

Academ

Sección de Historia

“O resplandor primeiro”

Estudos en homenaxe a
Nicomedes Pastor Díaz

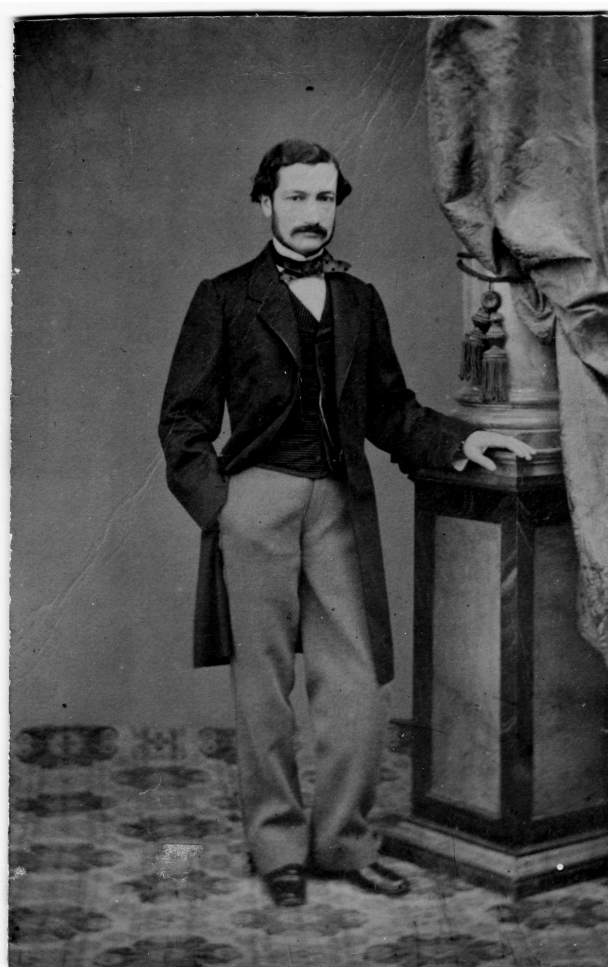
de

REAL ACADEMIA GALEGA

“O resplendor primeiro”

Estudos en homenaxe a Nicomedes Pastor Díaz

Edita:
Real Academia Galega

Coordinador:
Xosé Ramón Barreiro Fernández

ISBN: 978-84-87987-87-8
Depósito Legal: OU 222-2013

© Real Academia Galega, 2013

Deseño da colección
Grupo Revisión Deseño

Impresión:
RODI Artes Gráficas
Téf. 988 220 790
Rúa Seixalbo, 12
32005 OURENSE
www.rod-graf.com

Sección de Historia

“O resplandor primeiro”
Estudos en homenaxe a
Nicomedes Pastor Díaz

Fausto Galdo

Emilio Xosé Ínsua López

Henrique Monteagudo

Luis Caparrós Esperante

Xosé R. Barreiro Fernández

REAL ACADEMIA GALEGA

Índice

Limiar	7
Xosé Ramón Barreiro Fernández	
Presentación	9
Xosé Luís Méndez Ferrín	
Nicomedes Pastor Díaz: a súa relación con Viveiro	11
Fausto Galdo	
Encadramento e singularidade de Nicomedes Pastor Díaz na literatura galega do seu tempo	33
Emilio Xosé Ínsua López	
A “Alborada” e a “Égloga de Belmiro e Benigno”. Edición	75
Henrique Monteagudo	
Díaz Corbelle contra Nicomedes Pastor	105
Luís Caparrós Esperante	
O pensamento político de Nicomedes Pastor Díaz Corbelle	121
Xosé Ramón Barreiro Fernández	

Limiar

A Sección de Historia da Real Academia Galega tomou no seu día o acordo de conmemorar o segundo centenario do nacemento de Nicomedes Pastor Díaz celebrando unha sesión académica extraordinaria na que varios investigadores destacasen distintos aspectos da súa vida e obra e moi particularmente a súa contribución ao Rexurdimento galego.

A intención da Academia era que este solemne acto se celebrase na cidade de Viveiro para darlle unha dimensión máis popular e, ao mesmo tempo, máis íntima, pero dificultades, todas elas alleas á RAG, impediron este propósito, desenvolvéndose por conseguinte esta homenaxe no salón de actos da propia institución.

Viveiro estivo, porén, presente no acto grazas á asistencia de moitos orixinarios daquela cidade e veciños da Coruña que nos acompañaron tanto na ofrenda floral a Nicomedes Pastor Díaz, que tivo lugar na rúa da Coruña que leva o seu nome, coma no acto académico.

O atraso da publicación deste reducido pero denso libríño, motivado pola crise económica da RAG que paralizou moitas das súas publicacións, impediulle ao admirado amigo Dr. Fausto Galdo poder ler en letra impresa a súa importante contribución á biografía de Nicomedes Pastor Díaz. O Dr. Fausto Galdo, el tamén de Viveiro, gran coñecedor do autor conmemorado, pronunciou un inesquecible discurso pola súa sabedoría e pola paixón galega que puxo nos seus conceptos e palabras. Foi a derradeira lección dun mestre e, sabendo a proximidade do seu fin, quixo deixarnos unha especie de testamento no que podemos recoñecer o seu amor pola patria e por Viveiro.

A Academia, que mantén aceso o espírito do seu fundador Murguía, o primeiro e máis fecundo dos admiradores de Nicomedes Pastor Díaz, quixo desta forma honrar a súa memoria.

Xosé R. Barreiro Fernández

Director da Sección de Historia da Real Academia Galega

Presentación

Magnífico e excelentísimo Sr. Reitor da Universidade da Coruña, dignísimas autoridades, miñas donas e meus señores

Celebramos o segundo centenario do nacemento de Nicomedes Pastor Díaz Corvelle. Moitas grazas a todos aqueles que acompañan neste acto aos académicos e académicas da Real Academia Galega que lle renden homenaxe nos actos coruñeses de hoxe. Actos coruñeses que reverdecen os da homenaxe que nesta mesma cidade e en 1846, ano gravado con fogo na vella pel do noso mundo, o liceo artístico lle rendeu ao romántico por excelencia. Naquel intre, Nicomedes Pastor Díaz proferiu unha oración memorábel na que proclamou que todos e cada un dos seus textos poéticos e literarios, os intres todos, felices ou neutros, nos que se produciu o seu encontro coas musas, se inspiraron no amor que el sentía pola patria galega.

Político moderantista, Pastor Díaz tiña o dolman académico e diplomático constelado con todas as cruces, medallas, cores e bandas da pompa isabelina que Valle-Inclán habería de reducir a vil borralla no *Ruedo Ibérico*. Brillou na oratoria coma ninguén, antes da chegada de Castelar. Doutrinario, postulou un “liberalismo de orden”, como dixera Juan Valera, e a ligazón do Estado coa Igrexa católica de maneira preferencial. Foi novelista de éxito e aínda hoxe en *De Villahermosa a la China* gozamos de descrições de espazos recoñecíbeis de Galicia sumamente encantadores.

Xornalista, os seus artigos de alta voltaxe conceptual electrizaraban os lectores, así os afíns coma os politicamente contrarios. Deixou o mundo en 1863, nos *amenos isabelinos*, un lustro antes do máis brillante e gozoso estoupido de liberdade e luces que coñeceron as Españas (o 68).

Non lle coñecendo obra teatral, polo menos eu, ficou de Pastor Díaz a súa poesía, algunha en castelán, pouca en galego. Como poeta resulta un paradigma do Romanticismo nórdico e misterioso. Segundo Otero Pedrayo, as pedras de factura caprichosa da “praia dos Castelos” de Viveiro (hoxe das Catedrais) semellan en días de tormenta

un escenario ideal para representar a morte de Tristán e Iseu. Este espírito aluarado loce na produción lírica de Nicomedes Pastor Díaz.

Foi Murguía quen lle pendurou outra condecoración, esta vez nacional popular, a Pastor Díaz. Dixo el ser, polo seu poema “Alborada”, aquel que abriu o ciclo da poesía contemporánea en galego e animou os novos a frecuentaren a lingua propia da Patria. “El Primero”, dixo Murguía. E así lle quedou o alcume para sempre a Pastor Díaz, por máis que antes houbera Sarmiento e M.ª Francisca de Isla, e Cornide, e o primeiro crego de Fruíme. Aínda para nós a “Alborada” de Pastor Díaz significa o mesmo que *La Pàtria* de B. C. Aribau representou nas letras catalás.

Dicíanos Otero Pedrayo no discurso de ingreso na Academia Galega, o Mestre, nun difícil exercicio de intelixencia intuitiva, que examinou á luz do mesmo quinqué de petróleo os rostros de Pastor Díaz, Rosalía de Castro e Pondal. Percibiu Otero Pedrayo o fío secreto que conduce do Romantismo a aquel Parnasianismo que con Leconte de Lisle e o de Ponteceso puxo asedio ao torreón do Realismo burgués e deu paso ao xogo ceibe dos símbolos ideais. En Galicia e en Europa. Non se equivocaba Otero Pedrayo ao recoñecer tal irmandade.

Xosé Luís Méndez Ferrín

[Texto lido o día 1 de decembro de 2011
na rúa Nicomedes Pastor Díaz da Coruña
durante a ofrenda floral]

Nicomedes Pastor Díaz: a súa relación con Viveiro

Fausto Galdo

Membro numerario da Real Academia de Medicina e Cirurxía de Galicia

Membro correspondente da Real Academia Galega

Agradezo o amable convite do profesor don Xosé Ramón Barreiro para participar neste acto de homenaxe a Nicomedes Pastor Díaz Corbelle, o máis egrexio dos viveirenses, co gallo do seu nacemento hai dous séculos, pola miña condición de nativo de Viveiro e como Académico correspondente desta douta corporación. Estímoo máis se cabe desde que, nunha decisión municipal equivocada, a estatua do vate, que daba sentido, harmonía e beleza á praza maior da nosa vila, foi arrombada, privada do seu pedestal a unha esquina, a máis próxima á miña casa natal. Iso faimo querelo máis, ás veces saio ao balcón e brindo con el polo benestar e prosperidade do noso Viveiro.

Neste traballo intento lembrar un fato de datos nos que quede constancia da ligazón de Nicomedes Pastor Díaz Corbelle con Viveiro, a vila que o viu nacer en 1811, hai agora douscentos anos, relación ás veces de agarimo e outras de afastamento; o poeta coida que foi de amor, aínda que non sempre correspondido polos veciños.

Cando nace Pastor Díaz, Viveiro era unha vila da Galicia cantábrica, afastada dos centros do poder, o que a dotaba de certa autonomía. Vila murada de corte medieval pechada con seis portas e catro portañas, con varias casas queimadas, recuperándose dos estragos que causou a invasión das tropas da “francesada”. No *Diccionario* de Miñano do 1828, o censo é de 4.703 veciños, e menos de mil viven dentro das murallas. Aínda que o idioma oficial é o castelán, falado por funcionarios e pola burguesía polo menos “en público”, nas rúas e nos obradoiros (liño, coiro, viño, pesca, salgadura e madeira) falábase galego.

Nicomedes Pastor Díaz Corbelle nace o 15 de setembro de 1811, primeiro fillo do matrimonio formado por don Antonio Díaz Insua, oficial honorario da Armada que exerce en Viveiro como Administrador de Correos, e a súa dona María López Corbelle Senra, natural da parroquia de San Xoán de Covas, en fronte dos Castelos, á beira do Pazo e da praia de Grallal.

Unha placa no número 18 da rúa d'Abaixo, que hoxe leva o seu nome, lembra o soar da casa onde naceu o escritor. Henrique Chao Espina, académico numerario desta douta Corporación e cronista da cidade de Viveiro, na súa tese de doutoramento *Pastor Díaz dentro del Romanticismo*, lida en Madrid e publicada polo CSIC en 1949, sitúa a casa natal no número 6 da rúa de Quiroga, hoxe Fernández Victorio, baseándose na venda por parte da irmá Carme en 1893, trinta anos despois do pasamento de Nicomedes. É moi posible que con tantos fillos –tres homes (Nicomedes, Filipe Benicio e outro máis que morre de neno) e oito rapazas– a familia Díaz Corbelle precisase dunha vivenda máis espazosa, que se merca posiblemente coa axuda, nalgún momento de bonanza económica, do político.

O neófito foi acristianado na igrexa parroquial de Santiago, un templo románico de tres ábsidas erixido no século XII, que ocupaba o cantión de Santiago no cantón d'Abaixo da praza Maior. Foi derrubada pola desamortización de Mendizábal nun acordo municipal de 1840, sendo alcalde don Cipriano García Méndez, alegando que a basílica, moi próxima ás casas, facía que as rúas, estreitas en demasía, resultasen insalubres. Anos máis tarde, as laxas do templo usáronse para empedrar as rúas de Viveiro sendo alcalde don Filipe Prieto. O soar engadido á praza Maior fixo que esta pasase a ser unha das máis espazosas da Galicia rural. A parroquia de Santiago trasladouse á igrexa conventual de San Francisco, templo gótico de transición, estilo común nas igrexas galegas dos frades franciscanos, esta coa ábsida máis espelida de Galicia. Hoxe acolle o cadaleito, de pedra negra das canteiras das Sasdónigas de Mondoñedo, cos restos mortais do poeta.

Aos sete anos comeza o neno Nicomedes os estudos no Colexio Insigne da Natividade da Nosa Señora, institución educativa que fundara dona María Sarmiento de Ribadeneira nun testamento datado en 1563, dotándoo de rendas propias: casas e herdades na vila de Viveiro e mais os beneficios da “barca de Barbantes”, que atravesaba o caudal do río Miño pola vila de Castrelo no Ribeiro do Avia. Estaba rexido como patróns polo Prior do convento dos Dominicos e mais o Padre Gardián da comunidade dos Franciscanos. O colexio segue activo, aínda que con atrancos ata mediados do século XX.

Juan Donapetry Iribarnegaray, autor da *Historia de Vivero y su Concejo* (1953) e grande compilador dos testemuños da bisbarra, afirma que o mestre de Pastor Díaz fora o lendario crego Pantoja, que foi reitor do Colexio Insigne case trinta anos,

dende a primeira década ata o ano corenta do século XIX. Pantoja, experto latinista, fora responsable da educación doutros insignes estudantes como o xurista José Castro Bolaño e os irmáns betanceiros Antolín e Tiburcio Faraldo, destacados políticos.

Para describir o mestre acudimos ás verbas de Parga Sanjurjo cando biografa a Castro Bolaño:

Existía a la sazón un colegio de latinidad, que venía sendo plantel fecundo en alumnos aproveitados y distinguidos. Regentábalo un sacerdote apellidado Pantoja, humanista docto, mas por todo extremo severo, como que alardeaba de practicar, con inflexible rigor, el procedimiento de entonces, inspirado en el adagio o máxima: - la letra con sangre entra.

Non consta en ningures, mais coído que o noso autor compartiu xogos polas rúas, e pode que bancadas no colexio, con outros cativos do Viveiro do seu tempo, como o futuro almirante Nicolás Fernández Chicharro (1812), heroe da loita do cantón de Cartaxena; ou Benito Galcerán Mosquera (1811), xuíz, alcalde e doador principal do capital que lles permitiu facer aos irmáns López Vilar o asilo dos anciáns. Nicomedes case seguro que tivo relación con Cipriano García Méndez (1814), pai do poeta Alfredo García López-Dóriga, que logo de completar os seus estudos en Francia e de ser xornalista en Madrid volve a Viveiro, onde será alcalde e un dos poucos veciños que, no seu momento, apoiará a candidatura de Pastor Díaz como deputado a Cortes polo distrito, no seu intento do ano 1846.

Feitos os once anos, Pastor Díaz ingresa no Real Seminario de Santa Catarina en Mondoñedo para estudar filosofía. Esta época marcará a vida do rapaz, tanto polo afastamento familiar como pola austeridade do edificio clerical, que facía aínda máis ingrato o clima dos montes da Mariña. Algún dos haxiógrafos coída posible que a súa formación, na teima literaria e no uso do galego, estivese influída por don Antonio M.ª de Castro e Neira, o crego de Argomoso, profesor de filosofía do Real Seminario, sobranceiro autor das panxoliñas que musicou o mestre Pacheco.

Neste período datan os expertos algunhas das primeiras manifestacións líricas do precoz poeta, inspiradas nun amor de nenez, son poemas lembrando a “Lina”, a nena que o ten engaiolado, versos a pouco moi influenciados pola enfermidade e o pasamento da nena, teima que lle afecta moito. Contan os biógrafos, que chegan a apuntar o nome da cativa, que o Nicomedes adolescente recibe a noticia por medio

de Ramona, a mandadeira, unha muller de Viveiro que levaba cartas e recados aos seminaristas polos atallos dos montes da serra do Xistral.

Leal Insua recolle no seu *Pastor Díaz, Príncipe del Romanticismo* (1943) un poema de tradición oral que cantaban os cativos nas rúas de Viveiro, que o xornalista coida da autoría do neno Nicomedes, transmitido pola familia de Jesús Antas e datado aló pola década dos anos vinte.

¡Que prisa llevan las nubes
que van escapando al aire!
¿Y sabes tu hacia donde,
Madre, ni tú ni nadie? ...

Y una vida que no tenga
ni amor, ni nubes, ni mares.
¿Para que sirve vivirla
sin emoción sin afanes?

Sen outros datos parece moi precoz, con frases nun castelán moi requintado, impropio para un neno, bilingüe ou case galegofalante.

O curso 1823-24 pásao Nicomedes en Viveiro. Ramón Villar Ponte na súa biografía *Nicomedes-Pastor Díaz: unha existencia exemplar* pensa que foi por motivos de saúde, aínda que Chao Espina deixa entrever que o motivo foi prevención dos pais: medo á guerra e ás intrigas pola chegada a España dos “cen mil fillos de San Luis” en apoio ao Absolutismo, canto máis nunha vila abacial como Mondoñedo. Pastor Díaz irá para facer o exame de gramática e rematar os estudos de filosofía que o levaran ao Seminario, onde el nunca pensou quedar.

No curso académico de 1825-26, Nicomedes matricúlase na Universidade compostelá para cursar a carreira de Dereito, na que vai acadando boas notas e recoñecementos. No 1828 examínase e titúlase como “bacharel en Leis”, méritos que o avalían para solicitar unha bolsa como colexial do Maior de Fonseca, que non acada.

A primeira relación documental de Nicomedes Pastor Díaz co concello de Viveiro está datada no 1829, e consiste na solicitude dun certificado onde conste a precaria situación económica da familia de don Antonio Díaz Insua, polos moitos fillos a cargo do funcionario de Correos. A bolsa non foi posible e o bacharel

Nicomedes tense que conformar, no curso de 1830, cun posto de “fámulo”, estudante con funcións de criado, con dereito a aloxamento e mantenzas no Colexio Maior Fonseca. É aquí onde, nun exercicio de estudantes, don Manuel Fernández Varela adiviña a súa intelixencia e se fai o seu valedor.

Contan que nun debate, a Nicomedes lle tocou unha follas en branco, pensou que era “o nada” e defendeu “o nada” porque Deus fixo o mundo en sete días partindo do nada...

O plan Calomarde, que regula os estudos do Reino dende o 14 de outubro de 1824, modifica de forma radical o ensino universitario ao tempo que pecha varias universidades. A de Santiago, que se librara na primeira volta, xa non se abre no curso 1831-32, acusada de tendenciosa fronte ó rei Fernando VIII, motivo polo que Pastor Díaz deberá rematar a carreira de Dereito na Universidade de Alcalá, o que fará titulándose de avogado en 1833.

A pouco e co apoio de varios galegos, de xeito especial o xa lembrado don Manuel Fernández Varela, que o coñecera en Fonseca. Este crego Comisario xeral da Cruzada, da Bula, era coñecido como “o Magnífico” polas festas e banquetes que daba no seu Pazo da praza de Barajas. Así, Nicomedes comeza a súa carreira na Administración, chegando moi pronto a importantes cargos, ao mesmo tempo que vai relacionándose nos faladoiros literarios e cos grupos poéticos da Corte.

O seu primeiro libro: *Poesías de Nicomedes Pastor Díaz*, aparece en 1840 impreso en Madrid por Aguado, uns versos que non se volverán publicar ata despois do seu pasamento, en 1866, pola Real Academia Española. Son os poemas unha fonte na que se adiviñan os sentimentos do autor: a morriña, as lembranzas da nenez e da paisaxe da vila que o viu nacer, o agarimo familiar e o amor por Lina, ese ser etéreo que os haxiógrafos teñen pola namorada e que falece moi pronto, ante a estaba en Mondoñedo. Nos poemas queda explícita a íntima relación de Pastor Díaz con Viveiro, que o marcaría para sempre.

Imos escolmar algunhas curtas mostras, coido que demostrativas, nos versos de Pastor Díaz:

No poema que titula “Mi inspiración” (1835) conta así do lugar do seu nacemento:

Cuando hice resonar mi voz primera,
fue en una noche tormentosa y fría:

Un peñón de la cántabra ribera
de asiento me servía:
El aquilón silbaba;
la playa y la campiña estaban solas;
y el Océano rugidor sus olas
a mis pies estrellaba.

O río Landro vai ser tema recorrente na súa poesía, amosando a tranquilidade, o manso e mais o plácido, na contra das ondas e das brétemas do mar bravo.

Fixámonos no poema “La Inocencia”, (1830) que dedica á súa irmá Amelia e que pode servir como mostra.

Así las ondas de este Landro hermoso
corren al mar vecino,
apeteciendo el natural reposo
de su raudo camino.

Helas, empero, aquí por los juncales
tan puras, tan serenas,
retratando en sus plácidos cristales
las márgenes amenas.

Y helas allá cuan bravas y verdosas,
tus ojos amedrentan,
y en montañas alzándose espumosas
en las rocas revientan.

Os estudosos da obra de Nicomedes Pastor Díaz, especialmente os de orixe local como foron Ramón Villar Ponte, Henrique Chao Espina, Francisco Leal Insua ou Juan Donapetry Iribarnegaray, téñeno como responsable de trocar o nome do río, que sempre fora o Landrove, e desde entón dise Landro, o nome poético co que o bautiza o polígrafo viveirense. Landrove gárdase para nomear o derradeiro burgo que atopa a corrente, antes de envorcar no mar.

“A la muerte” (1829) é unha das poesías máis repetidas en Viveiro, e témola polo testamento do poeta.

Envía solo un rayo de contento
sobre mi hora postrera;
dame un solo placer, solo un momento,
el momento no más en que me muera.

Ya que entoldaste siempre mi ventura
con tan nubloso velo,
rasga en mi ocaso su cortina oscura,
déjame cuando expire ver el cielo.

¡Ay!, y al sentir ese éxtasis profundo
que da la patria eterna,
a la que fue mi patria en este mundo
volver me deja una mirada tierna.

Llévame de mi Landro a los vergeles,
y allí muerte piadosa
bajo los mismos sauces y laureles
dó mi cuna rodó, mi tumba posa.

A “Alborada” (1828) é un poema escrito en galego, na fala das rúas de Viveiro, na súa época de estudante compostelán. Considérase como a primeira poesía do “Rexurdimento” literario de Galicia, logo de Afonso X e dos cancioneros galaico-portugueses no pensar de don Manuel Murguía. Para o noso fin parece evidente a morriña que ten do Landro, río matriz da súa vida, sempre presente na obra do polígrafo.

Si, miña prenda amante:
Eu cantarei aquí mentras que dormes.
¡Ai, qu’o Landro brillante
non é o dourado Taxo, nin o Tormes
Alinda o meu retiro!
durme, si, durme, mentras qu’eu suspiro.

Aínda que Waldo Álvarez Insua xa escribira en 1889 na Habana sobre da existencia doutros poemas de Nicomedes Pastor Díaz en galego, o certo é que non se coñecen ata o achado da “Égloga de Belmiro e Benigno”, datado sobre 1828, un poema bastante extenso sen asinar, que os expertos atribúen ó noso poeta polo escenario en Viveiro, a fala viveirense, a presenza constante do río, que aquí aínda chama Landrove...

Dada a coñecer nunha cuidada publicación de Edicións Monterrei por Xosé María Álvarez Blázquez en 1951, sitúa o noso autor no cume da literatura galega do seu tempo.

Tú os meus pesares aliviando
e eu consolando as tuas rudas penas,
felicidad á vida vamos dando;
faremos as desgracias mais pequenas
nas ribeiras amenas
do apacible Landrove, virá un día
que con terna alegría
e con lágrimas dulces, sin tristura
me digas – Xa se foi a desventura,
a calma renace de entre os dolores,
con amistad non necesito amores
e as miñas aflicións xa teñen cura.
Vente, Belmiro, vamos;
Ven ser feliz, querido. ¿Que tardamos?

Da mesma época, a fecunda adolescencia do vate viveirense, é o poema “Mi color”, datado en 1828, no que se mesturan os desexos de atopar o descanso na terra, ó pé do Landro, coa idealización da ausencia, lonxe do fogar familiar ó que se sente moi ligado e tamén responsable, como demostra ó longo da súa vida.

De aquel plácido Landro
que vio nacer mis días,
donde voló mi infancia
(¡halague mis cenizas!).

Pintar los tiernos juncos,
las hojas que acarician,
el pérsico meloso,
las fresas y las guindas;
Al nogal corpulento,
las copudas encinas
cubrir de augusta sombra;
y en la choza pajiza,
dó el labrador sencillo
goza serenas dichas,
teñir el musgo y yedra
que los muros abrigan.

Rematando con este lixeiro repaso da obra en verso é necesario e doado lembrar “La Sirena del Norte” (1837), un dos seus poemas máis emblemáticos. É esta a poesía na que os nativos de Viveiro nos sentimos máis identificados. Descubrimos a ribeira esquerda da ría, a primitiva igrexa na “furada” de San Xoán o vello e as lendas da cova da doncela.

Entonces fue cuando elevó su acento
la escondida Sirena.
Yo no la vi; no revoló en el viento;
no apareció en las ondas ni en la arena.

Allí sonó do escombran la ribera
religiosas ruinas;
Allí rústico templo un día fuera,
allí oró el pueblo fiel de las marinas.

Minó la mar sus frágliles cimientos
al altar de la aldea.
Las ondas derribándole y los vientos,
cubrirále en breve la marea.

Nos poemas pódese interpretar a personalidade de Pastor Díaz como un daqueles que na Mariña chamamos “terrícola”, quero dicir: teimudo do mar que sempre imaxina negro, agresivo e brouco, que se gorenta da placidez da veiga e da xunqueira do manso río. El mesmo se retrata na poesía dedicada “A don José Zorrilla” (1839):

Hijo del mar, sus rocas y arenales
me dieron su tristeza y su gemido.
El cierzo y los contrarios vendavales
fue el céfiro en mi cítara mecido;
mi césped blando y mi musgoso lecho
verdosas algas y marino helecho.

Pastor Díaz é un poeta romántico do máis clásico, invoca acotío a negrura, o pasamento e a morte. Expresa o desexo de que os seus restos repousen na veiga do río do agarimado Landro, auga nutricia da ría de Viveiro. O escritor José María de Cossío describe o seu facer na poesía “Romanticismo mais lutuoso: Rexedor, árido, teso, turbio, mustio... tecen con pardos fíos o velo que envolve a súa poesía.”

O mesmo espírito romántico e negro expresa na prosa, incluso cando identifica Viveiro e os contornos que ten idealizados. Nas dúas obras de prosa literarias de Pastor Díaz atópanse claras referencias á vila e aos seus contornos:

A novela *De Villahermosa a la China* apareceu en follas para xuntar no xornal *La Patria*, no ano 1848, aínda que só se publicou a primeira parte; o libro completo en dous tomos editouse no 1858.

O argumento, moi revesgado, trata dun señorito madrileño de vida “disipada” que coñece unha rapaza da que se namora nun baile no pazo de Villahermosa. A onde a moza acudira antes de retirarse a meditar nun convento, rexeitando os praceres mundanos. O galán decide marchar ás misións de Oriente, a predicar os Evanxeos, logo de tentar visitar a amada. É unha novela romántica chea de amores imposibles, de fuxidas e de fermosas descrições paisaxísticas, seguramente demasiado oníricas, cun fío argumental moi pouco claro e difícil de seguir, mais cheo de fermosura.

O escenario a onde acode a despedirse da idealizada amada está situado no convento de Valdeflores, na xunqueira do amado Landro:

Aquel es un convento; siéntase en el centro de la vega, sobre el vértice meridional del ángulo que cierra, estrechando el cauce del río, la ensenada que forma un puerto; rodéanle a alguna distancia casas pobres; hábitanle dentro vírgenes del Señor. Por el norte sus rejas miran al mar; por el mediodía la iglesia abriga al monasterio de los encañados vendavales; al poniente la separa solo del río, un jardín con elevadas tapias; al oriente le domina y sombrea un camino de cornisa, carretera y paseo de un pueblo cercano. Considerando el valle como un templo, aquel edificio ocupa el lugar que el coro en nuestras catedrales, y al entrar por el puerto el navegante blanquea a sus ojos como un ara antigua, en el último término de las playas, aquel santuario, desde donde suben diariamente al cielo preces que el mundo ignora.

O outro escrito en prosa é un relato curto que ten por título *Una cita* (1833), e vai precedido dunha advertencia do autor na que expresa o seu amor á terra que o viu nacer, por riba de todas as cousas:

Nada hay mas grato ni mas tierno para el autor de estas páginas que el recuerdo de su país, del pueblo donde nació. Nada ha visto mas bello ni mas pintoresco que el casi ignorado rincón de la tierra donde pasó sus primeros años. Y cuando á la memoria del tiempo mas feliz de la vida se unen las imágenes de un país encantador, hay en el sentimiento un no sé que de inefable y consolador, de particularmente íntimo y casi religioso que sale de lo más íntimo del corazón, del fondo mismo de la existencia, como todos los afectos domésticos.

Unha rechamante descrición do penedo do monte San Roque, que domina Viveiro e a ría, onde se xunta a xente para festas e romarías. O día da festa remata traxicamente para Luciano o poeta, Eulalia, a rapaza, a sempre presente Lina, non acode á cita, morreu de forma tráxica:

En un delicioso valle de nuestras costas septentrionales, donde el ignorado Landro desemboca en el océano, se eleva un alto cerro que domina el valle, el río, la villa y el mar. No puede llamársele colina, es más alta, es una pirámide inmensa, terrible, gigantesca, que arrancando

perpendicularmente de la fértil ribera y sus amenos vergeles, termina allá en una región donde no hay árboles ni flores, ni otros objetos que aliagas, brezos y rocas. La última roca es una ermita y la rodea una plazuela plana y escueta que corona el monte.

Allí suele a veces sentarse el genio de la tempestad y parar su carro de negras nubes: allí ruge el trueno, y de allí se precipita el huracán. Pero aquella mañana la ermita brillaba como una veleta de una torre, las bellezas trepaban por donde descenden los torrentes, los trajes de la multitud que subía por todas las sendas parecían flores que tapizasen aquella gran roca, y el pico de las tormentas se había trocado en un vasto salón de fiesta.

Outra importante fonte de coñecemento sobre da relación, dos sentimentos e vivencias que Pastor Díaz garda de Viveiro atópase na correspondencia que mantén coa súa nai e as súas irmás.

Das moitas cartas que debeu escribir, algunhas chegan a nós publicadas na tese de doutoramento do cronista Chao Espina; outras, case sempre distintas, andan recollidas na biografía novelada do xornalista Francisco Leal Insua.

A familia de Pastor Díaz agasallou coas cartas a varios amigos e veciños, como proba de amizade. Das cartas dedúcese o grande agarimo e a preocupación que ten o noso home pola súa familia, a nai e os irmáns, séntese responsable, máis, se cabe, logo do pasamento do pai, don Antonio Díaz Insua, no ano 1841.

Nicomedes facía trinta anos e levaba nove sen ver a súa nai e ao resto da familia, axudáballes economicamente de sempre, naquel intre faise cargo de custear e promover a carreira do irmán Filipe Benicio, avogado, funcionario e deputado, que falece un ano antes que o poeta, e de situar o mellor posible as irmás, de feito, Carme casará con Pedro Pastor Maseda, da familia do conde de Pallares, deputado do seu grupo, que logo serán pais do Pedro Pastor Díaz, conde de Sepúlveda; outra irmá casa co xuíz Armesto, que medrará na carreira xudicial por mediación do noso político, e outra delas casa co notario Pernas.

A carreira política de Pastor Díaz recibe un gran pulo cando logra ser deputado pola Coruña en 1843, pois xa ten voz nas Cortes e poderá, mediante os discursos, expresar as súas ideas políticas. Entre as moitas felicitacións que recibe, cómpre sinalar a de *El Centinela de Galicia* (1843-1844), un medio impreso de tendencia

moderada que sae na cidade coruñesa tres veces por semana, dirixido e alentado por xentes relacionadas con Viveiro, como Vicente Manuel Cociña, nacido en Celeiro, e Tiburcio Faraldo, os dous escolantes do Colexio Insigne da Natividade de Viveiro. Outros colaboradores do periódico, como Benito Vicetto, acúsano de afastamento do provincialismo e consecuente falta de galeguidade.

O 8 de novembro de 1846 recibiu no Liceo da Coruña unha homenaxe que foi moi concorrida, e quedou noticia do seu afervorado e acendido discurso defendendo a súa galeguidade:

Esta veneración, este culto esta relixión no pereció nunca, no podía extinguirse de todo, porque la sostenía un sentimiento indeleble en mi alma, el recuerdo de mi país. Si Galicia pudo dejar de ser alguna vez mi patria política, era siempre mi patria literaria, porque era mi patria natural.

Dende A Coruña marcha a Viveiro para preparar a candidatura como deputado polo distrito no ano 1846. Ao chegar á vila para buscar contactos e votos foi, segundo algunhas das biografías, rexeitado e incluso apedrado por uns paisanos.

Informoume o profesor Xosé Ramón Barreiro de que nas eleccións disputadas eran frecuentes as liortas, que ás veces chegaban a agresións físicas, case sempre encargadas a terceiros, para disimular, práctica común naquelas datas.

As presións do cacique Almoína, o prestixio local do seu rival, o avogado Antonio Coira Ares, a quen el sempre desprezou, e a longa ausencia da vila son razóns que o fan aparecer como deputado “alleo ao berce” mesmo en Viveiro, a pesar de ser apoiado polos Ibáñez, sucesores da propiedade de Sargadelos, o seu xenro o médico José Jorge de la Peña, Cipriano García Méndez, que emprestou o seu coche para afastalo da liorta, Xosé Castro Bolaño e outros próceres locais.

Este atranco na vila de Viveiro ocasiónalle a Pastor Díaz noxo e amargura: láíase do fracaso e aínda que no ano seguinte será deputado por Naval Moral de la Mata, na provincia de Cáceres, e pouco máis tarde será ministro, sempre rexeitará volver presentarse polo distrito, e xa nunca volverá con vida visitar Viveiro. En cartas á nai, no ano 1847, que citan Chao Espina e Leal Insua, dille xa dende Madrid:

Aquí se ríen de Coira a quien nadie conoce: el mismo fue quien hizo imprimir en “La Esperanza” la falsa noticia de q. le hacían fiscal del tribunal de cuentas. ¡Invención suya p^a hacer efecto!

[...]

Ya sé de las fechorías de este Sr. Coira... me alegro mucho. Por cada amigo ha de tener diez descontentos. Su grande amigote Mon ya no le servirá tanto. Aquí nadie le hace caso, ni le conocen, acaso por su mala facha.

O 9 de setembro do ano 1847 será nomeado reitor da Universidade de Madrid, cargo que entón era de designación política. Tamén será elixido numerario da Real Academia Española xunto con Juan Eugenio Hartzenbusch, autor entre outros de *Los amantes de Teruel* e mais Alejandro Olivan Borrueal, un oscense experto na agricultura que foi ministro de Mariña nalgún curto goberno da raíña Isabel II. O nomeamento satisfixo moito a Pastor Díaz por ser un cargo electo por votación entre os Académicos, e o discurso de ingreso leríao o 17 de novembro dese mesmo ano.

Fundador e activo participante do Ateneo de Madrid, pronuncia entre os anos 1848 e 1849 unha serie de dezasete conferencias sobre os problemas do Socialismo, de grande éxito, con eloxiosos comentarios na prensa do prócer Antonio Cánovas del Castillo.

Unha carta que gardaba Cotarelo Valledor, datada o 23 de maio de 1851, deuna a coñecer Chao Espina na súa tese, e está dirixida a Antonio Neira de Mosquera (1818 – 1853), xornalista galego en Madrid, celoso defensor de todo o referido á nosa Terra. A carta di textualmente en varios parágrafos:

Galicia es para mí el país en el que he nacido: tiene para mí imaginación una belleza poética, como un paisaje pintoresco, como un recuerdo romántico, como una reliquia histórica.

[...]

En la vida real, en la vida positiva, sobre todo en la vida pública, no tengo yo la culpa de que no me haya contado entre sus hijos. Si por Galicia fuera mi nombre no hubiera figurado jamás en los acontecimientos de mi país...

[...]

En la elección por distritos el pueblo donde yo nací, el pueblo donde ni por envidia de una fortuna que no poseo, ni por odio del mal que haya hecho jamás a nadie, no debía yo esperar adversarios, el pueblo que hasta literariamente había yo celebrado, y embellecido, el pueblo que me conocía liberal desde mi niñez, debí esperar que me nombrara su representante. Mi pueblo dio los votos a D. Antonio Coira: y yo dije a mi pueblo: ¡Séate la tierra lijera! Y me alejé de él para siempre con tristeza pero sin odios y sin hiel.

Lembrando unha das súas etapas de Ministro afirma:

Yo entanto y en venganza de mi pueblo, mandaba abrir la carretera que le ha de enlazar a la de Lugo... (Viveiro-Cabreiros)

Respecto a mi persona, sé que el provincialismo gallego me es hostil.
[...]

Deseo al porvenir de Galicia mas inteligencia de sus intereses mas elevación de miras [...] y mas tino en buscar hombres que la representen dignamente.

Ocasionalmente, colabora no semanario *El Oriente*, que fundaran en Madrid os viveirenses Vicente Manuel Cociña e Luís Trelles Noguerol, en decembro de 1853, como voceiro dun novo partido: Unión Liberal. O periódico desaparece en maio de 1854 motivado por unha persecución a Cociña que o obriga a trasladarse a Córdoba, onde falece pouco tempo despois.

Nomeado ministro de Estado do gabinete de O'Donnell no ano 1856, o concello de Viveiro deulle os parabéns por medio dunha carta á que, cumpridor como sempre, contesta o Pastor Díaz máis político: amosa compracencia e aparenta estar afastado de vellos rancores:

Esas felicitación suscrita por personas que han militado en lo que se han llamado distintos partidos y parcialidades políticas, no puede ser sino la expresión de un sentimiento que esté más alto que todas ellas.

Yo lo acojo reverente y sumiso, no como un homenaje dirigido a mi humilde persona, sino como la manifestación de una esperanza que impone nuevas obligaciones y nuevas responsabilidades, las responsabilidades y obligaciones de la posición que me ha caído en suerte.

O *Álbum de la Caridad*, 1862, unha das primeiras escolmas de poemas feitas en Galicia, que inclúe algúns na nosa lingua, recolle catro poemas de Pastor Díaz. A meirande parte dos poetas figuran cun só poema, Murguía, Rosalía de Castro, Añón, e os irmáns De la Iglesia, indicando que é un dos poetas máis respectados naquel intre.

O 22 de marzo de 1863 morre Nicomedes Pastor Díaz Corbelle como consecuencia dunha cardiopatía, secuela do vello reumatismo que padeceu desde neno, sen dúbida unha febre reumática. As crónicas recollen que morreu pobre.

Recollemos agora algúns feitos salientables acaecidos logo do seu pasamento, especialmente nos que se pon de manifesto a peculiar relación de Pastor Díaz con Viveiro.

No despacho do Alcalde do concello de Viveiro atópase un fermoso cadro de mediano formato. Representa a Pastor Díaz sentado coa perna montada e vestido co uniforme de ministro, como corresponde ás cinco veces que o foi, datado en 1864, da autoría de Ángel M.ª Cortellini, pintor de cámara que segundo don Jesús Noya fora costeadado polo Concello.

Recolle Ramón Canosa na *Historia menuda de un pueblo gallego* a anécdota dunha visita que anos despois fixo a Viveiro o ditador don Miguel Primo de Rivera, quen intentando abrir a conversa, mirando para o cadro preguntou: “¿Sagasta, eh?”, pensando no político liberal. A resposta do alcalde, que tiña medo de amosar un presuposto excesivo, foi tallante: “Non señor, foi un agasallo do Centro Galego de La Habana”.

Don Manuel Murguía, afervorado admirador do poeta viveirense, de feito estaba comprometido para prologar o libro *Poemas galegos* (1863), de Rosalía de Castro, solicita unha homenaxe pública de toda Galicia a Pastor Díaz, no *Almanaque de la juventud elegante y de buen tono* (1865), que edita en Lugo Soto Freire.

Publícanse as *Obras de don Nicomedes Pastor-Díaz, de la Real Academia Española* (Madrid: Imprenta Manuel Tello, 1866), edición en seis tomos cun prólogo xeral de

don Fermín de la Puente y Apezechea. Cada un dos tomos conta co seu prólogo por académicos e outros escritores de sona, nalgún caso achegando novos datos biográficos. O tomo II está reservado á poesía, con prólogo de Juan Eugenio Hartzenbusch. Amais dos versos que xa estaban recollidos na publicación de 1840, atopamos varios poemas espallados polas revistas, como sucede no caso da “Alborada”.

A reacción á demanda de don Manuel Murguía, aínda que lenta, motivou varias accións:

O XIX cabodano do pasamento do vate o 22 de marzo de 1882 celébrase en Viveiro colocando unha lápida na casa onde naceu, no número 18 da rúa d’Abaixo, a máis senlleira da vila, que pasa a levar o nome do polígrafo. Tivo lugar unha solemne procesión cívica, co cadro de Pastor Díaz, pintado por Cortellini, nunha carroza e varios actos literarios no teatro. Queda memoria dos poemas e mais un gravado de Francisco Suárez en *La Ilustración Cantábrica*, á maneira de resumo gráfico dos actos.

O ortigueirés Ramón Armada Teijeiro escribe dende A Habana, agochado tras o alcume de Chumín de Céltigos, nunha folla voadora chamada *A gaita gallega* na que en 1889 pide axuda para financiar a estatua.

A primeira pedra da estatua de Nicomedes Pastor Díaz colócase no medio da praza o 16 de xullo de 1890. Non todos os viveirenses están de acordo. En trece amplos artigos no semanario *El Vivariense*, asinados polo escritor Alfredo García Dóriga, móstrase o desacordo coa composición da Comisión Pro estatua; pola escolleita do escultor catalán Campeny e mesmo polo lugar da fundición en Barcelona, lonxe de Galicia, e mil cousas máis.

Ao mesmo tempo, *El Eco de Vivero* enche de gabanzas a estatua, o artista e mais a fundición, apoiado por artigos de *La Vanguardia*, *El Diario de Barcelona* e outros xornais de Cataluña.

O 26 de Setembro de 1891 inaugúrase a estatua na praza máis espazosa da vila, custeada polo Centro Galego da Habana, colocada no centro, dando harmonía ó espazo que quedara moi grande, logo da derruba da igrexa de Santiago, que ocupaba o cantón de abaixo.

No ano 1896, presidido por don Manuel Vázquez de Parga, o III Conde de Pallares, celébrase o Certame literario da Exposición Rexional de Lugo, 1896, con participación de 27 personalidades, entre elas dona Emilia de Pardo Bazán, o marqués de Figueroa, Montero Ríos, Linares Rivas, Elduayen, Manuel Becerra e outros. Un

dos premios, dotado con 100 pesetas, foi financiado por don Modesto Fernández y González, delegado da Facenda en Madrid, máis coñecido polo alcume Camilo de Cela. O premio era para a composición que mellor compendiasse o valor literario de Nicomedes Pastor Díaz.

Na xornada do 17 de agosto de 1904 celébranse nas Feiras de Viveiro os Xogos florais en Viveiro, cuxo mantedor foi don Eleuterio Delgado Martín, deputado “alleo ó berce” polo distrito en tres lexislaturas, cargo que legaría ao seu fillo: Wenceslao Delgado García que defendeu o distrito outros tres anos. Don Eleuterio foi, aínda que brevemente, ministro de Facenda.

O Semanario *El Eco de Viveiro* comeza a publicar no 1906 unha biblioteca dedicada a Viveiro, unha iniciativa de don Jesús Noya para divulgar a obra escrita dos nosos autores. O primeiro autor escollido foi Nicomedes Pastor Díaz co relato curto “Una Cita”.

O 15 de setembro do ano 1911 conmemórase en Viveiro o centenario do nacemento do escritor cun solemne acto que conta coa presenza da Real Academia Galega, reclamada por Antón Villar Ponte, e propiciado polo Presidente don Manuel Murguía. Un número especial do *Boletín da Real Academia Galega* recolle os actos e os discursos de Marcelo Macías pronunciando a Oración fúnebre na igrexa de San Francisco; Villar Ponte, o grande animador fala na praza dende o xardinciño do pedestal da estatua, hoxe destruído; José Antonio Parga Sanjurjo pronuncia no Teatro un fermoso discurso; leuse o discurso de Murguía, que estivera no día anterior; xentes de Viveiro declamaron poesías do vate e propias; a Real Academia Galega celebrou Sesión plenaria na mesma casa de Parga Sanjurjo.

Números extraordinarios de varios xornais dan así mesmo noticias do acto.

Na outra beira do mar Atlántico, no Río de la Plata, o escándalo escurece a axuda económica dos emigrantes, faltan cartos que non se sabe onde van, corren os panfletos, as contas están asinadas polo responsable e Presidente da Comisión Pro-Homenaxe, o coñecido caricaturista de Sargadelos, Jose María Cao.

A partir do ano 1915 o Centro Galego da Habana comeza unha reiterada campaña para cumprir o desexo do polígrafo. No ánimo de todos está o de trasladar os restos de Pastor Díaz a Viveiro.

“Llévame de mi Landro a los vergeles”

O traslado dos restos do polígrafo ten lugar o 15 de setembro de 1923, con grande eco popular. Participan a familia do prócer, a Real Academia Galega, presidida por don Eladio Rodríguez González, ex ministros, Conde de Bugallal e Marqués de Figueroa e outras diversas autoridades, incluso se contou coa presenza dun buque da Armada, o canoneiro *Marqués de la Victoria* na ría, amosando o respecto oficial a don Nicomedes Pastor Díaz –ministro varias veces, presidente do Banco de Isabel II, senador vitalicio, reitor da Universidade Central, académico, etc.

Os seus ósos gárdanse nunha severa urna de mármore negro das Sasdónigas, no lateral esquerdo da nave maior da igrexa conventual de San Francisco. Publican números extraordinarios na prensa *El Heraldo de Vivero*, *La Defensa*, *El Ideal Gallego*, *El Progreso* e outros.

O Sr. Rodríguez de Viguri, ex ministro e ex deputado polo distrito, fai a entrega simbólica ó alcalde de Viveiro dos restos mortais do poeta.

Máis tarde, discursos no Teatro de Soto Reguera, deputado por Viveiro, e á noiteña verbena popular, na que, por certo, foi agredido.

Ó día seguinte houbo xira polo río Landro e merenda no souto de Portochao.

Curiosamente, nesta mesma data ten lugar a instauración da ditadura do xeneral Miguel Primo de Rivera.

A Sociedade de Obreiros de Viveiro edita a XVI Conferencia sobre dos problemas do Socialismo, 1923, na imprenta de Ramón Canosa, a vella do *Heraldo de Vivero*, que fora de don Benigno López, adquirida na quebra do banqueiro.

Don Ramón Otero Pedrayo ingresa na Real Academia Galega o 9 de decembro de 1929 cun discurso titulado *Romantismo, saudade, sentimento da raza e da terra en Pastor Díaz, Rosalía de Castro e Pondal*. Foi contestado por Vicente Risco. O día foi moi accidentado para don Ramón que, co seu coche, acompañado da súa dona Fita, caeu ó mar da Coruña:

O Atránteco chamaba por mín con voces de serea, con peitos d'andar
a saloucar queixumes...

Xosé María Álvarez Blázquez saca á luz a “Égloga de Belmiro e Benigno”, atribuída a Pastor Díaz, que reafirma a importancia do noso autor como impulsor do “rexurdimento” e da lingua no século XIX. Atopamos tamén a lembranza do seu río.

Faremos as desgracias mais pequenas
Nas ribeiras amenas do apacible Landrove.

Luis Legaz Lacambra, catedrático e reitor da Universidade de Santiago, experto en Filosofía do Dereito, publica o estudo “El Socialismo visto por Nicomedes Pastor Díaz” (CSIC, 1955).

Cando o concello tenta cambiar a estatua de Pastor Díaz en 1962, o rexeitamento dos habitantes da vila, segundo os periódicos, impide a felonía.

O Centenario do pasamento do poeta en 1963 celébrase en Viveiro coa presenza da Real Academia Galega; un dos oradores é don Ramón Otero Pedrayo.

Rechamante exposición en Santiago organizada polo Instituto Padre Sarmiento de Estudos Galegos do CSIC: “Dos Centenarios: el de la primera edición de cantares gallegos de Rosalía y el de la muerte de Nicomedes Pastor Díaz” (xullo de 1963).

O Concello de Viveiro convoca dende a década dos oitenta o Premio de novela Pastor Díaz. Aínda que nas bases consta o carácter bianual, os prazos non se cumpren, mais vaise convocando de cando en vez.

En Viveiro, no ano 1991 conmemórase o Centenario da estatua de Pastor Díaz. Acode a Viveiro o presidente do Congreso dos Deputados, que pronuncia unhas palabras sobre a actividade de Pastor Díaz no Parlamento español, seguido dunha conferencia do profesor Xesús Alonso Montero, e rematan as actividades cun concerto de música clásica.

No ano 1997, de xeito arteiro por mor da castradora remodelación da praza, a estatua do prócer, despoxada da magnificencia do seu pedestal, foi arrombada a unha esquina do recinto. Máis de catrocentos actos, artigos de prensa e panfletos en contra do traslado viron a luz ese ano: de nada valeu. Coma hai douscentos anos, nos tempos de Fernando VII, o peor rei que tivo España: gobiñase para o pobo mais sen o pobo.

Neste ano 2011 conmemóranse os douscentos anos do nacemento de Nicomedes Pastor Díaz Corbelle en Viveiro. Ningunha das entidades das que formou parte o ilustre polígrafo –Ministerios, Banco de España, Real Academia Española, Universidades de Alcalá e Santiago, Congreso dos Deputados, Senado, etc.– foron convocadas para que puidesen enviar axudas ou lembranzas do que foi un dos seus máis destacados membros. Non se programou ningún acto, agás unha Exposición propiciada por unha asociación cultural independente.

A Real Academia Galega, que tiña intención de facer un solemne acto público nas rúas e no Teatro que leva o nome do poeta, na cidade de Viveiro, foi rexeitada.

A ofrenda floral realizárona o presidente da Real Academia Galega don Xosé Luís Méndez Ferrín e mais o magnífico reitor da Universidade da Coruña don Xosé M.ª Barja Pérez, baixo intensa choiva na rúa Pastor Díaz da cidade da Coruña, aos sons da gaita galega e coa presenza da Asociación Comarcal de Viveiro na Coruña.

O poema “A alborada” foi declamado pola académica dona Luz Pozo Garza, tan xunguida a Viveiro.

O acto Académico para estudar a figura do poeta tivo lugar na propia sede do Pazo de Pardo Bazán na rúa Tabernas: unha mesa a cargo de destacados profesores e académicos, cuxas intervencións se recollen neste libro.

Os celos dalgún cinchado mais as limitacións culturais e económicas do Concello impediron que a Academia acudise outra vez a Viveiro.

Mais nin tan sequera os ignorantes son capaces de facer sombra a este home senlleiro: Nicomedes Pastor Díaz.

Encadramento e singularidade de Nicomedes Pastor Díaz na literatura galega do seu tempo¹

Emilio Xosé Ínsua López

Introito

Miñas donas, meus señores:

Constitúe para min unha enorme honra, un grato privilexio e, desde logo tamén, unha grande responsabilidade poder tomar a palabra neste solemne acto académico co que a ilustre Corporación fundada no seu día por Manuel Murguía e presidida actualmente polo admirado Xosé Luís Méndez Ferrín contribúe a conmemorar como se merece o bicentenario do nacemento do escritor viveirense, galego e universal Nicomedes Pastor Díaz Corvelle (1811-1863).

Nos minutos que seguen, necesariamente limitados, tentarei cumprir amena e satisfactoriamente a encomenda que me fixo hai escasas semanas a miña antiga e competente profesora nas aulas compostelás, Rosario Álvarez Blanco, en quen quero personalizar, se me for permitido, o meu agradecemento á Academia toda polo convite honroso que me dirixiu. O meu cometido será o de ofrecer unha visión sintética sobre o encadramento e a singularidade de Pastor Díaz no panorama da literatura galega do seu tempo, facendo algunha que outra lectura ou achega persoal que, agardo, sexa estímulo para novas reflexións e investigacións sobre a figura que hoxe nos convoca.

¹ O presente texto correspóndese, no esencial, co discurso pronunciado polo seu autor no acto de celebración do bicentenario de Nicomedes Pastor Díaz por parte da Real Academia Galega, acto que tivo lugar na Coruña, o 1 de Decembro de 2011.

A obra en galego de Nicomedes Pastor Díaz

Como é ben sabido, son dúas as composicións escritas por Pastor Díaz orixinariamente en galego que chegaron, a día de hoxe, ata nós: “A Alborada” e a “Égloga. Belmiro e Benigno”².

A primeira foi composta o 11 de maio de 1828, aínda que algúns a remontan trabucadamente ao mesmo día e ano, pero do mes de marzo³.

É lugar común historiográfico afirmar que “A Alborada” coñeceu publicación por vez primeira en 1837, nas páxinas da revista *El Museo Artístico Literario*, que alentaba Patricio de la Escosura, onde tamén apareceu o ensaio do escritor viveirense intitulado “Del movimiento literario en España en 1837”, mais o rastrexo efectuado polo profesor Caparrós Esperante nas contadas coleccións conservadas desa publicación madrileña non deu resultado positivo a efectos de confirmar o amentado tópico⁴.

Non a incluíu Pastor Díaz⁵ no seu libro *Poesías*, que publicou en 1840, mais si figura no segundo tomo das obras completas editadas a conta da Real Academia Española en 1866, con prólogo de Juan Eugenio Hartzenbusch. Este detalle da peripecia editorial da “Alborada” talvez axude a entender a súa ben chamativa ausencia do “Mosaico poético de nuestros vates gallegos contemporáneos” incluído no *Album de la Caridad* (1862), onde si figuran catro textos de Don Nicomedes, todos eles en castelán: “Una voz”, “Mi inspiración”, “La mariposa negra” e “La sirena del Norte”.

En realidade, unha verdadeira difusión e canonización literaria do emblemático poema galego de Pastor Díaz produciuse, cronoloxicamente falando, pouco despois do preciso instante en que os *Cantares gallegos* de Rosalía acababan de conmocionar e soerguer a alturas insospitadas o ata entón feble e atoutiñante sistema literario galego... Desde esa década de 60 da citada centuria ata hoxe, “A Alborada” recibirá,

2 Con posterioridade á confección do presente discurso, Damián Suárez Vázquez e Ramón Mariño Paz deron a coñecer no volume *Papés d'emprenta condenada (II)* (Consello da Cultura Galega, Santiago, 2012, pp. 455-460) fragmentos dun poema galego atribuíble a Nicomedes Pastor Díaz que figuran nun códice manuscrito de Eugenio Reguera y Pardiñas hoxe conservado no Arquivo Histórico Nacional de Madrid (signatura 1052 B) e que poden datarse ca. 1826-1828.

3 Cf., por exemplo, CARRÉ ALDAO, E.: “Una gloria regional”, *El Ideal Gallego*, Coruña, 13.9.1923, páx. 3.

4 Vide CAPARRÓS ESPERANTE, Luís: *Nicomedes-Pastor Díaz. Poesía completa*, Universidade de Alacant, 2006, páxs. 253-254, nota a rodapé.

5 Segundo Gamallo Fierros, por non romper cunha soa composición galega a liña idiomática castelá da obra, mais iso contradíse coa presenza no libro do poema en francés “Vie et mort”, como ben se encargou de salientar Chao Espina (Cf. *Pastor Díaz dentro del Romanticismo*, CSIC-Instituto Miguel de Cervantes, Madrid, 1949, páx. 251).

como logo explicaremos, a consideración de texto pioneiro, auroral ou inaugural das nosas letras patrias contemporáneas.

A segunda das composicións en galego de Pastor Díaz, a égloga intitulada “Belmiro e Benigno”, foi descuberta en 1951 como manuscrito anónimo⁶ - “unha copia imperfeita dun borrador embrionario”, no dicir de Carballo Calero⁷ - por Xosé M.ª Álvarez Blázquez e Luís Viñas Cortegoso, quen a publicaron decontado na súa Editorial Monterrey cun limiar explicativo das circunstancias do achado e dos argumentos que sustentaban a atribución dese tesouro literario ao poeta viveirense⁸.

Esa atribución, validada inmediatamente por todos os especialistas na figura do autor da vila do Landrove (Leal Ínsua, Fernández Del Riego, Bouza Brei, Chao Espina, Carballo Calero...), entrou xa, pensamos, na categoría de dato firme. Non estará de máis que lembremos aquí, resumidamente, as razóns expostas por Álvarez Blázquez que a sustentan, alén das simplemente caligráficas:

- A acción localízase en terras do “apacible Landrove”, a carón do mar cántabro.
- Certos costumes e elementos aludidos son propios da zona viveiresa.
- O galego empregado ten inconfundible sabor dialectal (*nosoutros, qués, maos, nubarrós, tragós, rolís...*), por máis que presente numerosos castelanismos.
- É evidente a educación humanística e clasicista do autor.
- A tonalidade sentimental é tipicamente prerromántica.
- A comparación entre “Alborada” e “Égloga”, na linguaxe e na retórica, revelan, en fin, “unha mesma voz e un mesmo espírito”.

Aparecen referencias en diversos autores, como o Padre José Mouriño⁹ ou José Luís Varela¹⁰, a unha presunta terceira composición en galego do noso escritor, co título de “O páxaro d’a morte” ou “O paxaro morto”, da que non se sabe máis nada

6 Unha reprodución fotográfica deste manuscrito pode verse no opúsculo *Os papeis de ouro de Xosé María Álvarez Blázquez*, Edicións A Nosa Terra, Vigo, 2008, páxs. 68-70 (edición de X. Enrique Acuña).

7 Cf. CARBALLO CALERO, R.: *Historia da literatura galega contemporánea 1808-1936*, Ed. Galaxia, Vigo, 3^a ed. 1981, páx. 51.

8 Alonso Montero testemuña: “O achado de Álvarez Blázquez causou no seu día unha conmoción no minúsculo universo dos investigadores, conmoción á que eu, estudante de Filoloxía Románica nesas datas, asistín alborozado” (Cf. “Dúas notas literarias sobre Pastor Díaz”, *Heraldo de Viveiro*, nº 3.770, 16.9.2011, páx. 1).

9 Cf. MOURIÑO, José: *La literatura medieval en Galicia*, CIAP, Madrid, 1929, páxs. 24-25: “A últimos del primer tercio del siglo pasado, Nicomedes Pastor Díaz, siendo aún muy joven, publicó dos composiciones en gallego: *A alborada y O paxaro d'a morte*”.

10 Cf. VARELA, José Luís: *Poesía y restauración cultural de Galicia en el siglo XIX*, Ed. Gredos, Biblioteca Románica Hispánica, col. Estudios y Ensayos nº 35, Madrid, 1958, páx. 31, nota 1.

porque, en realidade, como xa se encargaron de advertir no seu día Chao Espina¹¹ e Carballo Calero¹², a súa mención resulta produto dunha confusión ou mala lectura dun parágrafo presente na obra de Leandro Saralegui *Galicia y sus poetas*. Este, ao debruzarse sobre o relato de Pastor Díaz “Una cita”, que cualifica como narración “gallega por la inspiración, gallega por la índole, gallega por el sentimiento”, poñía en destaque que

“la afición á todo lo maravilloso, la creencia en los aparecidos, en los espectros y en los agüeros, propia de los países septentrionales, es como hemos significado ya uno de los rasgos culminantes de la fisonomía moral del pueblo gallego y la fuente casi única de nuestras versiones populares, perfectamente caracterizadas, por lo general, en las tradicionales leyendas de *A compañía* y *O páxaro da morte*. La sola circunstancia de haberse inspirado su autor en ese copioso manantial de lugares y bellezas poéticas, imprime a *La cita* un colorido eminentemente provincial, á la vez que profundamente elegíaco y digno de la apesurada musa del cantor de *Lina*, cuya innata predisposición para la clase de afectos á que nos referimos, campea en la mayor parte de sus producciones líricas, y muy particularmente en las sentidas estrofas de *La mariposa negra*, que es una de las más hermosas de que consta la brillante colección que tenemos á la vista”¹³.

Convén insistir, pois, en que non existiu ningún poema “O páxaro da morte” nin “O paxaro morto” saído da pluma de Pastor Díaz, senón que se trata unicamente do título con que aludiu Saralegui a certas lendas populares galegas que puideron ter influído no poeta viveirense á hora de deseñar o trágico e macabro argumento do seu relato “Una cita”.

Con todo, resulta moi difícil concibir, efectivamente, que “A Alborada” e a “Égloga. Belmiro e Benigno” sexan as únicas producións en galego dun autor que, segundo todos os testemuños, alentou moi precozmente a súa vocación literaria¹⁴ e que debeu de atopar alento para ela no propio fogar familiar, a teor do expresado

11 Cf. *Op. cit.*, páx. 254.

12 Cf. *Op. cit.*, páx. 54, nota 31.

13 Cf. SARALEGUI MEDINA, Leandro: *Galicia y sus poetas*, Imprenta de Ricardo Pita, Ferrol, 1886, cap. VI, páx. 61.

14 O escritor Juan Valera, por exemplo, sinala: “La inspiración poética vino al alma de nuestro amigo desde la infancia” (Cf. VALERA, Juan: “D. Nicomedes Pastor Díaz”, *La América*, Madrid, 12.4.1863, páx. 12).

polo propio Nicomedes nunha carta á súa nai en 1841, en referencia á figura paterna: “Acuérdome en efecto el placer que hubiera sido para él verme ya que no próspero y feliz, a lo menos celebrado como escritor, cosa que a él le halagaba tanto”¹⁵.

Eugenio Ochoa, un dos promotores en 1835 (xunto co seu futuro cuñado Federico de Madrazo) da revista madrileña *El Artista*, coa que Pastor Díaz colaborou, deixou testemuñado que este “desde sus primeros años hizo versos, pues en 1820 antes de cumplir nueve años saludó en coplas de niño el restablecimiento de la Constitución, el año de 1823 lloró su caída en una elejía cuya lectura es ya tolerable, i el de 1833 había escrito casi todas las composiciones que de él existen”¹⁶.

Comentario á parte merece o carácter, “de dudosa atribución”¹⁷ para o profesor Caparrós, claramente apócrifo para nós, da composición “Amor” que Leal Ínsua¹⁸ quixo facer pasar como obra do Nicomedes aínda neno, nun tan pueril como inofensivo intento de colocalo, supoñemos, como abandeirado cronolóxico absoluto do Romanticismo nas letras hispanas...

Ademais, por confesión do propio Pastor Díaz na “Advertencia del autor” que precede ao seu relato “Una cita”, de carácter talvez autobiográfico (tráxica historia dos amores de Luciano e Eulalia nas campiñas do Landrove...), escrito en 1833 e publicado por vez primeira como folletín en 1837 (antes da aparición do volume das súas *Poesías* en 1840, repárese), sabemos que afrontou na mocidade, movido por unha forte vivencia *saudosa*, a confección dunha serie de poemas evocadores das paisaxes e belezas de Viveiro, mais decidiu rompelos ou condenalos ao esquecemento por parecerlle insatisfactorio o resultado final. Coas súas palabras:

“Nada hay más grato ni más tierno para el autor de estas páginas que el recuerdo de su país, del pueblo donde nació. Nada ha visto más bello ni más pintoresco que el casi ignorado rincón de la tierra donde pasó sus primeros años (...)

A pesar de un sentimiento tan vivo y tan poderoso, aunque algunos versos ha escrito, ningunos ha podido consagrar exclusivamente a tan tierna memoria; y sin embargo, los había hecho. Ausente muy joven todavía de

15 Cf. CHAO ESPINA: *op. cit.*, páx. 86. Subliñado noso.

16 Cf. OCHOA, Eugenio: *Apuntes para una biblioteca de escritores españoles contemporáneos, en prosa y en verso*, París, 1840, Tomo 2, páx. 628. Citado por Neira de Mosquera en *El Recreo Compostelano*, Tomo II, 1843, pp. 181-183, no artigo “Galería contemporánea. D. Nicomedes Pastor Díaz. Biografía”.

17 Cf. CAPARRÓS ESPERANTE, Luís: *Op. cit.*, páx. 353, nota a rodapé.

18 Cf. LEAL ÍNSUA, F.: *Pastor Díaz, príncipe del Romanticismo*, Lugo, 1943, páxs. 171-172.

aquel delicioso recinto, y engolfado después en otra vida más agitada y turbulenta, ha solido volver los ojos con melancolía hacia aquel valle de la casa paterna; ha suspirado mil veces por su cuna de flores, y echado otras tantas de menos, en las tormentas de su corazón, las borrascas de aquel mar cuyos bramidos arrullaron el sueño de su infancia. No pudo dejar de cantar alguna vez estos recuerdos, y de consolar con tan melancólicos suspiros sus solitarias penas; pero acaso la vehemencia del afecto le hizo creer siempre fría su expresión, y apagados y pálidos los colores con que había iluminado aquel cuadro tan vivo y brillante. Por eso rompió y borró su pintura con despiadada severidad; por eso arrojó al olvido versos que le parecían indignos del objeto a que los consagraba (...)¹⁹.

Que versos sobre as paisaxes nativas do noso autor tivesen como idioma de expresión o mesmo que o da “Alborada” e a “Égloga” non é unha hipótese en absoluto insostible, como tampouco se debe desbotar que o episodio da morte da amada *Lina*, que lle causou ao noso poeta unha crise persoal e afectiva que a piques estivo de rematar co seu suicidio en augas do compostelán río Sar, de crermos o testemuño achegado por Murguía²⁰, fose causa inmediata da destrución dun número indeterminado de producións poéticas do noso atormentado adolescente, entre as que cabe supoñer algunhas feitas na lingua de noso. En máis que probable referencia a esas producións galegas perdidas, Saralegui lamentaría que Pastor Díaz destinase “al olvido versos que hubieran sido tal vez el orgullo de su patria”²¹.

Sexa como for e mentres non nos depare o destino ou a pericia investigadora novos achados como o feliz de Álvarez Blázquez en 1951, temos que centrar o coñecemento e a análise da poesía galega de don Nicomedes neses dous únicos poemas galegos seus conservados²².

“A Alborada”, como é ben sabido, é un poema de dezaseis estancias de versos hendecasilabos e heptasilabos. As estancias impares son lirás (*aBabB*); as pares compoñense de seis versos (*aBaBcC*), agás a décima, que consta (por descoido,

19 Citamos pola edición de CASTRO Y CALVO, J. M^a: *Obras completas de Don Nicomedes Pastor-Díaz*, Ed. Atlas, Madrid, 1969, pág. 89. Subliñado noso.

20 Cf. MURGUÍA, Manuel: “Pastor Díaz”, *La Ilustración Gallega y Asturiana*, Madrid, tomo II, nº 6, 28.2.1880, pp. 75-76.

21 Cf. SARALEGUI MEDINA: *Op. cit.*, pág. 62.

22 Véxase a nota 2

segundo opina Carballo Calero) de sete (*aBaBacC*). No amencer dun novo día, o amante fita a amada durmida e diríxelle tenras palabras e diminutivos cariñosos, entre alusións mitolóxicas e referencias paisaxísticas. O propio sabio ferrolán citado resume así o esencial deste poema:

“Entrelázanse nista composición o motivo amoroso e o motivo do abrinte; pero non é unha *alba* ao estilo provenzal. Non se trata do tema dos amantes afastados pola ialba (...). “A Alborada” preséntanos un idilio amoroso de frescura adoescente, de pureza infantil, de ternura enxebremente galega. A decoración renacentista, as mencións da deusa de Citeres ou dos ríos de mítico prestixio son marco desbordado pola meiguice do[s] sentimentos, pola gracia inxel da descripción, pola simpatía engaioladora da cándida paixón que arrecende dos versos. Ístes son a miudo sinxelos, mais de ningún xeito torpes, antes fizmente axeitados pra espresar os sentimentos do poema. Íste é ricaz en diminutivos, e pode se decir que inaugura o diminutivo na lírica galega - ben que co precedente dos cantores mindonienses do Nadal-, sen que o seu uso en Díaz invada os límites do abuso”²³.

Tal vez non se teña reparado suficientemente aínda, pensamos, no evidente paralelismo temático e mesmo fraseolóxico e lexical que existe entre a antepenúltima estrofa do poema galego “A Alborada” (*Non, non, durme, descansa, / Naide turbe ó reposo d’o teu peito...*) e certas liñas presentes no relato “Una cita”, escrito este último por Pastor Díaz en Madrid en 1833, isto é, cinco anos máis tarde de compoñer o citado poema. Valla como proba a seguinte citación, que corresponde ao instante en que o protagonista Luciano penetra silandeiramente durante a noite na casa da amada Eulalia e senta a carón do seu leito, fitándoa con emoción:

“Duermes, dulce adorada mía, duermes, exclama... duermes tranquila, mientras en mi seno ruge una tempestad... Duermes, y me esperabas... Ni la inquietud te desvela, ni el amor... ¡Ay! no... yo no estoy celoso de tu sueño... Tú me amas; pero eres inocente: crees en mi honor, y crees el tuyo seguro... Duermes esperándome, como dormirías en mis brazos... Tu sueño no es el de la indiferencia, sino el de la virtud... Y a mí me cercan

23 Cf. CARBALLO CALERO: *Op. Cit.*, páx. 52.

los terrores del delito... Sí... yo soy criminal... La inocencia no siente esta inquietud, este espanto... La inocencia duerme... ¡qué tranquilamente!... casi no se oye su aliento... Reposa, hechicera criatura, reposa: yo no te despertaré... ese sueño te hace sagrada... para siempre! (...)"²⁴.

Polo que di á “Égloga. Belmiro e Benigno”, estamos diante dun poema dialogado en cinco estancias, de catorce versos hendecasilabos e heptasilabos cada unha. Sinala Emilio González López que “el tema de la *Égloga* es tradicional en este tipo de poemas desde Garcilaso: el consuelo del enamorado desconsolado por haber perdido la amada, ahogada, por la amistad, y así Benigno convence a su amigo Balmiro [sic], el desconsolado amante, de que vuelva a la aldea para encontrar en ella el consuelo de sus amigos”²⁵. Carballo Calero, pola súa vez, sintetiza: “O labrador Belmiro anda fuxido da xente desque se afogóu no mar a súa amada. Acode a consolalo o seu compañeiro Benigno, que chora males de ausencia, e convénceo de tornar á aldea, onde a amizade que vencella a ambos lles fará esquecer as súas coitas de amor. Isto é todo”²⁶.

A loanza horaciana da vida no retiro aldeán, as referencias bucólicas, o disfrace pastoril dos protagonistas e unha certa condenación moralista implícita dos desarranxos sentimentais que provoca o amor son, canda o motivo central da amizade, elementos e trazos que sitúan o poema claramente na órbita do Prerromanticismo²⁷.

Un discípulo epigonal da escola prerromántica

Cómpre ponderar o feito de que Don Nicomedes era un adolescente de entre quince e dezasete anos, como moito, cando escribiu en Compostela os dous poemas que nos ocupan, onde é moi probable que estean sublimados, ademais,

24 Citamos por CASTRO Y CALVO, J.M^a (ed): *Obras completas de Don Nicomedes Pastor-Díaz*, Ed. Atlas, Madrid, 1969, páx. 98.

25 Cf. GONZÁLEZ LÓPEZ, E.: *Entre el antiguo y el nuevo régimen. Absolutistas y liberales. El reinado de Fernando VII en Galicia*, Eds. do Castro, Sada, 1980, páx. 587.

26 Cf. CARBALLO CALERO: *Op. Cit.*, páx. 52.

27 Cf. Como acontecía na “Alborada”, a lingua empregada amosa unha singular presenza de castelanismos (*lexos, Dios, semexantes, llanto, desahogo, estrelas, saludaban, he aquí, te morriche...*) e de dialectalismos (os plurais *nubarrós, tragós, ilusiós, afliciós, corazós*; a solución -ao de -ANUM (*mao*); os pronomes *tu e nosoutros*; as formas verbais *veu* (do verbo *ver*), *ques e tuveron*; etc.), moi característica da produción galega de Pastor Díaz (Cf. CAMPO, María Pilar: “O galego da Égloga de Belmiro e Benigno de Nicomedes Pastor Díaz”, *Programa de Festas, Viveiro*, 1986).

acontecementos de índole autobiográfica, como acontece igualmente nas páxinas doutras producións posteriores, como o relato “Una cita” (escrito en 1833) ou a propia novela *De Villahermosa a la China*, cuxa primeira parte foi publicada xa en 1845, aínda que a obra enteira só viu lume en 1858²⁸.

Acéptase comunmente a idea de que a “Égloga” é mesmo anterior na súa confección á “Alborada”²⁹, de maneira que no período 1825-1831, que engloba a estadía estudantil compostelá do noso escritor, a secuencia da súa produción literaria (enténdase, da hoxe por hoxe accesible) tería sido, en base á información que fornece o volume segundo das obras completas (1868) e aos estudos de Leal Ínsua, Chao Espina e Caparrós Esperante, a seguinte:

- “Égloga. Belmiro e Benigno” (ca. 1826-1827)
- “El amor sin objeto” (1827, “escrita cuando el autor no contaba todavía diez y siete años”, segundo o propio Pastor Díaz aclara);
- “A Alborada” (11 de maio de 1828);
- “Mi color” (11 de decembro de 1828);
- “Al silencio. Oda” (7 de xaneiro de 1829);
- “La inmortalidad. Epístola a Genaro” (21 de abril de 1829);
- “En la muerte de un hermano niño” (26 de xuño de 1829);
- “A la Muerte” (1829)
- “La Inocencia” (1830).

Problemática resulta a datación do poema “Mi reclusión”, que non figurou na edición de 1840 e que tanto pode corresponder aos anos de estudante no seminario de Santa Catarina en Mondoñedo (entre 1821-1825, coa paréntese obrigada do curso 1823/24), como aos anos de *fámulo* na Fonseca santiaguesa. Os emblemáticos poemas, plenamente románticos, “A la Luna” (composto en 1832 e publicado en 1835 nun número do xornal *El Artista*) e “La mariposa negra” (1834), terían sido escritos xa baixo ceos casteláns...

28 Lois Tobío Fernández cualificou a citada novela como “autobiografía enmascarada” (cf. *Heraldo de Viveiro*, Viveiro, 14.9.1990) e Francisco Fernández del Riego falou dunha propensión evidente no noso poeta na súa obra en xeral a “evocar os horizontes gozados na nenez e adolescencia” (cf. *La Voz de Galicia*, A Coruña, 13.5.1991).

29 Cf. CARBALLO CALERO: *Op. cit.*, páx. 51.

A composición dos dous poemas en galego conservados de Pastor Díaz, por unha banda, coincide cos anos centrais da chamada “década ominosa”, un período en que a censura fernandina e a represión sobre os liberais causarán un notorio silencio cultural e xornalístico, que non poucos historiadores consideran causante doutros retardos sociais, ideolóxicos e políticos a respecto da Europa máis dinámica; por outra, esa composición antecede claramente á eclosión da prensa e da literatura “provincialista” galega na década dos 40, isto é, aos chamados en propiedade “Precusores do Rexurdimento”, individuos que son, falando en termos xeracionais, rigorosos coevos do noso escritor (Xoán Manuel Pintos naceu no propio 1811; Francisco Añón, en 1812; Alberto Camino, en 1820; Marcial Valladares, en 1821...), mais que demoraron máis ca el a súa saída á palestra pública.

Así as cousas, a exigua e precoz obra galega de Pastor Díaz coñecida semella unha flor literaria que abrocha en pleno inverno cultural e que se resiste a ser encaixada satisfactoriamente en calquera das categorías creadas para intentar obtermos unha visión cabal e sistemática da “flora” poética do XIX galego. A falta de motivación pragmática directa deses dous poemas galegos afástaos radicalmente da literatura propagandística e de debate que xurdiu na nosa lingua coa *francesada* e que continuou coa loita ideolóxica entre liberais e absolutistas³⁰. Mais, ao mesmo tempo, o momento da súa escrita adiántase varios lustros ao instante en que se revelarán como escritores en galego os principais “Precusores” (Pintos, Añón, Camino, Turnes...).

Cómpre, pois, deterse unha miga nas razóns desa singularidade e revisar as propostas de encadramento que se teñen feito para esta obra galega de Pastor Díaz, cualificada algunha vez como simples “pecadillos de juventud”³¹ ou reducida á discutible categoría de “pouco máis ca unha curiosidade”³²...

Precedendo a toda a literatura propagandística e de circunstancias en galego que xorde no país a raíz da invasión napoleónica en 1808 e que se prolonga, cando lle é posible exteriorizarse, no período inmediatamente posterior (entre 1812 e 1833, digamos), caracterizado polo enfrontamento entre absolutistas e liberais (*Os rogos dun gallego* de Pardo de Andrade; os versos de *Un labrador que foi sarxento...*; as *Proezas de Galicia*, de Fernández Neira; as diversas *tertulias, conversas e diálogos*; etc.),

30 Vide, sobre o particular, MARIÑO PAZ, R.: “Motivacións para o emprego da lingua galega na literatura política dos primeiros anos do século XIX”, *Grial*, Vigo, nº 105, xaneiro-marzo de 1990, pp. 35-67.

31 Cf. VÁZQUEZ CUESTA, Pilar: “Literatura gallega”, en DÍAZ BORQUE, J. M. (coord.): *Historia de las literaturas hispánicas no castellanas*, Ed. Taurus, Madrid, 1980, páx. 734.

32 Cf. VILAVEDRA, Dolores: *Historia da literatura galega*, Ed. Galaxia, Vigo, Col. Manuais, nº 2, 1999, páx. 103.

verifícase no panorama literario galego da época, ata ben entrada a década dos 30 da citada centuria, a presenza dun estilo poético, o chamado *prerromántico*, que se expresa sobre todo en castelán (lingua entón dominante nos ámbitos cultos e formais da nosa sociedade) e que alimenta e determina, precisamente, o espertar literario e o primeiro encadramento estético do *cantor do Landro*.

Convén lembrar, efectivamente, con Carballo Calero, que tanto antes como despois da *francesada*, “non faltan en Galicia poetas prerrománticos. Eran os *salmantinos*, educados na escenografía neoclásica ou rococó, pero xa penetrados da sentimentalidade ilustrada (...) Hai que incluír entre iles aos dous cregos Castro, o de Fruime e o de Argomoso, a don Manuel Pardo de Andrade, a don Manuel Freire Castrillón, a don Antonio Benito Fandiño, a don Pedro Bazán de Mendoza”³³.

Algúns deses autores prerrománticos cultivaron por escrito, ben é verdade que de xeito máis ben anecdótico e puntual, o idioma galego³⁴. O máis singular de todos eles³⁵ é, probablemente, Antonio Benito Fandiño (1777-1831), quen ademais da peza en verso *A casamenteira*, escribe no cárcere compostelán no Nadal de 1812 (cando o meniño Pastor Díaz apenas conta un ano de vida, pois) tres poemas na nosa lingua: unha “Alborada” (“Caladiñamente / chorando ou rindo...”), unha “Moyñeira” (“Por moito que vos estirés / cando Dios quer...”) e un “Alalála” (“Non vos val ó faroleiro / para non mallar na tréla;...”), que serán reproducidos polo *Diario Cívico-Patriótico* de Compostela³⁶.

33 Cf. CARBALLO CALERO: *Op. cit.*, páx. 63.

34 Vide MARIÑO PAZ, R. (Ed.): *Papés d'emprenta condenada : a escrita galega entre 1797 e 1846*. I, Consello da Cultura Galega, Santiago, Col. Base, 2008.

35 O compostelán absolutista Manuel Freire Castrillón debe de ser o autor dos dous “Diálogos dos esterqueiros”, datados en 1807, que abordan en chave satírica os conflitos internos do Cabido catedralicio compostelán. Sonetos en galego escriben asemade, coincidindo co tempo de vinda ao mundo e infancia do noso Pastor Díaz, o catedrático tudense Antonio Arias Teixeira (1772-¿?), autor dos “Desahogos del duende contra dos ignorantes” (que Álvarez Blázquez data entre 1810-1812 pero o editor do citado volume *Papés d'emprenta condenada* adianta a 1806), e o anónimo poeta que honrou poeticamente en 1816 a figura do cardeal ourensán Pedro Quevedo y Quintano, destacado absolutista.

Anónimas son tamén a “Décima constitucional” en idioma galego que publica a *Gazeta Marcial e Literaria* de Santiago (nº 27, de 23 de marzo de 1813); a “Décima liberal” mandada imprimir en 1820 pola Columna de Granadeiros Provinciais de Galiza; os versos dialogados presentes na *Parola Poléteca que tuvo un auguador cun sobriño seu...*, impresa en Madrid en 1822; e tamén dúas composicións dadas a coñecer no *Diario Constitucional* coruñés a comezos de 1823, cos títulos de “Poema aos insurreccionados de Burón” e “Poema ás comadres de Burón”.

Polo tempo en que Nicomedes estudante compón os seus poemas en galego, en fin, o compostelán Vicente Turnes del Río Maldonado (1786-1865) escribe e imprime no mesmo idioma (pese ao que aparente o título) unha *Letrilla de los Labradores Gallegos a los Regios Desposorios de S.M...* (1829).

36 Cf. nº 63, 26 de Decembro de 1812. Tamén é seu o breve poema en galego recollido no opúsculo impreso en 1814 baixo o título de *A Dios rogando y con el mazo dando...*

Tamén é relativamente ben coñecida a figura de Manuel Pardo de Andrade (1759-1832), quen ademais dos xa citados *Rogos dun gallego*, é autor de varios poemas soltos na nosa lingua, como un soneto publicado no coruñés *El Ciudadano por la Constitución* a finais de marzo de 1814, un romance intitulado “Os servís e os liberás” (impreso en 1820 en Madrid en edición bilingüe) e o “Romance pola volta de Fernando VII”, publicado tamén en *El Ciudadano...*³⁷.

Precisamente un dos autores amentados por Don Ricardo nesa nómina dos prerrománticos galegos, Antonio Mª Castro e Neira (1771-1826), o crego de Argomoso, autor entre 1810 e 1825 de ata dezaioito vilancetes en galego, unha “Alborada” (“Sudando desde Argomoso...”) e outros poemas en castelán e latín, xoga un rol directo e fundamental no espertar literario do adolescente Nicomedes, que se nos presenta así, ao noso entender, como un dos derradeiros discípulos da xeración precedente³⁸.

Efectivamente, a convivencia académica do mozo seminarista co profesor mindoniense determina os porqués últimos dunha vocación literaria que, inicialmente cando menos, non desdeña empregar algunha vez o *sermo* rústico e familiar para a expresión poética.

A tradición dos “vilancetes”, en que se sitúa Castro e Neira xunto con outros autores como Luís Corral Rodríguez³⁹, Xacinto Romualdo López⁴⁰ ou Pascual Saavedra Iglesias⁴¹, e que tanto arraigo amosou na catedral mindoniense ata ben entrado o século XIX, arroupa sen dúbida a iniciación á escrita, en xeral, e á escrita en galego, en particular, de Nicomedes Pastor Díaz, mais o maxisterio de D. Antonio María ofrécelle ao discípulo tamén poder familiarizarse cos xeitos e tonalidades dos poetas *lakistas* británicos, nomeadamente Edward Young, como demostrou Carballo

37 Cf. nº 274, 23.4.1814.

38 Tamén exerceu algún influxo Castro e Neira sobre o poeta compostelán Vicente Turnes, quen nas festas de Nadal de 1849 compuxo para o Hospicio santiagués o vilancete “Suando desde Picaños”, que, como demostrou Carballo Calero, é unha adaptación ou reelaboración, próxima ao plaxio, de varios vilancetes orixinais do crego de Argomoso...

39 Deste boticario mindoniense, que naceu en 1784 e morreu en 1830, consérvanse 3 vilancetes en galego, datados en 1818, 1826 e 1827, respectivamente.

40 Ribadense (1808-1895), estudante de Teoloxía en Mondoñedo entre 1828-1833, mestre de primeiro ensino e alcalde de Mondoñedo, é autor de dous vilancetes en galego, probablemente compostos en 1831.

41 Sacerdote e profesor no Seminario mindoniense, naceu en 1829 e morreu en 1908. Son seus dous vilancetes intitulos “A Belén, meus gallegos” e “Os rapaces galleguiños”, respectivamente.

Calero⁴², de maneira que “todo o vocabulario *tétrico* e *gemebundo* de Díaz”⁴³ bebería desa fonte.

No mesmo sentido, a grande amizade que sostivo na infancia e mocidade Pastor Díaz en Viveiro cos irmáns Francisco e Cipriano García Méndez Salgueiro, tío e pai, respectivamente, do futuro xornalista e escritor Alfredo García Dóriga (1849-1911), que estudaran en colexios de elite en París, ben pode estar na base do temperán acceso ás obras de determinados autores da literatura en boga na Europa do momento, como Schiller⁴⁴, Goethe, Chateaubriand ou Lord Byron.

Que o mozo autor da “Égloga” e da “Alborada” é, no momento en que compón os dous textos en galego conservados e outros en castelán desa mesma época, un poeta que se debe encadrar no Prerromanticismo é opinión practicamente unánime. Otero Pedraio, a propósito da “Alborada”, sentencia: “Pra nós dita poesía é unha das poucas galegas de corte clásico”⁴⁵. Carballo Calero sinala que “a ideoloxía e o sentimento denuncian un poeta de formación neoclásica, pero non anterior a fins do século XVIII. Supón a existencia de Cadalso e Meléndez Valdés, e a atmósfera sentimental de Gessner e Rousseau. En fin, prerromanticismo”⁴⁶. González López, pola súa banda, sinala que “ambos poemas pertencen a una estética prerromántica de

42 Cf. CARBALLO CALERO, R.: *Op. cit.*, 45-46, nota a rodapé nº 3.

43 Fronte á idea de Bouza Brey, que vinculaba certa tonalidade trágica e lúgubre da poesía do mozo Pastor Díaz ao influxo directo das *Noites* de Young (traducidas para o castelán xa en 1789 da man de Juan de Escóiquiz e no 1802 da do militar suízo Antonio Schwager), Carballo Calero coida que esa tonalidade xa se acha “no crego de Argomoso” e que del pasa directamente a Nicomedes.

En defensa da súa opinión recorre Carballo á fraseoloxía empregada polo crego mindoniense: “Dígase se istas espresións de Castro e Neira, que engadimos ás citadas [“pálidas sombras”; “fúnebres sombras”; “triste lobreguez”], non semellan de Díaz, e iste non puido adprender en Castro o seu “younguismo”: “lóbregas cavernas, asilo del pavor, suerte aciaga, pena interminable, martirio feroz, expirantes apagados ojos, luto y horror, niebla fría, vapor denso, lúgubre silencio, retirada selva umbría, torrente de lágrimas, árido suelo, quimérico alivio, atroz tormento, parda noche, doloridas quejas, insensible viento, hórridos desiertos, lúgubres acentos, sonido espantoso, lívida muerte, ser deleznable, triste vida, helados miembros, sudor frío, cruel memoria, tenebrosos días, pasos temblorosos...”.

Neste senso, conclúe o sabio ferrolán, “o interesante é que o crego da dita aldea, a quen sen dúbida coñeceu o adoescente Nicomedes, nos seus anos de seminarista en Mondoñedo, é, entre todos os prerrománticos españois, o que presenta, no poema citado, o máis superabundante léxico nocturno e sepulcral, que sólo admite comparación precisamente co do futuro Pastor Díaz, quen cicáis puido ser estimulado polo sentimental sacerdote mindoniense a seguir o consello de Meléndez [Valdés, 1754-1817], espreso naqueles versos: “*Y la fúnebre cítara templemos, ¡oh, Young!, que tú tañías / cuando en las rocas de Albión llorabas*”, versos que nos lembran os do poeta vivariense “*De ébano y concha este laúd te traigo, / que en las playas de Albión hallé caído*”.

44 Vide MARIÑO, Francisco Manuel: “Buscar a Schiller entre nós”, *A Trabe de ouro*, Santiago, nº 65, Xaneiro-Marzo de 2006, pp. 85-108.

45 Cf. OTERO PEDRAYO, R.: “Romantismo, saudade, sentimento da raza e da Terra”, en *Obras selectas. Ensaíos*, Ed. Galaxia, Vigo, 1983, p. 209.

46 Cf. CARBALLO CALERO, R.: *Op. cit.*, páx. 51.

agonizante neoclasicismo bucólico, parcos en imáxenes y ricos, sobre todo *Alborada*, en representacións de objetos sensibles de un mundo pastoril y optimista (flores, aves cantoras, campanarios iluminados por la luna, etcétera)⁴⁷.

Con todo, fronte a todas estas opinións, a profesora Ríos Panisse avoga recentemente por considerar Pastor Díaz xa plenamente romántico na época de creación dos dous poemas galegos que conservamos, que ao seu ver amosarían “aspectos esenciais do novo sentir do Romanticismo”⁴⁸.

Coidamos nós que desde os aspectos formais (uso de estancias e lirás como molde estrófico-métrico e cultivo de xéneros como a oda, a epístola e a égloga...) ás referencias mitolóxicas e clasicistas que conteñen⁴⁹; desde a ambientación bucólico-pastoril, de evidentes ecos horacianos e virxilianos, ao inxenuo, casto e delicado pendor sentimental, todo sitúa ao Nicomedes adolescente como autor verdadeiramente epigonal da mesma escola dos Castro e Neira e dos Antonio Benito Fandiño nas letras galegas (que á súa vez moito ten de común e coincidente, en termos estéticos cando menos, coa dos Meléndez Valdés, Cadalso, Quintana, Lista, etc., nas letras hispanas).

Os dous poemas galegos do viveirense, aínda que conteñan xerminalmente, como quere Pilar García Negro⁵⁰, elementos que han ser característicos de parte da literatura galega posterior, non deixan de ser clara manifestación, como a propia citada profesora anota, de “moldes literarios procedentes da tradición literaria anterior”.

Non se trata, enténdase ben, de discutirmos nin a espontánea e vibrante querenza pola fala galega do mozo viveirense⁵¹, nin a súa valentía rompedora de pautas diglósicas ao empregala como vehículo expresivo culto, delicado e sentimental, nin a evidente altura estética acadada en ambos intentos (esa altura que Carballo Calero condensa cualificando os dous poemas galegos de Nicomedes como *carmina*

47 Cf. GONZÁLEZ LÓPEZ, Emilio: *El reinado de Isabel II en Galicia. La Regencia de María Cristina. Moderados, progresistas y carlistas*, Eds. do Castro, Sada, 1984, páx. 403.

48 Cf. RÍOS PANISSE, M^a do Carme: “O Prerrexurdimento”, en VV.AA: *Galicia. Literatura. Os Séculos Escuros. O século XIX*, Tomo XXI, Hércules de Ediciones, S.A., A Coruña, 2000, pp. 141-147.

49 Poemas coevos en castelán, de 1829, como “La inmortalidad. Epístola a Genaro” e “A la Muerte” aparecen precedidos aínda, non por acaso, de versos de Virxilio e Tibulo, respectivamente.

50 Cf. GARCÍA NEGRO, Pilar: “A emerxencia da literatura galega na primeira metade do século XIX (1808-1863)”, en *Historia da literatura galega*, A Nosa Terra/AS-PG, Vigo, Tomo I, fascículo 9, páx. 278.

51 Como sinala Marica Campo, o adolescente “Pastor Díaz emprega a lingua dende o amor e a autenticidade. Non se explica doutro xeito que un autor non reivindicativo ou propagandístico empregue neste tempo e contexto a lingua galega (Cf. “O galego da Égloga de Belmiro e Benigno de Nicomedes Pastor Díaz”, *Programa de Festas, Viveiro*, 1986).

*non prius audita*⁵²), senón de lembrarmos que as pautas xerais literarias e estéticas ás que responden estaban xa presentes na xeración precedente, da que Nicomedes Pastor resulta ser, visto desde esta perspectiva, claro e avantaxado discípulo, aínda que epigonal.

Neste sentido, no que toca á produción en galego anterior á súa marcha a Madrid en 1832, o poeta de Viveiro debe ser visto como un “continuador serodio” da escola prerromántica galega e non como un adiantado rupturista da escola romántica, que só abrazará cando abandone o país natal. Resulta así, en definitiva, pola súa obra en galego, insistimos, máis o fecho dunha etapa do que prolegómeno inmediato ou directo doutra nova...

Nesta mesma perspectiva dun Pastor Díaz adolescente como epígono serodio do Prerromanticismo galego, que aquí defendemos, cómpre considerar a comparación entre a súa “Alborada” e o poema intitulado “A Filena adormecida. El respeto”, do escritor Juan Bautista Alonso (A Guarda, 1801-Madrid, 1879), que era dez anos máis vello ca el.

Tamén político destacado, como Nicomedes, no Madrid da época postfernandina, mais ao contrario que aquel militante nas fileiras do progresismo liberal, Juan Bautista Alonso é autor do volume *Poesías* (Imprenta Jordán, Madrid, 1834), de corte aínda ben neoclásico (mereceu unha crítica de Larra por ese motivo⁵³) e con poemas que constituían, segundo as súas propias palabras, “fruto de mis primeros años juveniles”. Entre eses poemas non faltaban versos evocadores das terras nativas da infancia (“La vida feliz”, “Mi patria”...). En todo caso, o interesante é que as semellanzas temáticas, estilísticas, argumentais e mesmo léxicas, salvando a diferenza

52 Cf. CARBALLO CALERO: *Op. cit.*, páx. 51. Indica o profesor, concretamente: “Antre os profesores e os estudantes de Santiago había moitos versificadores. Mais unha poesía de corte culto, baseada na tradición renacentista e neoclásica, penetrada de sentimentalidade ilustrada, era descoñecida en galego, e neste senso a “Égloga” e a “Alborada” son *carmina non prius audita*. Un grande amor á fala galega era necesario pra empregala, sen precedentes coñecidos, nun tipo e poesía tan nobre, tan humanística. E se reparamos en que Díaz saíu de Santiago - onde se compuxo sen dúbida a “Égloga”, o mesmo que a “Alborada”- aos vinte anos da súa idade, temos que admirar a ousada innovación do adoescente”.

53 Cf. FÍGARO: “Literatura: *Poesías* de don Juan Bautista Alonso”, *La Revista Española*, Madrid, n.º 484, 19.2.1835.

Sinala Larra, entre outros extremos, a propósito da obra do escritor guardés: “(...) En poesía estamos aún a la altura de los arroyuelos murmuradores, de la tórtola triste, de la palomita de Filis de Batilo y Menalcas, de las delicias de la vida pastoril, del caramillo y del recental, de la leche y de la miel, y otras fantasmagorías por este estilo. En nuestra poesía a lo menos no se hallará malicia: todo es pura inocencia. Ningún rumbo nuevo, ningún resorte no usado”.

idiomática, entre a “Alborada” galega do viveirense e a citada composición do guardés son ben patentes, como pode verse a seguir⁵⁴:

A FILOMENA ADORMECIDA. EL RESPETO.

“Duerme pastora mía,
En mis amantes brazos reclinada
Aquí a la fresca umbría
Do la hoguera abrasada
No queme tu mejilla delicada.

Tu sueño delicioso
Respeto el aquilón, de embravecido
Tornado ya en calmoso:
No se escucha un jemido
Ni de nuestras ovejas el valido;

Ni de tórtola ausente,
Su tristísima pena lamentando,
El arrullo doliente,
Ni la abeja zumbando,
Ni los lozanos potros relinchando.

El ábrego detiene
Su furor al mirarte descansando,
Y la paz nos mantiene,
Y el cordero, callando,
La yerba en el redil está rumiando:

La tórtola sintiendo
De sus polluelos el amor naciente,

54 Tal vez sexa esta unha das razóns que subxacen na decisión de Leandro Saralegui de lles dedicar conxuntamente a Juan Bautista Alonso e a Pastor Díaz o capítulo VI do seu *Galicia y sus poetas* (1886). Ambos escritores, escribe o erudito ferrolán, “por más doloroso que nos sea esa falta de provincialismo”, debían ser contados na súa opinión, en derradeira instancia, entre os “mayores títulos de gloria” que tiña a Galiza daquel tempo.

Y el río repitiendo
Suave su corriente
Bajos espumas de plata refulgente.

Duerme, duerme, pastora:
Cefirillo apacible, silencioso
Tu dulce paz adora,
Y halaga ya amoroso
Tu sueño de dulcísimo reposo.

Sus alitas batiendo
Mueve las blandas auras con ternura,
Y á tu pecho subiendo
Sobre tu boca pura
Derramará su plácida frescura

Tan solo Filomena
En la copa del álamo vecino
Canta su amable pena
En delicado trino,
Y fiel brinda su cantar divino.

Y mientras que envidiosa
La contristada luna se querella,
Al ver tu faz hermosa,
De su infeliz estrella,
Y el débil rayo de su luz destella:

Yo feliz y envidiado,
Dulce bien mío, velaré inocente
Tu sueño regalado,
Y el sudor de tu frente
Enjugaré con mano diligente.

Al tierno gilguerillo
Rogaré que te envíe sus amores,
Y en blando caramillo
Yo te diré loores,
Y tu cabeza adornaré de flores.

A tu nariz preciada
Aplicaré en tu sueño delicioso
Una rosa esponjada
Que en tu pecho dichoso
Derrame un ámbar celestial, sabroso.

Y el juramento santo
Que sollozando te presté en el seno,
Con amoroso llanto
En este valle ameno
Repetiré de amor y gloria lleno.

Así Anfriso decía,
Y la hermosa Filena suspiraba,
Y él en amor ardía,
Al verla cual callaba
Y los divinos párpados cerraba.

Non hai moito tempo o profesor Tarrío Varela reflexionaba nun artigo publicado no xornal infelizmente desaparecido *Galicia Hoxe*⁵⁵ sobre as conexións que poderían establecerse entre a égloga de Nicomedes “Belmiro e Benigno”, interpretada como “unha apoloxía altamente valorativa da *amizade romántica* encarnada en Benigno”, e o *Die Leiden des jungen Werther* (1774) de Goethe⁵⁶.

55 Cf. TARRÍO VARELA, A.: “De letras e de signos. Pastor Díaz e Werther”, *Galicia Hoxe*, Santiago, 9.2.2011.

56 Sobre o contexto e a novidade desta obra goethiana vide o artigo de MARÍ, Antonio: “Werther: a intimidade epistolar”, *A Trabe de ouro*, Santiago, nº 17, Xaneiro-marzo de 1994, pp. 85-94. Tradución para galego de Xesús González Gómez.

Concordamos co citado profesor cando salienta que é o sentimento de profunda fe relixiosa de Pastor Díaz o elemento que “o enfrenta ao romantismo europeo do *Sturm und Drang* e nomeadamente ao personaxe goethiano *Werther*, que, na súa desesperación amorosa, consuma o suicidio”. O vínculo dos protagonistas Belmiro e Benigno é, á partida, idéntico ao que une os personaxes *Werther* e *Wilhelm* na obra goethiana, mais neste segundo caso un amigo non será quen de deter o impulso suicida do outro, en tanto no poema do viveirense o risco de suicidio será finalmente conxurado por medio do consolo que ofrece a amizade.

Daquela, o Pastor Díaz adolescente non é só decididamente “prerromántico” á altura de compoñer a súa “Égloga” (1826 ou 1827), senón mesmo - en certo sentido cando menos- “antirromántico”, vista a valoración que lle merece un dos grandes motivos ou tópicos temáticos e actitudinais que definían a nova escola, como é o do suicidio⁵⁷...

Esta, para nós, clarísima ubicación do poeta adolescente en galego Pastor Díaz na estética prerromántica resulta paralela e coincidente, ademais, coa do aínda adolescente tamén José de Espronceda (1808-1842), quen pola mesma época en que nacen a “Égloga” e a “Alborada” recibe en Madrid na chamada “Academia del Mirto” o maxisterio directo de Alberto Lista⁵⁸ e escribe por volta de 1825, entre outros, o poema “Romance a la mañana”, en que aparecen elementos como a evocación do amencer, a presenza intensa da natureza (os paxaros, o orballo, as fontes, o céfiro que move as flores olorosas, as montañas...), os pastores cos seus rabaños, etc., isto é, o mesmo decorado idílico e o mesmo ambiente bucólico, arcádico e pastoril, tinxido de tenro sentimentalismo, das poesías galegas do *cantor do Landro*...

En definitiva, o Pastor Díaz anterior á súa marcha a Alcalá/Madrid é un poeta enteiramente prerromántico, formado pola man de Antonio Mª Castro e Neira nas aulas do Seminario mindoniense e que non desdeña servirse, a carón do hexemónico castelán, da súa lingua familiar nativa para compoñer poemas de corte sentimental,

57 O propio protagonista da novela *De Villahermosa a la China*, Javier, *alter ego* de Nicomedes en moitos detalles e aspectos, non deixa de ser un *Werther* que finalmente non se suicida, senón que logra “salvarse” pola fe relixiosa, a diferenza dos Larra, Aurelio Aguirre e tantos outros. Rosalía de Castro abordará esta problemática tanto nas súas novelas en castelán (*La hija del mar*) como na súa poesía (*Follas novas*).

Debe lembrarse, na mesma liña, que cando Teodosio Vesteiro Torres se suicidou en Madrid en xuño de 1876, con só 28 anos, Pedro Antonio de Alarcón, íntimo amigo e discípulo de Pastor Díaz, negouse a colaborar coa coroa poética en honra de aquel que impulsaban Curros, Victorino Novo, Andrés Muruais e Alfredo Vicenti, pois non quería contribuír, segundo as súas propias palabras, a unha “sacrílega apoteosis del suicidio”.

58 Cf. MARRAST, Robert: *José de Espronceda y su tiempo*, Ed. Crítica, Barcelona, 1989, páx. 84.

dos que chegaron a nós dous, a “Alborada” e a “Égloga. Belmiro e Benigno”. Outros moitos autores desas dúas primeiras décadas do século XIX empregan tamén esporadicamente o galego para compoñer os seus poemas, mais a diferenza do mozo de Viveiro, que lle dá prioridade á expresión de tenruras amorosas e cantos á amizade, case todos cultivan unha poesía de corte circunstancial, áulica, propagandística e/ou satírica, sen esquecermos os vilancetes de Nadal. Velaquí a razón principal da singularidade, *rareza* se o queremos dicir así, do viveirense.

O Pastor Díaz posterior, o que abandona o país en 1832 e se instala na *Villa y Corte*, evolucionará en dous sentidos, que se reforzan mutuamente para provocar un profundo cambio de coordenadas como escritor. Por unha banda, abandonará definitivamente todo trato literario ou veledade co idioma materno, en lóxica coherencia coa súa aposta ideolóxica e política a prol do proxecto de construción estatal centralista e uniformista do liberalismo español. Esa mesma aposta colocarao, así mesmo, fronte ao nacente galeguismo *provincialista*.

Por outra, acentuará as notas estéticas, temáticas e ideolóxicas rupturistas co herdo neoclásico inicial recibido, deixando atrás o seu primitivo encadre prerromántico e abrazando un novo credo estético xa plenamente romántico, que alenta nas numerosas *tertulias* madrileñas ás que acode a partir de 1833 e que se plasma en publicacións como *El Artista*, coa que colaborará nada máis chegar á capital española.

Da sorte que correu posteriormente a súa vocación poética e do encaixe e relevancia da súa figura dentro do movemento romántico hispano ten escrito moi atinadamente Caparrós Esperante, a cuxa introdución da edición da *Poesía completa* de Pastor Díaz remitimos sobre ese particular⁵⁹.

Así pois, o escritor da vila do Landrove pasará do Prerromanticismo de orixes neoclásicas que, tendo como vehículo de expresión preferente o castelán, admite empregar algunha vez o galego, ao Romanticismo monolingüe en castelán na súa versión confesional e moderada (quere dicir, nin progresista nin *byroniana*), pola que han circular despois comodamente discípulos e apadriñados literarios seus como José Zorrilla, Gertrudis Gómez de Avellaneda ou mesmo o primeiro Pedro Antonio de Alarcón.

59 Vide CAPARRÓS ESPERANTE, Luís: *Nicomedes-Pastor Díaz. Poesía completa*, Universidade de Alacant, 2006, páxs. 11-112.

Daquela, fronte a todas as opinións que fixeron e fan do Romanticismo un ingrediente fundamental na xestación do noso Rexurdimento literario⁶⁰, a traxectoria, os dous poemas galegos conservados e a figura intelectual concreta de Nicomedes Pastor Díaz eríxense como evidencia de que non estivo nesa tendencia ou movemento, en absoluto, a chave de bóveda do novo edificio literario galego que se comezou a erixir traballosamente, sen a súa participación, subliñamos, durante a segunda metade do s. XIX.

Facemos nosas, neste sentido, as opinións de autores como Francisco Rodríguez, Dobarro Paz ou Méndez Ferrín, que negan que poida falarse en rigor dun movemento romántico galego (isto é, en galego) e que sitúan máis ben a presenza indiscutible do Romanticismo entre nós na obra de autores galegos en lingua castelá como Antonio Neira de Mosquera, Aurelio Aguirre ou o primeiro Vicetto⁶¹.

Co profesor Alonso Montero, defendemos a idea de que o poema “A Alborada” de Pastor Díaz “inicia a prehistoria do Rexurdimento, non o Rexurdimento”⁶², o que significa, como moi ben anota Ríos Panisse, que o *cantor do Landrove* resulta ser, en derradeiro extremo, un “precursor” dos “precursores”⁶³. As súas foron, sen dúbida, como sinala Carballo Calero, “as primeiras poesías galegas verdadeiramente artísticas do século XIX das que teñamos noticia” ou, se se prefire, “o primeiro balbuceo lírico de outura do século XIX”, que ademais rexistra xa algunhas das características que han definir a nosa poesía posterior⁶⁴, mais non foron detonante directo, en absoluto, “dun inmediato rexurdimento das nosas letras”⁶⁵. Colocadas en perspectiva, amósansenos como producións epigonais prerrománticas dun mozo discípulo do

60 Así Carballo Calero (*Op. cit.*, páx. 13): “Do mesmo neoclasicismo, xa tinxido dun prerromantismo, arrinca Nicomedes Pastor Díaz, de quen conservamos unha ben curta contribución á poesía galega. Ista contribución, datada da adoescencia do autor, e prerromántica, enceta a verdadeira renacemento da literatura galega, que ha agromar baixo o lume do romantismo”.

61 Vide, por exemplo, DOBARRO PAZ, Xosé M^a: “O nacemento dunha literatura”, *Galicia. Literatura. Tomo XXXI*, Hércules de Ediciones, S.A. A Coruña, 2000, pp 89-109.

62 Cf. ALONSO MONTERO, X.: “Dúas notas literarias sobre Pastor Díaz”, *Heraldo de Vivero*, nº 3.770, 16.9.2011, páx. 1.

63 Cf. RÍOS PANISSE: “O Prerrexurdimento”, *Galicia. Literatura. Tomo XXXI*, Hércules de Ediciones, S.A. A Coruña, 2000, páx. 141.

64 Cf. CARBALLO CALERO, R.: *Op. cit.*, páx. 48. Félix Villares Moureira (*Un alpendre de sombra e de luar. A escola literaria da diocese de Mondoñedo-Ferrol*, Ed. Biblos, Mandaio, 2007) fala da existencia dunha “escola poética” vinculada ao Seminario Conciliar de Santa Catarina de Mondoñedo, formada por escritores de distintas épocas, entre os que figura Nicomedes Pastor Díaz, e que tería como principais trazos: o fondo humanismo e relixiosidade; a intensa pegada da cultura clásica latina; a fonda preocupación pola fala galega, que toman do pobo; o cultivo dunha liña poética popular e costumista; a actitude franciscanista, de amor pola natureza e polas cousas humildes e sinxelas; e, por último, o predominio do descritivo sobre o lírico.

65 Cf. CARBALLO CALERO, R.: *Op. cit.*, páx. 48.

cura de Argomoso que aínda estaba na fase de formación da súa personalidade e que aínda non comezara o seu propio percurso público, tanto literario como político...

O rigoroso traballo de inventario de Xosé Mª Dobarro Paz⁶⁶ deixa ás claras a distancia temporal (e non só temporal, xaora) que media entre esas dúas composicións galegas coñecidas do adolescente Nicomedes e as primeiras composicións galegas pola lingua, ou cando menos as máis antigas coñecidas, todas da década dos 40 do século XIX, de escritores como Francisco Añón, Xoán Manuel Pintos, Marcial Valladares, os irmáns Alberto e Antonio Camino, os irmáns Antonio e Francisco M.ª de la Iglesia, etc., que, sendo todos eles da súa mesma xeración histórica, englobamos xa sen discusión baixo a etiqueta de “Precusores”, porque participan de maneira consciente na reivindicación da lingua e porque amosan, cada un cos seus particulares matices, un compromiso claro e decidido coa causa das liberdades patrias⁶⁷.

Unha obra sen influxo nin continuidade?

Xa sinalamos que a vocación poética de don Nicomedes foi moi precoz, mais igualmente debemos chamar a atención para a relativa celeridade con que esa vocación foi voluntariamente abandonada polo noso escritor. Efectivamente, cando en 1840 se decide a editar o volume das súas *Poesías*, que o consagra como unha

66 Cf. DOBARRO PAZ, Xosé M^a: “Inventario da produción lírica do primeiro rexurdimento (1840-1863)”, en *Anuario de Estudios Literarios Galegos 1994*, Ed. Galaxia, Vigo, 1995, pp. 51-65.

67 Antonio de la Iglesia González (1819-1892) data en marzo de 1840 os seus poemas “Rosíña” e “Ay Espiñeyra Espiñeyra” e en setembro de 1843, en Madrid, o longo poema “Cambados. 1836”.

O poema en galego máis antigo conservado do tamén seminarista cando adolescente Francisco Añón (1812-1878) é “Un-a carta anónima”, que ten carácter satírico e está datado en 1842. Do mesmo ano é o seu poema romántico en castelán “Sobre la tumba de Blanca”.

Xoán Manuel Pintos (1811-1876), que estuda os tres anos de Filosofía en Compostela entre 1826-1829 e a carreira de Dereito entre 1829-1835, cando Pastor Díaz escribe os seus poemas galegos, compón en 1845 “O achadizo” e “A usura” (logo recollidos en *A gaita gallega*). O poema en galego máis antigo que se lle coñece actualmente, grazas á descuberta realizada por Xove Ferreiro en 1999, é de 1843: “A Faustino Domínguez con motivo do seu casamento”.

Pola súa vez, Alberto Camino (1821-1861) edita “Nai chorosa” e “O desconsolo” en 1845. No xornal barcelonés *La Antorcha* (nº 22), da man de Mariano Cubí i Soler, edita posteriormente, o 3 de febreiro de 1849, “A delorosa”.

Os primeiros poemas de Avelina Valladares (1825-1902), como “La ausencia” e “Cuita inesperada”, que ficaron inéditos en vida da autora, son de 1844 e o máis antigo dos conservados feito en galego é de 1879 (“A Ulla”). Do seu irmán Marcial (1821-1903), tanto os poemas en galego como en castelán máis antigos remontan aos primeiros anos da década dos 40 da centuria decimonónica: “A un paxariño”, manuscrito, é de 1844...; “Suidades”, recollido no *Album de la Caridad*, data de 1845; “Á miña aldea”, tamén recollido no *Album*, é de 1848...

das máis destacadas voces do Romanticismo hispano, sinala no prólogo que “las composiciones que ahora doy á luz, muchas de ellas publicadas ya en folletines ó en periódicos literarios, cuentan por la mayor parte siete ú ocho años de fecha. Hace tiempo que, dedicado á negocios y ocupaciones de muy distinta naturaleza, no he podido entregarme al delicioso placer de hacer versos. Tal vez no puedo hacerlos ya; tal vez no los haré nunca”.

Do mesmo xeito, no discurso de inauguración do Liceo coruñés, en 1846, confesa: “Culpable de ingratitud y de deserción me confieso para con las musas, por haberme dejado ir en brazos de otros sentimientos y en alas de otras inspiraciones (...) Sirva esta confesión triste y sincera de escarmiento á la juventud generosa que rinde culto al genio de las artes en este santuario. Para mí, no es más que un remordimiento estéril. Cuando á cierta edad se abandona la literatura, la inspiración no vuelve, por más que después se la invoque”.

Con posterioridade, apenas si se coñecen máis textos poéticos da súa autoría, mesmo en español, que o poema de circunstancias “El Belén”, escrito na Noiteboa de 1857 e recollido no segundo tomo das obras completas editadas pola Real Academia Española (1868), se ben é certo que barallou a composición dun volume poético que había de titular *Meridionales* e no que ficarían reflectidas as súas vivencias durante a viaxe que realizou en 1848 por Andalucía, terra pola que sentiu alta estimanza...

En resumo, Pastor Díaz, que tería comezado a escribir versos con tan só nove anos de idade, como vimos, afogou as musas cando tiña tan só vinte e dous, por volta do ano 1833, en que se instala en Madrid co título de avogado e emprende a súa fulgurante carreira política⁶⁸ ao amparo nada máis e nada menos que de Don Javier de Burgos, o futuro *laminador* da existencia xurídico-legal do antigo reino de Galicia e o creador da nova planta provincial que abolía as setes tradicionais demarcacións que, talvez en insubmiso recordatorio, aínda campan simbolicamente no noso escudo oficial...

68 Dos incontables problemas, padecementos, decepcións e cansazos que lle supuxo esta entrega súa á *res publica* dan testemuño numerosas cartas que Nicomedes lle escribiu á súa nai e á súa irmá Teodora [publicadas por Chao Espina], onde lemos frases deste teor: “estoy fastidiado, cansado, aburrido, aperreado de Madrid, y de Corte, y de Secretaría, y de ministerios, y de liberales, y de tontos, y de pícaros”; “suspiro por paz y sosiego”; “hallarme gastado por el trabajo, agitaciones y bureo continuo de todos estos años”; “para nada tengo tiempo”; “paso una vida de continua ocupación”; “mira que estoy muy solo”; “me muelen a empeños”; “no escucho en derredor de mí una palabra de cariño”; “necesitaba descansar ya de las tareas de la política que me llevan gastado y exprimido, necesitaba salir un par de meses de Madrid”; “muy atareado siempre, siempre trabajando, siempre con mucho afán, siempre con grandes cuidados”; etc.

Tras publicar as súas *Poesías* en 1840, di Emilia Pardo Bazán, Pastor Díaz “traiciona su inclinación”, “dimite de su vocación verdadera y suprema”. A súa traxectoria como poeta, pois, mesmo dentro das letras españolas, resultou meteórica e fugaz. Certo que supuxo unha referencia importante na consolidación da hexemonía romántica, mais limitábase a pouco menos de corenta composicións e un único volume que só coñecerá reedición, con carácter póstumo ademais, vinte e oito anos despois da primeira saída...

Por outra banda, coinciden moitos estudosos en sinalar que os poemas galegos de Pastor Díaz non exerceron ningunha influencia perceptible na literatura do seu tempo e que, por iso mesmo, non gozaron de imitadores, seguidores ou continuadores no panorama creativo da nosa Terra no período histórico inmediatamente posterior. Para Carballo Calero, a confección deses poemas “foi un feito isolado” e, nese sentido, non operan “sobre dos posteriores ensaios poéticos máis antigos. Se a nosa Renacemento é romantismo, “A Alborada” non é Renacemento”⁶⁹. Nicole Dulin sinala que “constituyen más bien un hecho aislado, puesto que no hubo inmediata continuación literaria”⁷⁰ e Dolores Vilavedra considera, nunha liña semellante, que “teñen carácter excepcional”⁷¹.

Atrevémonos a cuestionar, cando menos en parte, esta case unánime percepción polo que toca a “A Alborada” (non así polo que di á “Égloga. Belmiro e Benigno”, que por non ser publicada en vida do autor nin resultar coñecida e divulgada publicamente ata épocas moi recentes, como xa explicamos, tivo loxicamente nula eficacia pragmática no campo literario galego coevo), e facémolo en base á constatación dalgúns extremos sumamente interesantes e significativos:

1º) Ben porque coñecese directamente, mediante copias manuscritas, as poesías galegas de Pastor Díaz nos seus días de estudante en Compostela, cousa para nada imposible, ben porque responda coma el a unha formación literaria inicial de corte neoclásico e prerromántico, Francisco Añón Paz (1812-1878) presenta algún poema que cabe relacionar directamente, por comparación e coincidencia de varios elementos estilísticos e temáticos, coas creacións en galego do viveirense.

69 Cf. CARBALLO CALERO, R.: *Op. cit.*, páx. 48.

70 Cf. DULIN, Nicole: *El granito y las luces. Relaciones entre las literaturas gallega y francesa en la época moderna*, Eds. Xerais, Vigo, 1987, vol. 1, páx. 65.

71 Cf. VILAVEDRA, D.: *Historia da literatura galega*, Ed. Galaxia, Vigo, páx. 102 e 103.

En relación coa “Alborada” pode poñerse, nalgunha medida, o intitulado “A un niño dormido”, inédito ata a edición de 1889 e datado en Madrid a 15 de novembro de 1858, onde achamos idénticas expresións de serenidade e arroubo sentimental diante da contemplación do ser humano sumido no sono.

Da mesma maneira, “Égloga” é o rótulo que o de Outes apón ao seu poema “Recordos d’a infancia”, de 1845, publicado logo no *Álbum de la Caridad* e que presenta, ao inicio, esta estrofa en castelán, de inconfundible sabor bucólico-pastoril neoclásico:

“Sobre las rústicas flores
Sentado orillas del Miño,
Un pastor á otros pastores
Les contaba sus amores
Y estos recuerdos de niño:”

Añón retrata nesta súa égloga unha moza chamada “Ángela”, con características e atributos físicos e psíquicos moi semellantes aos da namorada á que se dirixe o eu poético da “Alborada” de Nicomedes, aínda que aquel o fai talvez nun ton de máis explícita sensualidade:

“Alegre, falangueira
Tan pura como as aguas d’esta fonte,
Lindo, espigado corpo, donairoso,
D’estreito van donoso,
Divinos ollos de mirar sereno,
Pé curto, longo pelo, a sua cara
Era a d’un angel de lindura rara”

O protagonista do poema de Añón, en fin, como o de Pastor Díaz, fai tamén grilandas de flores silvestres para llas regalar á súa namorada (“con que solaz facía varios ramos / de froliñas d’o monte para Ángela”...; “n’a branca testa púñallas en roda”...; “con todas estas flores / tecíamos lindísimas guirnaldas / á beira dos riachos mais serenos / ou d’un outeiro n’as amenas fraldas”).

2º) Existe unha composición de Alberto Camino (1820-1861), poeta tamén indiscutiblemente *provincialista e precursor*, intitulada “¡Dorme!”, datada en 1858 e recollida no *Álbum de la Caridad*, que, ao noso entender, non puido escribirse sen ter coñecemento directo da “Alborada” do viveirense e non pode interpretarse axeitadamente sen o diálogo estético que establece con ela, en termos de recreación, por máis que, como xa sinalou Carballo Calero⁷², resulte “unha alborada, en versos hesasílabos de romancillo, de tono moito máis popular que a de Díaz Corbelle”. Xúlguese se non:

Amañece, nena,
Amañece, hermosa,
Por entre as cortinas
Penetra ¡tan mona!
Da luz da alborada
A prima rayola:
Desperta, querida;
Rosíña ja, Rosa,
Rosíña bonita,
Rosíña da aurora,
Rosíña galana,
Rosíña olorosa:
Mírame, garrida,
Garridiña, roxa,
E vente ós meus brazos,
¡Ai! vente, preciosa,
Que a alma te chama,
O corazón roga,
O peito se queima,
Os labios se agostan,
Se entrecerra a vista,
Sinto as mans temblosas...
¡Ai, si non despertas!...
¡Ai, nena, aí, pichona!...

72 Cf. CARBALLO CALERO, R.: *Op. cit.*, páx. 90.

Prendiña da alma,
Dulce miña esposa,
Vidiña, cariño,
Joíña, ricota!...
Eu suspiro, eu choro...
¡Desperta, paloma!...
¿Pero quen me priva
Despertarte, Rosa?...
Eu son... ¡nunca, nunca!...
Tiranía fora!
Amor jamás manda;
Amor sempre roga:
E si ti, gustando
Do sono, dichosa,
Ou de min te olvidas,
Ou comigo soñas,
¿Porqué perturbarte
Nesta justa gloria,
Nesa paz tan rica,
Nese ben que gozas?
Durme canto queiras,
Durme sin zozobra,
En tanto que eu peno
Por ti, miña Rosa;
Pois a quen se ama,
Pois a quen se adora,
Nunca se lle manda;
Sempre se lle roga!...

3º) Tamén Francisco Fernández Anciles (1810-1881), médico pontevedrés e promotor do xornal *El País* (1857-1858), ve recollido no *Álbum de la Caridad* un poema da súa autoría intitulado “Pra min non hay consolo”, que constitúe, en palabras de Varela Jácome, unha “estampa pastoril romántica con reminiscencias

neoclásicas”⁷³. Nese poema abesullamos nós algún fio de relación arcádica, pastoril e sentimental coa obra poética en galego do adolescente Pastor Díaz:

“O pé d’unha fresca fonte
de froliñas rodeada,
e na que a auga prateada
se sente grata bullir.
Un tenro pastor lembra,
brandamente recostado
sobre do musgo dourado,
suas penas, seu sufrir”.

4º) Non pode pasarse por alto que a quinta “foliada” de *A gaita gallega* (1853) do precursor do Rexurdimento Xoán Manuel Pintos (1811-1876), que xira tematicamente arredor da usura e do triunfo dos vicios na sociedade, presenta uns versos introdutorios, ben é verdade que en castelán, do poeta de Viveiro: “Do el cielo de esta raza corrompida / En la tierra que huella con sus pies, / Su destino el placer, su fin la vida / Y su moral sublime el interés!”.

Pintos cita tamén Pastor Díaz no verso 366 do seu poema “Recramo”, incluíndoo entre os “fillos de Galicia / que son dignos de loar, / e forman a gran coroa / que a súa nai fai palpitar”⁷⁴... Algo semellante fai Francisco Mª de la Iglesia en *El Defensor de Galicia* en 1856 cando suxire a hipótese de que Nicomedes sumase a súa voz poética “en axuda” do, a cada máis puxante, renacer literario galego...:

“(…) ¡Ay Dios! Si se despertasen os tenros Ponte é Brañas,
S’os Vicitos chegasen á gaita á temperar,
Veríades entonces nos pobos d’as Españas
As cántigas mais doces gallegas resoar.
Se Alonso (Xoan Bautista) xunto con Pastor Díaz,
Á pruma en nosa axuda quixesen apreixar
Virían os Camiños, Aguirres e Murguías,
Saraleguis e Ilesias c’o Gaiteiro á runfar.

73 Cf. VARELA JÁCOME, Benito: *Historia de la literatura gallega*, Porto y Cía. Eds, Santiago, 1951, pp. 186-193.

74 Cf. RÍOS PANISSE: *Obra poética dispersa de Xoán Manuel Pintos Villar*, Consello da Cultura Galega, Santiago, Col. Base, 2006, páx. 401.

Virían Valladares, Turnes e Sanmartiños,
Negríns, e outros moitos que non poso nomear,
Q'anq'parez qu'teñen aspeito de miniños
Abofellas que saven á gaita frolear (...)"⁷⁵.

Igual que sinalabamos para o caso de Añón, rexistramos varias “églogas” entre a produción poética de Xoán Manuel Pintos: o idilio “Antonio e Margarida”, publicado no primeiro número de *El País*, de Pontevedra, en agosto de 1857; “Xacinto e Catriña”, publicado no mesmo rotativo (nº 34, 28 de febreiro de 1858); e, por último, a “Égloga de Delores e Alexandre”, que viu lume en *El Fomento de Galicia*, da Coruña (nº 38, 1858). Tamén escribiu e publicou en *El Miño*, en 1857, “Saudades de un pastor”, evocación dos amores de mocidade nun ambiente bucólico...

Ríos Panisse, a propósito da primeira das églogas citadas, sinala que “o xénero contaba xa en lingua galega co antecedente da, descoñecida para Pintos, *Égloga de Belmiro e Benigno*, que atribuímos a Pastor Díaz”⁷⁶. Mais a nós non nos parece tan evidente que Pintos tivese que descoñecer necesariamente o poema do de Viveiro, sobre todo se temos en conta que o período estudantil e a carreira cursada polo autor pontevedrés en Compostela coinciden basicamente cos correspondentes de Nicomedes... Que estas producións de Pintos amosen un evidente “arcadismo” e que esteticamente manteñan, como recoñece a citada profesora, “aínda moitas formas e usos neoclásicos”⁷⁷, parécennos datos a non perder de vista para tornar cando menos plausible o influxo inmediato do Pastor Díaz inicial nelas.

Ora ben, mesmo que ese influxo directo non existise, as evidentes coincidencias estéticas das églogas en galego de Pintos coa única coñecida de Pastor Díaz permiten soste a existencia dun substrato común a ambos, que pode mesmo adquirir dimensión verdadeiramente xeracional. Semella claro que todos estes elementos ou ecos arcádicos, pastorís, bucólicos, en definitiva neoclásicos e prerrománticos, presentes como pode verse na produción cronoloxicamente máis temperá de varios dos nosos máis destacados “Precursores”, deberían obrigarnos a revisar a fondo a nosa percepción e o noso *relato* sobre o desenvolvemento da poesía galega anterior á aparición dos *Cantares Gallegos*.

75 Cf. *El Defensor de Galicia*, nº 4, 9.10.1856.

76 Cf. RÍOS PANISSE: *Obra poética dispersa...*, páx. 49. Subliñado noso.

77 Cf. RÍOS PANISSE: *Obra poética dispersa...*, páxs 82-83.

5º) E, finalmente, na perspectiva de calibrarmos con exactitude o influxo exercido polo escritor viveirense, debe terse presente o seu relacionamento serodio, pero intenso e xerminal en moitos sentidos, co casal Murguía/Rosalía. A debullalo dedicaremos os derradeiros parágrafos deste noso discurso.

A importancia dun prólogo non escrito: Nicomedes, os *Cantares Gallegos* de Rosalía e o rexionalismo galego

Non é revelar ningún segredo a estas alturas dicir que Pastor Díaz, aínda pertencendo por idade, por formación e por determinados círculos de relación (lémbrese que Vicente Manuel Cociña e os irmáns Faraldo foran coma el estudantes no Colexio Insigne de Viveiro...), á xeración que protagoniza a primeira fase do movemento *provincialista* galego, o que paga con exilio e con sangue en Carral o fracaso do seu pronunciamento en 1846, foi un político alleo, por non dicir abertamente contrario, ás demandas que ese movemento formulou e ás publicacións que impulsou (*El Recreo Compostelano; El Centinela de Galicia; El Idólatra de Galicia; La Aurora de Galicia; etc.*).

O de Viveiro, efectivamente, destacou como actor fundamental, desde os altos postos de Estado que desempeñou (ministro, embaixador, reitor universitario...) no proceso de configuración dun Estado español de corte unitario e centralista, desde parámetros dun liberalismo moderado, confesional e monárquico, mesmo explicitamente antidemocrático.

A súa deputación polo distrito coruñés en 1843 foi efémera e improdutiva. A súa presenza na inauguración do Liceo herculino, en febreiro de 1846, se ben constituíu ocasión para un discurso magnífico e fermoso sobre as fontes inspiradoras da súa poética⁷⁸, non serviu para (re)conciliar a *patria natural* coa *patria política*, por empregarmos a propia terminoloxía usada polo noso autor.

A revolución de 1846 foille totalmente allea e non se esqueza que esta infrinxiu castigos entre algúns dos “protexidos” por el propio, como o xurisconsulto de orixes vilalbesas e viveirense adoptivo Castro Bolaño (1803-1876), separado da súa cátedra no Instituto de Lugo pola Xunta que presidiu Manuel Becerra, que secunda o

⁷⁸ No *Álbum de la Caridad* insírese o poema de Vicente Turnes “Á inauguración do Liceo Artístico e literario da Cruña”, que deixa ben patente o significado reivindicativo en chave provincialista do evento.

levantamento de Solís⁷⁹. Parece, así e todo, que desde o seu posto de subsecretario no Ministerio da Gobernación, un ano despois, Pastor Díaz tería axudado a conseguir a amnistía da que se beneficiaron Faraldo e outros provincialistas⁸⁰.

A derrota da súa candidatura polo distrito de Viveiro marca o punto final da súa vinculación política con Galiza e deixa un rastro doloroso no seu corazón. En maio de 1851, no día 23, desafoga epistolarmente con Neira de Mosquera deste xeito:

“Como hombre político, las provincias de Galicia me inspiran todo el interés que pueden inspirarme las provincias más útiles de la Monarquía. Como diputado una inesplicable fatalidad me ha excluido, y me ha alejado del provincialismo.

Galicia es para mí el país en que he nacido: tiene para mi imaginación una belleza poética, como un paisaje pintoresco, como un recuerdo romántico, como una reliquia histórica. En la vida real, en la vida positiva, sobre todo en la vida pública, no tengo yo la culpa de que no me haya contado entre sus hijos.

Si por Galicia fuera, mi nombre no hubiera figurado jamás en los acontecimientos del país.

Una sola vez, merced a circunstancias muy especiales que no puedo examinar ahora, fui diputado por la Coruña. Muy breves días. En la reelección de aquella diputación, ya tuve que buscar una patria política fuera de mi suelo natal. Afortunadamente la tenía. Estremadura me conocía desde el principio de la revolución, y acogió mi candidatura como en otro tiempo había acogido mi administración.

79 Cf. TETTAMANCY, F.: *La revolución gallega de 1846*, 1908, p. 21.

Sobre o encadramento deste levantamento na historia da conciencia política colectiva galega véxanse os volumes de BARREIRO FERNÁNDEZ, X.R.: *El levantamiento de 1846 y el nacimiento del galleguismo*, Ed. Pico Sacro, Santiago, 1977 e BERAMENDI, Justo: *De Provincia a Nación. Historia do galeguismo político*, Eds. Xerais, Vigo, 2007.

80 Dio el propio en carta a Neira de Mosquera en 1851: “Nombrado Subsecretario de la Gobernación en 47, empleé todo mi tiempo, todo mi favor en hacer que volviesen a sus hogares todos los emigrados de la insurrección gallega. Solo una pobre mujer, cuyo amante fue amnistiado, me escribió una carta de gracias”. A amnistía en cuestión concedese mediante Real Decreto de 17 de outubro de 1847.

Tamén está Pastor Díaz detrás do nomeamento como vicecónsul español en Tánxer de Tiburcio Faraldo, o 22 de agosto de 1856 (Cf. CORES TRASMONTA, B.: “Vida y muerte de Antolín Faraldo”, *Cuadernos de Estudios Gallegos*, Tomo XXVI, nº 79, Santiago, 1971, pp. 213-242).

En la elección por distritos el pueblo donde yo nací, el pueblo donde ni por envidia de una fortuna que no poseo, ni por odio de mal que haya hecho jamás á nadie, no debía yo esperar adversarios, el pueblo que hasta literariamente había yo celebrado, y embellecido, el pueblo que me conocía liberal desde mi niñez, debí esperar que me nombrara su representante. Mi pueblo dio sus votos á D. Antonio Coira; y yo dije á mi pueblo: ¡Séate la tierra lijera! Y me alejé de él para siempre, con tristeza, pero sin odio y sin hiel (...)

Respecto á mi persona, sé que el provincialismo gallego me es hostil. No me quejo, porque un individuo nunca tiene razón de queja contra un país, contra una sociedad, contra una multitud; pero me alejo, y no me asocio á los que me han declarado en Ostracismo (...) Todo hombre merece por algo la suerte que le cabe: por algo mereceré yo el desvío de Galicia.

Pero lo que es verdad respecto de un hombre, es también verdad de un país. Por algo habrá merecido Galicia la poca influencia que ejerce, el atraso y aislamiento consiguiente en que se halla.

Hay una diferencia, y es que yo ya no puedo enmendarme: ya estoy gastado; ya toco a la declinación. Galicia, como toda sociedad, es siempre joven, y hay siempre una generación que reaparece y enmienda los errores de otra. Deseo al porvenir de Galicia más inteligencia de sus intereses, más elevación de miras, menos afán en las cuestiones de empleos, menos envidia de la elevación de sus propios hijos, y más tino en buscar hombres que representen dignamente su ilustración científica, y su interés agrícola e industrial, comercial y marítimo, económico, y literario”...

En correspondencia a esta ubicación política e ideolóxica que Pastor Díaz abraza e representa durante boa parte dos anos centrais do século, a segunda promoción *provincialista*, a que toma o relevo da desfeita na batalla de Cacheiras en 1846 e fai madurar o movemento, sobre todo desde as páxinas do diario *La Oliva* e do seu sucesor *El Miño*⁸¹, para dar o salto ao rexionalismo, vai manter unha actitude distante e por veces hostil cara

81 Sobre o papel destes cabezallos e dos seus promotores na configuración do galeguismo véxanse os traballos de BARREIRO FERNÁNDEZ, X.R.: “*La Oliva*: xornal progresista e galeguista de Vigo”, en *A semente da nación soñada. Homenaxe a X.L. Méndez Ferrín*, Eds. Xerais, Vigo, 2008, páxs. 293-301; BERAMENDI, Justo: *De Provincia a Nación. Historia do galeguismo político*, Eds. Xerais, Vigo, 2007, especialmente páxs. 121 e ss.; MARTÍNEZ GONZÁLEZ, Xurxo: “*La Oliva*. A soleira do Rexurdimento”, *A Trabe de Ouro*, Santiago, nº 75, Xullo-Setembro 2008, páxs. 89-102; e MARTÍNEZ GONZÁLEZ, Xurxo: “*La Oliva*, matraz do Rexurdimento”, *A Trabe de Ouro*, Santiago, nº 84, Outubro-Decembro 2010, páxs. 85-93.

a el, que se concreta na exclusión da súa sinatura en practicamente toda a prensa afín e na mención chea de correcta frialdade aos seus nomeamentos e ascensos oficiais.

No citado xornal *La Oliva* alúdese con desagrado, por exemplo, ao seu total abandono das fileiras literarias galegas (nº 1, 2.2.1856), reproche que repetirán Vicetto e Saralegui en letra de molde⁸², e tamén se mencionarán as diferenzas políticas que o afastaban dos promotores do propio xornal progresista e protogaleguista (nº 17, 29.3.1856).

Con tal motivo, ás veces Pastor Díaz mesmo resulta obxecto de determinados comentarios literarios “envenenados”, como o que lle dedica o propio Murguía no seu conto *Luísa*, publicado como folletín en *La Iberia*, de Madrid.

Na entrega correspondente ao nº 180, de 17 de xaneiro de 1855, lemos que o protagonista masculino, Antonio, que se debate entre o casto amor de Luísa e o menos casto de M..., está en Tui, nunha tarde “triste y nebulosa”, cun ceo “de color ceniciento” e a carón dun río Miño “oscuro y sombrío como mis pensamientos”. Daquela, sinálase,

“sentéme, y cojí un libro de encima de la mesa: abríle al acaso y tropecé con las primeras estrofas de la tan conocida canción de El amor sin objeto; aquel libro contenía las poesías de Pastor Díaz: sus versos eran melancólicos y tristes y no alegraban mi alma, y así fueron arrojados (...)”.

Tres anos despois, referíndose ao libro *A gaita gallega* de Pintos, Murguía salientaba, en velada referencia aos que, como Pastor Díaz, desertaran do cultivo do idioma propio:

“(...) nadie osaba mas que mostrar pequeñas composiciones que su mismo autor empezaba por creerlas de escaso mérito, composiciones que se escribían como por pasatiempo, como un tributo rendido á aquellas personas que tiene apego á las cosas de aquel país: nadie había publicado

82 Vicetto, en palabras de Renales Cortés, “en una semblanza de Pastor Díaz aparecida en el primer número de la *Revista galaica* lamenta que el poeta no se preocupase más de Galicia, augurando que por culpa de ello su poesía no alcanzaría nunca la popularidad que hubiera merecido por su calidad” (cf. RENALES CORTÉS, Juan: *Celtismo y literatura gallega. La obra de Benito Vicetto y su entorno literario*, Xunta de Galicia, Secretaría Xeral de Presidencia, Santiago, 1996, vol. 1, cap. 1, páx. 42).

Pola súa vez, en *Galicia y sus poetas*, escribe Leandro Saralegui: “Hay, sin duda, en las apasionadas y armoniosas estrofas de Pastor Díaz un vacío en extremo sensible para los corazones gallegos... Creemos que la poesía indígena y regional no debe prescindir de la forma de expresión peculiar de nuestros afectos provinciales, siguiendo la senda especialmente trazada por el cantor de “O desconsolo” y por la autora de los “Cantares gallegos” (Citado por CASÁS FERNÁNDEZ, Manuel: *Páginas de Galicia*, 1950, páx. 109).

un libro, nadie creía que se podía aspirar al título de poeta escribiendo en aquel dialecto (...)”⁸³.

Mais chegarán días en que a figura de Pastor Díaz, antes tan decisiva na chamada “década moderada”, desaparece da primeirísima liña das revoltas augas da política madrileña para ocupar a partir de certa altura diversas embaixadas no estranxeiro e outros postos honoríficos. O estadista, cada vez máis enfermo, comeza a facer *mutis polo foro* da escena pública e do balbordo mundanal, para refuxiarse na lectura case que compulsiva de textos piadosos, na selecta compañía dun pequeno grupo de amigos (Juan Valera, Pedro Antonio de Alarcón...). Nese contexto, humanamente crepuscular, o retorno ás orixes, ou cando menos un certo reencontro afectivo con elas, semella totalmente lóxico e esperable...

Cando se produza o óbito de Aurelio Aguirre no mar do Orzán, Pastor Díaz achegará o seu óbolo para a *Coroa poética* que se lle dedica ao poeta morto. Pequenos detalles deste estilo, reveladores da íntima atención do noso autor polas cousas da Terra, deberon ser a cada máis frecuentes, de maneira que comezaron a xurdir na propia Galiza voces que restituían abertamente xa a *galegüidade perdida* ou *cuestionada* noutrora de Pastor Díaz...

Así por exemplo José Rodríguez Seoane, en *La Perseverancia* de Pontevedra, escribe acerca da novela *De Villahermosa a la China* e indica:

“Creí en un principio que el autor de *De Villahermosa a la China*, tras largos años de permanencia en Madrid, debiendo más a la corte que a su país su distinguida carrera política, olvidaría como la mayor parte de los literatos el suelo natal y consagraría el tributo de su inteligencia a la nueva Patria que la fortuna le había deparado. Pero si esto es posible en almas vulgares, no puede serlo en la tierna y apasionada de Pastor Díaz”.

O mesmo autor quéixase, a seguir, de que

“ningún periódico de Galicia se ha ocupado en el juicio de *De Villahermosa a la China*, y en verdad que bien merecía el libro del sr. Pastor

83 Cf. MURGUÍA, M.: “Poesía gallega contemporánea”, *El Museo Universal*, Madrid, nº 4, 28.2.1858. Citado por Hermida, C: *A reivindicación da lingua galega no Rexurdimento (1840-1891)*. *Escolma de textos*, Consello da Cultura Galega, 1992, páx. 39.

Díaz llamar la atención de la prensa provincial, no ya por el renombre del autor, sino también porque muchas escenas se deslizan a la sombra de pintorescas enramadas y poéticos paisajes de Galicia”⁸⁴.

Será precisamente entón cando o xoven casal Murguía/Rosalía, que intenta abrirse paso no mundo da literatura e do xornalismo capitalino, contacte directamente co de Viveiro e, vencendo reticencias apriorísticas, xurda unha sintonía e un afecto mutuos que ha ter consecuencias extraordinarias para a transcendencia e a lectura futura da figura e da obra nicomediana.

Efectivamente, no volume *Los Precursores*, editado pola Biblioteca Gallega de Martínez Salazar en 1886, referiuse Murguía aos *Cantares Gallegos* para revelar que ía ser precisamente Nicomedes o prologuista de tan emblemática e decisiva obra da nosa literatura, de non llo ter impedido a morte, e acrecentou testemuño do moi positivo xuízo estético, da empatía idiomática e da emotiva impresión que lle merecían os versos rosalianos ao autor da “Alborada”. En palabras do historiador:

“Pastor Díaz, a quien la muerte no permitió escribir las páginas que debían precederles, aseguraba no haber leído nada más corriente, más puro, que aquellos versos. Añadía que se complacía en decirlo así. Que le agradaba aquella nueva aurora y aquel fresco aire de la patria, que venía a hablarle de los floridos campos de Galicia. Que así como al frente de las poesías de Zorrilla había hecho la defensa del romanticismo - por él inaugurado antes, en su celda de colegial - haría el elogio del movimiento provincial, que tantas cosas nuevas traía a la superficie, que tantos y tan nobles revelaciones hacía y del cual había tenido así como una visión y un presentimiento. Porque aquel gran hombre de Estado, a quien no agradaba la unidad de Italia, casualmente porque rompía tradiciones y deshacía pueblos, aseguraba que las provincias españolas estaban destinadas - por la gran diversidad de su sangre - a reconstituirse y recobrar su fisonomía en un período no muy lejano. Contra lo que algunos espíritus superficiales aseguran, sostenía que la tendencia a crear la pequeña patria es lo que ha de salvar de un completo aniquilamiento a cuanto hay de vital y original que posee la sociedad moderna, atacada como ninguna otra del mal nivelador de la unidad y de la centralización.

84 Citado por Chao Espina, *op. cit.*, páx. 454-455.

Pero lo que más le agradaba era ver escrito el libro en aquel dulcísimo dialecto que había hablado en su niñez. Ponderaba sobremanera hallarle despojado de las voces bárbaras y giros prosaicos con que tantos mancharon la lengua y la poesía gallega”⁸⁵.

Este *feeling* espiritual e esta vinculación do *cantor do Landro* (quen penetra xa por aquel entón, vítima de cruel doenza artrítica, no devalar da súa existencia) co *tándem* formado polo casal Murguía-Rosalía, coincide (ou talvez sexa causa inmediata?) coa presenza do viveirense no xa antes aludido “Mosaico poético” do *Álbum de la Caridad*.

Pouco despois, será Murguía quen lance no *Almanaque* de Soto Freire para 1865, xa Pastor Díaz defunto, a idea de lle erixir unha estatua na súa vila natal, proxecto que só sería culminado en 1891, despois de innúmeras peripecias.

Fagamos aquí brevísima paréntese para indicar que as interioridades e as repercusións dos diversos cabodanos, eventos e actos de toda caste celebrados arredor da figura de Pastor Díaz na propia vila do Landrove desde o último terzo do século XIX ata a actualidade merecen un capítulo á parte, que ninguén como o doutor Fausto Galdo Fernández pode escribir, como atención reclama igualmente o constante tributo de admiración e estudo que moitos intelectuais viveirenses (Alfredo García Dóriga, os irmáns Villar Ponte, Ramón Canosa, Lois Tobío, Leal Ínsua, Chao Espina, etc.) renderon ao autor da “Alborada”...

A canonización literaria de Pastor Díaz como grande precursor ou como voz pioneira e adiantada do Rexurdimento estaba, pois, en marcha no derradeiro terzo do século XIX e atopará eco axiña en certos sectores ilustrados da colonia galega emigrada (Armada Teixeira, Waldo Álvarez Ínsua...), que axudarán decisivamente a financiar o

85 No seu artigo “Introducción a un ensayo sobre la importancia de las lenguas vernáculos”, *El Pueblo Gallego*, Vigo, 25.7.1935, Antón Villar Ponte escribe: “Pastor Díaz escribió poemas empapados del ambiente nórdico, insuperables por la expresividad de algunas estrofas y por lo original del concepto - así la Sirena y la Mariposa negra-; como nadie en España, escribió también novelas de positiva belleza, que no tuvieron, por no ser castizas en el sentido castellano, el buen éxito que merecían. E intuitivamente debió comprenderlo el propio Nicomedes cuando al leer ya en las postrimerías de su vida versos gallegos de Rosalía, díjole en carta a su amigo: “Si volviese a empezar, sólo en lengua vernácula escribiría”.

Carballo Calero, na súa *Historia*, matiza: “¿Cofrece alguén isa carta? Dende logo, non é posible, ao meu ver, que Díaz escribira a frase tal como Villar Ponte a cita. Conceptualmente, é demasiado absoluta. E nen o estilo nen o vocabulario son propios de Nicomedes. A espresión *lengua vernácula*, polos anos de 1862, seméllame anacrónica. Creo que un romántico houbera máis ben escrito *dialecto provincial*”.

monumento en Viveiro e dedicarán moitas columnas das súas publicacións a loar a figura do autor da “Alborada”, así como a reproducir poemas seus⁸⁶.

O mesmo fenómeno é evidente na Galiza territorial. “A Alborada” penetra xa invariablemente en todas as antoloxías⁸⁷ que se editan a partir dos anos 80 do século XIX. Así no tomo primeiro de *El idioma gallego*, de Antonio de la Iglesia (1886); en *Galicia y sus poetas. Poesías escogidas de autores gallegos contemporáneos*⁸⁸, de Leandro Saralegui (Ferrol, 1886); na *Literatura gallega* (1903, 2ª ed. 1911), de Carré Aldao; etc.

Publicacións literarias periódicas como *Galicia. Revista Universal de este Reino*, a *Revista Galaica* ferrolá ou a *Revista Gallega* coruñesa, de Galo Salinas, reproducen con entusiasmo poemas e discursos do escritor de Viveiro. Mesmo a obra en castelán, accesible desde 1866 mercé á edición da Real Academia Española, recibe novas lecturas positivas, en chave galeguizante. Así, Luís R. Seoane considerará en 1870 que en *De Villahermosa a la China* “parece que trató de imprimir el sello de su amor al país el inolvidable y distinguido escritor”. Carré Aldao, pola súa vez, sinalará no seu manual de literatura galega:

“Nicomedes Pastor Díaz, el ilustre hijo de Viveiro, tan gallego en su sangre como en sus sentimientos, que en sus producciones castellanas refleja el carácter peculiar del pueblo gallego pudo haber abierto amplios horizontes á nuestra literatura regional, haciéndola adelantar medio siglo, de haber empleado nuestra dulce lengua en sus poesías, esta lengua tan armoniosa, tan insustituible para expresar los afectos y delicadezas. Por desgracia para las letras, sólo nos dejó escrita en gallego su hermosísima “Alborada” llena de inefables encantos y que nos hace lamentar que sus otras producciones no hubiesen sido también escritas en gallego. ¡Cuanto

86 No xornal de Waldo Á. Ínsua *El Eco de Galicia*, da Habana, rexistramos reproducións de “A Alborada” (nº 20, 12.11.1882 e nº 488, 31.6.1891), “A las ruínas de Itálica” (nº 21, 8.8.1878; nº 43, 27.4.1883; nº 157, 28.6.1885), “La mariposa negra” (nº 404, 22.5.1890)... ademais dos artigos sobre a súa figura do propio director (nº 362, xuño 1889) e de Emilia Pardo Bazán (nº 113, 115, 116 e 127, de 1884). A revista *Airiños da miña terra* (Habana, 1909) edita a súa biografía. Tamén aparecen poemas reproducidos en *Galicia* (1902-1930), da que era editor Vicente López Veiga e que acolle nas súas páxinas, así mesmo, un traballo de Parga Sanjurjo sobre Nicomedes a finais de 1902. O mesmo pode dicirse de publicacións como *Galicia Moderna*, *Follas Novas* e, como non, en *Vivero en Cuba*.

Esta dinámica de atención e exaltación da figura de Don Nicomedes ten o seu instante culminante, en certo sentido, coa edición na Habana, en 1911, da biografía *Pastor Díaz, su vida y su obra*, de José del Valle Moré.

87 Vide, a este respecto, VARELA SUANZEZ-CARPEGNA, Álvaro: “As antoloxías literarias galegas: do Rexurdimento a 1936”, *Anuario de Estudios Literarios Galegos*, Editorial Galaxia, Vigo, 1999, pp. 69-104.

88 Xunto a “A alborada”, aparecen os poemas “A la luna”, “Una voz”, “En las ruinas” e “A Don José Zorrilla”, poema este último que fecha, precisamente, o volume preparado por Saralegui.

hubieran ganado así, con ser tan bellas, “La mariposa negra”, “La sirena del Norte” y el canto “A la Luna”!

E ata unha figura tan pouco entusiasta do Rexurdimento literario galego, como era a condesa de Pardo Bazán, escribiría en 1911, nesta mesma liña de exaltación da galegitude esencial do poeta viveirense:

“El sentimiento de Pastor Díaz en esas composiciones es tan gallego, tan embebido en la *saudade* peculiar de la región, que yo creo que, ignorando dónde Pastor Díaz fuese nacido, lo pudiera adivinar á la lectura (...) Pastor Díaz, como he dicho, tenía el sello de la tierra madre; en sus versos lo más espontáneo suyo, hay lo que había en su habla, un dejo, una cadencia gallega; consta por la anécdota del banquete á que asistió con Pacheco, y en que éste, que tan amigo fué del poeta después, al oírle brindar, le dijo algo burlón: “Galileus est tibi; locuela tua manifestum te fecit...” (...) Antes de que se hubiese oído sonar la palabra “regionalismo”, Pastor Díaz, con el corazón la presentía, despojada de todo sentido político, pero hondamente radicada en ese fondo sentimental que no desaparece nunca, que se revela cuando menos lo esperamos. Elevado donde nunca pudo soñar, en la cima de los honores y de los puestos importantes, en una edad en que tanto le reservaba aún el porvenir, Pastor Díaz concretaba el sueño de su ventura en revivir la vida de la adolescencia oscura y triste, en la tierra natal”⁸⁹.

Así as cousas, por volta de 1883 Murguía non dubidou en estampar nas palabras limiares ao volume *Célticos*, de José Ojea, parágrafos como este, que condensan e amosan ás claras o proceso de *anosamento* ou *apropiación* simbólica e referencial que o Rexionalismo galaico viña de operar coa figura e coa obra de Nicomedes Pastor Díaz:

“(…) entre nosotros, mejor aún que en otros países, el permanecer más o menos fiel al espíritu de nuestro pueblo, es dar prueba manifiesta de una verdadera personalidad literaria. Importa poco ser ó no un gran escritor, ó un poeta señalado: si no refleja en sus trabajos, como quien dice, el cielo y el corazón de su patria, no tendrá á nuestros ojos valor real posible, puesto

89 Cf. PARDO BAZÁN, Emilia: “Pastor Díaz. Una semblanza”, *La Voz de Galicia*, A Coruña, 21.12.1911.

que no reproduce sino lo accidental y pasajero. Y no se crea que se dice esto así, en la necesidad de defender la bandera medio abandonada ya del provincialismo literario, ni que se quieren establecer peligrosas supremacías, proclamando como superior, en cierto modo, á la manera proudhoniana, al poeta que más se ocupe de la pequeña patria. Proclamamos todo lo contrario. Pastor Díaz que nunca, sino accidentalmente, se ocupó de las cosas de su país, fué tanto de la provincia, permaneció tan fiel á las corrientes que en esta dominan, en una palabra, tan gallego se conservó, que ni el tiempo ni la ausencia pudieron privar á sus escritos del grato olor de la tierra natal. En sus versos, en su prosa, reprodujo las ideas y los sentimientos de los suyos, nuestro mundo interior y exterior. Sin quererlo lo hizo, es verdad, pero en esto casualmente estuvo el secreto de su victoria. Salíanle de adentro aquellas grandes tristezas y sumos desfallecimientos: de su propio corazón venían las dulces y armoniosas palabras. Color y número, bellezas y defectos, todo era nuestro y nos vemos mucho mejor en aquel espejo que reproduce nuestra imágen sin saberlo ni decirlo, que no en esos otros libros que haciendo de Galicia y de sus cosas, objeto de sus predilecciones, ni la conocen, ni la sienten, ni la sorprenden, ni la sospechan siquiera”⁹⁰.

A nova tendencia, engade Murguía, ábrese paso:

“Y que ésta existe no ya latente sino en vías de hecho, nadie puede negarlo. Empieza en Pastor Díaz, caso que no quiera buscársele un más remoto origen. En su celda de colegial y bajo el cielo de Compostela, el hijo del Landrove, supo hallar dentro de su corazón los apasionados acentos y las vagas tristezas que dominan sus poesías. Con ellos halló también la forma propia de la musa gallega, ensoñadora, enamorada, toda del alma. Los que vinieron después la siguieron como por instinto y obedeciendo á fuerzas superiores, tanto que nuestros primeros poetas se nos presentan hoy con un carácter tal de especialidad y tan diverso del que informa las escuelas castellanas y andaluzas, que no se les encuentra semejante sino entre las sombras y nieblas del Norte”.

90 Vide Prólogo de Manuel Murguía OJEA, J.: *Célticos. Cuentos y leyendas de Galicia*, Ourense, 1883, pág. VIII-IX.

Magníficas glosas ampliadas desta tese basilar de Murguía a respecto de Pastor Díaz serán escritas posteriormente polos galeguistas Antón Villar Ponte en multitude de artigos de prensa; por seu irmán Ramón no estudo biográfico *Nicomedes Pastor Díaz, unha existencia exemplar*, recentemente rescatado do ineditismo⁹¹, ou por Ramón Otero Pedraio no seu discurso de ingreso na Academia Galega... Desde entón a hoxe, Pastor Díaz encabeza o elenco dos “Precusores” do feliz renacer literario galego do século XIX.

A xeito de conclusión

Chegamos así ao remate desta nosa disertación, que agardamos teña sido, se non clarificadora, polo menos suxestiva. Só fica deixar enunciadas, se se nos permite, unha derradeira reflexión e unha citación que coidamos oportuna.

A reflexión é que mentres en maio de 1828 un adolescente viveirense de 17 anos se atrevía a versificar con talento no idioma que escoitara ao seu arredor desde o berce e compuña unha “Alborada” que, co paso do tempo, había de se converter en pioneira baliza na travesía da nosa atribulada historia literaria, en 1928, outro mozo, este de 28 anos e rianxeiro, poñía nas mans do impresor Ánxel Casal un poemario tan breve como rotundo, *De catro a catro*, que daba fe do progreso e da maduración extraordinaria desa literatura apenas cen anos atrás simplemente emerxente.

Nós os galegos e galegas, que tan afeitos estamos a vivir a propia historia como unha sucesión de derrotas ou como un devalar sen fin cara á noite do non ser colectivo, debemos sabernos destinatarios desa auténtica fazaña histórico-literaria e depositarios dos tesouros textuais a que deu pé. Agardemos con esperanza, xa que logo, ao 2028, para sabermos se aló chegamos quen é o chamado ou chamada a poñer máis un elo ilustre nesa cadea máxica de cadencia centenaria que iniciou no seu día Nicomedes...

E outro grande escritor, Álvaro Cunqueiro, que naceu en Mondoñedo en 1911, xusto cen anos despois de que o fixese Pastor Díaz en Viveiro, escribía en *El Sol*, de Madrid, o 27 de xuño de 1936, na véspera do plebiscito estatutario, o artigo intitulado “En el principio fue el verso”, ao que pertencen as liñas que seguen, que traemos a

91 Cf. VILLAR PONTE, R.: *Nicomedes Pastor Díaz, unha existencia exemplar*. Edición de Xesús Blanco Echauri, Silvana Castro García, Pilar García Negro, Amelia Sánchez Pérez e Goretti Sanmartín Rei. XIX Premio Literario Ánxel Fole, Fundación Caixa Galicia/ Diario *El Progreso*, Lugo, 2006.

colación porque encerran unha das verdades fundacionais da nosa historia colectiva na época contemporánea:

“Galicia comenzó por el verso (...) El 11 de marzo de 1828, la voz verde, infantil y decadente de Nicomedes Pastor Díaz, un gran celta, vocado, como todos, a llegar demasiado cedo [sic] o demasiado tarde, hizo temblar la entraña acorde de nuestra lengua: “Ai, que o Landro brillante / Non é dourado Tajo; nin o Tormes / Alinda o meu retiro! / Durme, si, durme, mentras eu suspiro!

En Nicomedes Pastor Díaz está el romanticismo; en Rosalía, la *saudade*, y en Pondal, la raza y la tierra, enseñó nuestro Ramón Otero Pedrayo en memorable discurso. En los tres están las aguas que hasta hoy nos hicieron durar, la sed que las abraza y el abrasado corazón que las despeña. Cuantos escuchamos a Galicia vivir y como un mundo la sentimos, de aquí no nos movemos (...)

Así, con versos, en el siglo XIX nos recomenzamos los gallegos”.

Moitas grazas pola súa atención. Dixen.

Nas ribeiras do Umia, no inverno de 2011

A “Alborada” e a “Égloga de Belmiro e Benigno”. Edición

Henrique Monteagudo

Real Academia Galega /

Universidade de Santiago de Compostela

“Cuando hice resonar mi voz primera / Fue en una noche tormentosa y fría:
Un peñón de la cántabra ribera / De asiento me servía:
El aquilon silbaba, / La playa y la campiña estaban solas,
Y el Océano rugidor sus olas / A mis pies estrellaba.”
(Nicomedes Pastor Díaz: “Mi inspiración”, *Poesías*, Madrid, 1840)

Tradición textual

Nos versos reproducidos no epígrafe que encabeza o presente contributo, Nicomedes Pastor Díaz evoca a primeira ocasión en que sentiu a chamada das musas, unha noite tormentosa á beira dun mar embravecido. Como é obvio, nesa composición o momento e o ambiente do arrebatado poético preséntansenos literariamente transfigurados, pero se hai un texto do autor que evoque tal escena, esa é a “Égloga de Belmiro e Benigno”. Máis concretamente, o seu comezo, nunha paisaxe solitaria da ribeira ao empardecer e co protagonista Belmiro “sentado nunhas altas penas / que o mar batía con feroz ruxido”.

Como é sabido, ao noso vate sonlle atribuídos dous textos poéticos en galego: “A Alborada”, datada en 1828 e publicada en 1868, aínda que segundo tradición constante –cuxa veracidade, sempre dubidosa, foi rotundamente desmentida por Caparrós (Díaz 2006, 253-54 en nota)– fora imprentada por vez primeira no ano da súa composición na revista *El Museo Artístico y Literario*; e a “Égloga de Belmiro e Benigno”, que permaneceu inédita ata que unha copia manuscrita, sen data nin sinatura, pero seguramente autógrafa, caeu nas mans de Xosé María Álvarez Blázquez,

quen a deu ao prelo en 1951. Este benemérito erudito xustifica a atribución da “Égloga” ao escritor de Viveiro con argumentos lingüísticos, estilísticos e caligráficos que foron unanimemente aceptados pola crítica –por sinal, Carballo Calero (1981, 49-52) e máis recentemente, Caparrós (Díaz 2006, 343, en nota)–, e que por tanto sería escusado debullar aquí. Na nosa opinión, coincidente no substancial coa destes estudosos, o manuscrito que chegou a nós constitúe unha copia autógrafa do orixinal –máis ou menos coidadosa pero con erros que delatan que probablemente estaba pendente dunha revisión demorada–, que pola súa vez constituía unha versión non definitiva (segundo Carballo, “embrionaria”) do poema, que Caparrós considera un exercicio escolar (Díaz 2006, 100) –o que, engadimos nós, podería xustificar as súas imperfeccións formais. Canto á autoría da “Alborada” non existen dúbidas, pois, aínda que a composición non foi incluída no volume de *Poesías* que veu a lume en vida do autor (Díaz 1848), si que aparece na primeira edición das súas obras completas, dada ao prelo en tres volumes entre 1866 e 1868 (Díaz 1866-68, II, 37-41).

O obxecto das liñas que seguen non vai máis alá de ofrecer unha breve introdución xustificativa da edición crítica/ interpretativa, anotada, de ambos os textos, que presentamos.

Características gráficas: escrita e oralidade

As características gráficas dos dous poemas que editamos son considerablemente dispares, disparidade que atribuímos no fundamental non ao autor, mais á súa distinta tradición textual. Así, dando por certo que a copia que nos transmite a “Égloga” é autógrafa, nunha primeira ollada salta á vista que o autor non recorre ao apóstrofo para indicar a elisión ou contracción de vogais, mentres que no texto impreso máis antigo da “Alborada” que coñecemos faise un emprego profuso dese sinal auxiliar, tal como mostraremos máis abaixo. Por vía da regra, as pautas gráficas do manuscrito da “Égloga” corresponden ao uso máis corrente no galego escrito das tres primeiras décadas do século XIX, mentres que as do texto impreso da “Alborada” son coincidentes coas que se foron xeneralizando na escrita galega da segunda metade da centuria (Mariño 2003, 34-8). Se o manuscrito da “Égloga” reflicte, como parece seguro, a práctica gráfica do propio autor, o texto impreso da “Alborada” testemuña a intervención do editor ou de sucesivos editores. Sería de grande interese poder

comparar a edición de 1868 que manexamos con outras anteriores (se é que existen), pero ata o presente os especialistas non deron localizado ningunha.

Nesa liña, o manuscrito da “Égloga” pon de vulto que o autor distinguía coidadosamente a representación escrita da lingua da súa manifestación oral, o que non se pode dicir da xeneralidade dos cultivadores do galego na segunda metade do século XIX: por caso, o verso VIII,4 reza “*Non* houbo compra si é que tu *non* estabas”, onde a métrica esixe ler o adverbio de negación nas dúas ocasións como [n]. Esta variante reducida de *non* (que na fala adoita aparecer, entre outros contextos, ante vogal inicial do verbo) aparece documentada amplamente na poesía galega decimonónica, onde é representada como <n’> ou <n->: *n’é* ou *n-é*. Analogamente no verso XIII,14, aparece escrito “*con un* compañeiro”, que debe ser lido \cun compañeiro\; do mesmo xeito, en I,10, “*Pra os* currás” debe soar \prós currás\, mentres que en VIII,3, “*pra os* campos” soa \prós campos\. Así e todo, rexístranse casos de vacilación: na estrofa XIV aparece a forma verbal *quieres* na escrita (vv. 2 e 4), que a métrica obriga a ler *ques* (variante aínda viva no galego falado de hoxe), forma esta que se rexistra no verso 9. Por excepción, rexístrase “*qué* desventura”, que corresponde a “*que* a desventura”¹.

Xa que logo, na “Égloga” os encontros de preposicións con artigos, demostrativos e pronomes ou ben non son reflectidas na escrita ou sono directamente, sen empregar o apóstrofo nin o trazo, nalgúns casos separando graficamente os dous elementos. Así, non se reflicte a contracción en casos como: “*con un* compañeiro” (xa sinalado máis arriba), “*de esta* vida”, “*de esta* loucura”, “*de esta* aldea”, “*de estas* rocas”, “*en unhas* altas penas” (tamén neste caso a métrica suxire unha lectura \nunhas altas penas\). En troques, si que se representa en instancias como: *ó / á, los / as; co os / co as; do / da / dos / das; dun; no / na / nos / nas, ne lo* (‘nelo’), *ne la, na quel; po lo ceo, po las espesuras...* Canto á preposición *pra* (escrita sempre deste xeito) ante artigo determinado, rexístranse as formas *pro mar, pra á casa, pra os curras, pra os campos* —compárese con *pr’os* na “Alborada”, citada máis abaixo —, onde a métrica obriga a ler como unha sílaba a secuencia preposición + artigo, por tanto contraendo as dúas vogais. Tamén en *Pra estas ribeyras* (“Égloga”, VII, 11) é obrigado facer a contracción da vogal da preposición coa inicial do demostrativo. De resto, fóra dos casos que acabamos de

1 A primeira vista, a grafía <quá> puidera interpretarse como un erro transcripción, debido ao apresuramento da copia, dunha forma orixinal con apóstrofo: <qu’a>. Pero debe terse en conta que o artigo determinado masculino singular é escrito regularmente con til <á>, como se explica máis abaixo no texto.

sinalar, os criterios de xunción e separación de palabras son practicamente idénticos aos actuais, excepto no caso dos pronomes *con migo* e *con tigo*.

A situación que presenta a “Alborada” é distinta, como antes apuntamos. Aquí, é case sistemática a marca mediante o apóstrofo da elisión dun [e] final, mesmo tónico, ante outra vogal: *Qu’ollos* bonitos tes!; Agora *qu’á* alborada; *D’a* noite que *m’aparta*, *m’aprendiche*, *Des’d’aquí*, *d’aquí*, *d’esa cama*, *darm’a vida*, *mentras qu’eu...* Con todo, esa elisión non se representa no caso das formas verbais, como decontado mostraremos, e mesmo noutros contextos hai algunhas excepcións: *estenderse alá*, *verasme aquí agardando*, *darme ó primeiro abrazo*, *te enaxenas*. No caso das outras vogais a elisión ou contracción vocálica non se marca: *xunto estas augas*, *nunca a alma*, *pero o teu seno*, *tontiña arrebatada*, *xa as teño*, *canto es*, *prenda amante alinda o meu retiro*. As formas verbais evitan tamén a elisión, como acabamos de sinalar: *turbe ó reposo*, *vele ó téu hermoso leito...* Finalmente, o apóstrofo aparece tamén para sinalar a contracción das preposicións *en* e *pra* co artigo determinado: *n’a enramada*, *n’as perlas*, *n’os rosales*; *pr’os que se queren*. Pola contra, os encontros da preposición *a* co artigo determinado resólvense sen representar graficamente a contracción, solución lóxica se se ten en conta que tanto a preposición coma o artigo ían de seu acentuados (escribíanse <á>, <ó>), tal como se explica máis abaixo: *Á as augas*, *ao meu colo* (vv. 34-35).

Á vista disto, e tendo en conta o manuscrito da “Égloga”, na nosa edición da “Alborada” prescindimos do apóstrofo e reponemos as formas gráficas completas ou ben representamos directamente as contraccións (*d’o*, *n’o* > *do*, *no*), indicando a rodapé as formas gráficas que aparecen na edición 1868. Esta operación unicamente ofrece dúbida nos casos relacionados co desenvolvemento do nexu introdutor do segundo termo da comparación, *que* ou *ca*: “máis lustrosa / *qu’á* Luna” (vv. 16-17); “Máis fresca, é máis garrida / *Qu’* estas frores fragantes / *Qu’á* espuma d’estas ondas resonantes” (vv. 25-27), “máis divina *qu’á* diosa de Citera” (v. 51)... Decidimos desenvolver *ca*, pero recoñecemos que sería igualmente aceptable *que*, e talvez máis conforme cos usos gráficos do período².

2 Neste punto, coincidimos case completamente co criterio de Caparrós na súa edición 2006, 254-57.

Acentuación e ortografía

Por outra banda, se reparamos na “Égloga”, constataremos que as regras de acentuación corresponden en xeral coas vixentes para o castelán da época: non se acentúan as esdrúxulas como *animo, unico, arbitro, lagrimas, espectaculo, arboles, cupula*, nin as graves como *alegria, rocio, frio, cubria, tendia, batia, tuas, suas*, nin tampouco as agudas como *tamen, razon, nubarros, tragos, perdin, asi, aqui, algun* ou *veras, curras* (‘currás’ por ‘currais’); tampouco non levan til as vogais en hiato como *ainda, moiño, pais*. Dado que as proparoxítonas non levan acento gráfico, tampouco o teñen as formas verbais con pronome enclítico: *contandolles, revolcandose, librame, embargaballe...* Pola contra, sorprendentemente o autor acentúa (aínda que de xeito inconstante) a última vogal das formas da segunda persoa do perfecto, a pesar de ser átona: *vindimaché, fuxiché, deixaché...*

Aspecto especialmente relevante é que a normativa ortográfica do castelán prescribía a acentuación dos monosílabos, especialmente cando se escribían cunha soa letra, coma tal, a preposición <á> e mais as conxuncións <é> (variante de <y>) e <ó> / <ú>. A translación desta regra ao galego constituía unha fonte de confusións, especialmente á hora de distinguir graficamente: (a) a conxunción copulativa e a forma verbal homófona (isto tendía a resolverse escribindo a primeira con til <é> e a segunda con hache <he>); (b) os artigos determinados <ó> / <á> e a contracción destes coa preposición <á>; (c) o artigo feminino e a preposición, escritos da mesma maneira <á>. Vexamos un exemplo:

“Outros gritos *é* voces exalaba
Tolo, *é* sin sentimento, *ó* bon Belmiro
E *á* noite *á* mais andar se adelantaba
E aínda non se fora *ó* seu retiro
Daba cada suspiro
Que *ó* mais duro *á* chorar se movería.” (V, 1-6)

Mentres que no singular, como se ve no exemplo anterior, se acentúa igualmente o artigo (*á* noite, *ó* bon) e a preposición (*á* mais andar) ou a contracción (*ó* seu retiro), as formas correspondentes de plural, sexan do artigo sexan da contracción, de regra non reciben til:

“E os seus gritos alzaba
Os ceos dos seus males causadores
Contandolles os aires seus dolores.” (II, 7-9)

Por parte, fronte as frecuentes dúbidas e distinto tipo de tentativas características da escrita galega do século XIX, en particular da primeira metade (Mariño Paz 2003), Pastor Díaz opta firmemente pola grafía <nh> para a consoante nasal velar de *unha*, e por <x> para a sibilante prepalatal (*xa, paxariños, xunta, deixaban...*), con cadansúa forma desviante: dunha banda *alguna* (“Égloga” VIII,3), en rima con *cuna*, que foi posteriormente corrixida para *algunha*, e doutra banda *juntademe* (“Égloga” III,8), con <j>, seguramente por lapsus. No v. 18 da “Alborada” rexístrase unha forma gráfica *penhas* (por *penas* ‘rochas’), en rima con *cadena*s, probablemente por gralla ou talvez como reflexo das dúbidas do autor ante a rima *penas / cadeas*. Como é esperable na época, tanto na “Égloga” coma na “Alborada” se rexistra o uso inconstante do <y> para a semivogal (*lindeyros, monteyra, ribeyras, peyto, mirey, ay, foy, rayos...* na “Alborada” lese só *ay*, nos outros casos sempre <i> *oio, foi, primeiro, peito, leito*), e na primeira constátanse algunhas vacilacións na distribución de e <v>: *vaguas* (II,2) / *baguas* (VI,13); *recivo* (X,2), *acervo* (‘áspero, agre’, X,5) fronte a *obellas* (I,9) ou *tuberon* (XIX, 7). Tamén hai que repor algún <h> que falta (*exalaba* V,1), suprimir o seu uso diacrítico coa forma *é* do verbo ser (*he querida, he aquí*) e corrixir algún caso de <s> por <x> (*estraviado* V,9).

Variantes dialectais e léxico: castelanismos e cultismos

Aínda que aquí non procede nin cabe ofrecer un estudo lingüístico demorado dos textos, convén deixar constancia dalgunhas características da lingua, con vistas a explicitar como foron tratadas na nosa edición e esclarecer algúns puntos desta:

- 1) Reproducimos as formas dialectais de ambos poemas. Tal como indicara X. M. Álvarez Blázquez de xeito xeral, as características dialectais da “Égloga” coinciden co galego mindoniense e máis particularmente cos falares galegos da Mariña luguesa (Fernández Rei 1990, 50-52, 58-59, 63, 66, 74, 82-83, 88, 112-14 e 128-30): destarte, a carón de variantes propias do galego centro-oriental como os plurais nominais -ós (*nubarrós, tragós, ilusiós*) ou formas como *mao, mai, gado*,

bon ou *tu*, aparecen outras que apuntan especificamente á Mariña de Lugo, como o pronome *nosoutros* e a desinencia {-che} para a segunda persoa do perfecto (*pereciche, fuxiche*). Outras variantes dialectais características son o ditongo [uj] de *cuitelo*, a forma *cual* (pola común *cal*) e o plural *rolís*, que presupón un singular *rolín* polo común *rolíño* (véxase explicación máis abaixo). Actualmente as tres últimas están confinadas aos falares máis orientais da dita área mindoniense, pero hai que ter en conta que desde comezos do século XIX puideron recuar cara ao leste fronte ás máis correntes hoxe. Na “Alborada” rexístrase *tu* (tamén na “Égloga”, como acabamos de indicar), *nadie, oíche, aprendiche* e *veu* (por *viu*) que resultan coherentes coa caracterización dialectal devandita; pola contra, variantes deste texto como *mañán* ou *man*, propias do galego occidental, case con certeza se deben aos editores e non ao autor. Por parte, é de notar a variante *estos* da “Égloga”, fronte a *estes* da “Alborada” (Fernández Rei 1990, 73).

- 2) Reproducimos os abundantes castellanismos de ambos os textos, que nalgúns casos conviven coas formas galegas xenuínas (indicadas entre parénteses): coma tal, na “Égloga” *lexos* (*llonxe*), *venas, centellar, semejantes, donde, cabaña* (*lcabana*), *adelantar, hacia, conocer, llanto, cuna*, festa *algunha* non houbo, *compasión, pelea, aunque, quirnaldas, desahogo, choza, reposo* (*lrepousa*), *estrellas, saludar, testigos, aún, sano, sanar, felicidad, hermosa, solo, Dios...* mentres que na “Alborada” temos *hermosa, luna, cadenas, seno* (na “Égloga” aparece *seo*), *ventana, sales, salindo, despeinada, solo, reposo* (*l repousa* na “Alborada”), *cogollo, diosa, resonante...* Son especialmente de notar os castellanismos *semejantes* e *magestad*, e mais os nomes dematados en {-ad} e {-ud}: *felicidad, amistad, magestad* (“Égloga”), *quietud* (“Alborada”).
- 3) Pola contra, é salientable o uso de léxico enxebre que obtivo ampla circulación no galego literario, nalgúns casos convivindo cos sinónimos comúns co castelán (indicados entre paréntese): *ledas* (*lalegre*), *bágoas* (*llágrimas*), *ondas, aganchar, penas, penedo, erguer, garrido* (tamén na “Alborada”), *axiña*. Tanto na “Égloga” coma na “Alborada” aparece o adverbio exclamativo de cantidade *case*: *Case enches!; Case salta a alma miña!* Na “Égloga” aparece a preposición *canda*, transcrita mediante unha falsa segmentación: *cando a min*. No aspecto léxico-semántico, salientan na “Égloga” o emprego de *mirar* como sinónimo de ‘ver’ en “eu mireite morrer” (III,14), e o vocábulo *rolís* en “As copudas nogueiras que aganchache / Pra facer os *rolís* en San Martiño” (VIII.10). Canto ao primeiro uso, hoxe é propio

dunha área dialectal moi determinada, que abranxe o sudoeste da provincia de Pontevedra (Fernández Rei 1990, 104-5).

No tocante á curiosa voz *rolís*, interpretámola como plural de *rolín*, que sería un diminutivo de *rolo*, co sufixo {-ín}, variante dialectal de {-íño} que se rexistra nas falas do leste da provincia de Lugo (Fernández Rei 1990, 64). A palabra xa chamou a atención de Carballo Calero, quen, non obstante, non se pronunciou sobre ela. Segundo Antón Santamarina, podería significar ‘randeeira’³. Pola nosa banda, sinalamos que na lexicografía galega tamén se rexistra co significado de ‘berce’, que daría sentido no noso texto: podería tratarse dunha especie de agocho feito polos rapaces nas pólas das nogueiras.

- 4) Resulta notable a abundancia de cultismos, condignos co estilo e o ton das composicións. Así, na “Égloga”: *rubo* (‘rubro’), *despoxos*, *exhalar*, *errante*, *con presteza*, *confidente*, *distante*, *enternecido*, *terno*, *desventura*, *embargar*, *aflixir*, *cesar*, *acerbo*, *oficioso*, *alborozo*, *ruda*, *tempestuoso*, *aflición*, *acceder*, *augusto espectáculo*, *prosternado*, *cúpula goda...* Na “Alborada”: *lúgubres*, *lustrosa*, *fragantes*, *plácida*, *pomposo*, *receloso*. Chama a atención o verbo *reflectir*, que aparece na “Égloga”. Nesta composición, nos grupos tautosilábicos formados por consoante oclusiva ou fricativa con [l], predominan as solucións de tipo culto: *aflixir*, *aflición*, *flor*, *templo*, *suplicar*, *clavar*; pero tamén se rexistran dous casos de rotacismo: *exprecaba* (se está por *explicaba* e non por *expresaba*, vexase nota en II,14) e *compreta*. A situación é distinta na “Alborada”, onde son máis abundantes os exemplos de rotacismo: *craras*, *frores*, *frorida* fronte a *blando*, *resplandecen*, *plácida*. É de notar o contraste entre a “Égloga”, que ofrece *flor* e *flores* e a “Alborada”, que presenta *frores* e *frorida*. Temos a sospeita de que estas últimas formas se deben aos editores.
- 5) Na “Égloga” non se rexistran hipergaleguismos, característica que comparte cos textos do pre-rexurdimento; pola contra, na “Alborada” aparecen as formas *diviñas* e *cristaliñas*, que probablemente son debidas á intervención dun editor tardío, e que por tanto corriximos, deixando constancia en nota. Nesta mesma composición aparece o castelanismo adaptado *enaxenas*.

3 Carballo pregunta por carta sobre o seu significado a del Riego (Carballo Calero 2006, 549). A explicación que ofrece Antón Santamarina reproducéna as editoras deste epistolario en nota nese mesmo lugar.

A presente edición

En definitiva, o texto que presentamos fúndase para “A Alborada” na edición máis antiga a que tivemos acceso, incluída nas *Obras Completas* do autor (Díaz 1866-68, II, 37-41), reproducida en edición recente (*Papés d’emprenta condenada*, 299-302) e obxecto dunha edición crítica hai poucos anos (Caparrós en Díaz 2006, que citamos máis abaixo). Para a “Égloga de Belmiro e Benigno” baseámonos no manuscrito precitado, que consultamos en reprodución fotográfica amablemente cedida polo Consello da Cultura Galega, e que tamén foi estampado por esta institución en 2008, ademais de ser coidadosamente transcrito en edición recente (*Papés d’emprenta condenada*, 288-97).

O texto da “Égloga” foi obxecto de particular atención por parte dous estudosos, cuxas observacións foron escrupulosamente tidas en conta no presente contributo: o amentado X. Mª Álvarez Blázquez, exhumador da composición, que se achegou ao texto no limiar á edición príncipe de 1951 e volveu sobre el nun artigo publicado uns anos máis tarde (1963); Ricardo Carballo Calero, que lle dedica unhas páxinas na súa *Historia da literatura galega contemporánea* (1981, 48-54). Recentemente, Luís Caparrós, editor da poesía completa do autor, volveu sobre os textos de ambas e dúas composicións (véxase Díaz 2006, 253-57, 343-52, 389-90 e 397-98).

Canto á “Alborada”, tendo á vista a edición de Caparrós, cotexamos o texto da edición de 1868 con outras impreatadas nos finais do século XIX⁴ e a que ofrece E. Carré Aldao (1912, 289-91). Secomasí, non incluímos as variantes destas edicións no noso aparato crítico, pois na nosa opinión son debidas sen dúbida nin excepción aos distintos criterios ortográficos e lingüísticos dos editores, e por tanto non contribúen en nada a achegármonos ao texto orixinal. Por referirnos á que presenta máis variantes entre estas edicións decimonónicas, Antonio de la Iglesia (1886 I, 191-94) interveu no texto non só adaptando a ortografía aos seus propios criterios, senón realizando intervencións de maior alcance:

- a) reduciu o uso dos apóstrofes (mantense en *des’d’aquí, d’aquí, d’esa, pr’os*) repoñendo vogais ou representando directamente as contraccións de preposición máis artigo

4 Das posteriores á edición de 1868, as máis antigas de que temos noticia son as que ofrecen *La Unión Gallega* (Montevideo), t. 2, nº 86 (18 febreiro 1883), pp. 303-304 e *Galicia diplomática*, t. 2, nº 13 (30 setembro 1883), p. 104; Antonio de la Iglesia 1886, vol. I, pp. 191-94; *A Gaita gallega*, Ruada 2, tocata 2 (30 agosto 1889), p. 2.

- b) impuxo solucións etimográficas (*ja, junto, dirija, fugindo, enagenas...*, aínda que restan formas incoherentes, como *vexo* ou *fluxas*)
- c) introduciu variantes gráficas e morfolóxicas novidosas (*todol-os, non-o*)
- d) corrixiu algúns castelanismos (*resonantes > resoantes, seno > seo, esparciendo > espargindo, escala > escada, mentras > mentres, quietud > quietú*) pero non tocou outros (*hermosa, Luna, Diosa, salindo, despeinada, reposo, reposen, cogollos*)
- e) emendou atinadamente variantes ultracorrectas, na nosa opinión debidas con toda probabilidade aos editores de 1868 (*diviños > devinos, cristalíños > cristalinos*); é especialmente interesante a emenda *carto > cuarto*, pois a forma orixinal ultracorrecta quizais se deba xa ao autor
- f) pero tamén realizou emendas erróneas, alterando o vocalismo orixinal (*bonitos > bunitos, dñviños > devinos*) e introducindo formas ultracorrectas (*brilladores > briladores, brillante > brillante, primavera > primaveira, recelosos > receyosos*)
- g) mudou outros aspectos, facendo propios nomes que no orixinal son comúns (*rosiña > Rosiña, mariña > Mariña*), normalizando dialectalismos (*tu > ti*) ou modificando o léxico (*Tontiña > Fontiña*)
- h) alterou o texto do verso 18, introducindo *areas* como palabra rima, para poder corrixiu o castelanismo *cadenas* na posición de rima do verso 20: “Junto de estas augas, nas areas...”

Outros editores limítanse a correccións máis superficiais (tipo *tu > ti*, en *Galicia Diplomática* ou *brilladores > briladores* n’*A Gaita Gallega*; *luna > lua* en Carré), pero Carré chega a alterar o verso 69, supomos que para evitar un suposto castelanismo: *Darme o primeiro abrazo > darme a primeira apreta*.

Na nosa edición, como criterio xeral, modernizamos e regularizamos a ortografía, o que resulta relativamente sinxelo na “Égloga”, vista a sorprendente modernidade e seguranza das solucións adoptadas polo autor. Dado que pretendemos ofrecer unha edición crítica, interviñemos no texto da “Égloga” naqueles pasos en que –tendo en conta os xuízos de Álvarez Blázquez e Carballo Calero– estimamos que este o esixía e ao tempo había posibilidade de restitución non arbitraria da lectura correcta ou faltante. En todo caso, estas intervencións son indicadas e, cando é preciso, explicadas en nota, onde se reproducen as lecturas que ofrece o texto-fonte. As notas que acompañan a edición teñen a pretensión de deixar constancia das nosas intervencións e lecturas nos pasos dúbidosos, e cotexas ou cos textos-fonte ou coas propostas doutros editores, aínda que no caso da “Alborada”, polas razóns que acabamos de explicar, ignoramos

no noso aparato crítico as variantes que na nosa opinión son debidas ás intervencións dos editores e carecen de apoio nunha tradición textual sólida. En certa maneira, pois, ofrecemos esta edición como unha síntese que vén resumir e completar o traballo dos estudosos que nos precederon.

Bibliografía

Álvarez Blázquez, Xosé María (1951): “Limiar” a Díaz 1951, I-XII.

Álvarez Blázquez, Xosé María (1963): “Notas para unha edición crítica da égloga «Belmiro e Benigno» de Pastor Díaz”, *Cuadernos de Estudios Gallegos* 56, 347-56. Reproducido en Consello da Cultura Galega 2008, 15-26.

Aneiros, Rosa / Barreiro Fernández, Xosé Ramón / Mariño Paz, Ramón (2008): *Papés d'emprenta condenada*. Santiago: Consello da Cultura Galega.

Carballo Calero, Ricardo (1981³): *Historia da literatura galega contemporánea*. Vigo: Galaxia.

Carballo Calero, Ricardo (2006): *Epistolario a Francisco Fernández del Riego*. Vigo: Galaxia.

Carré Aldao, E. (1912²): *Literatura Gallega*. Barcelona: Casa Editorial Maucci.

Consello da Cultura Galega (2008): *Égloga de Belmiro e Benigno de Nicomedes Pastor Díaz. Notas para unha edición crítica por Xosé Mª Álvarez Blázquez. Facsímile do manuscrito autógrafa*. Santiago de Compostela: Consello da Cultura Galega.

Díaz, Nicomedes Pastor (1840): *Poesías de Nicomedes Pastor Díaz*. Madrid: por Aguado, impresor de cámara de S. M.

Díaz, Nicomedes Pastor (1866-68): *Obras de Nicomedes Pastor Díaz*, 3 vols. Madrid: Manuel Tello.

Díaz, Nicomedes Pastor (1951): *Poesías galegas. Égloga de Belmiro e Benigno. Alborada*. Vigo: Edicions Monterrey. [Reproducción facsímile en Santiago: Consello da Cultura Galega, 2008].

Díaz, Nicomedes Pastor (2006): *Poesía completa*. Alicante: Universidad.

Fernández Rei, Francisco (1990): *Dialectoloxía galega*. Vigo: Xerais.

Iglesia, Antonio de la (1886), *El idioma gallego. Su antigüedad y vida*. A Coruña: Latorre y Martínez, 3 vols.

Mariño Paz, Ramón (2003): *O idioma galego no limiar da súa renacementa. Estudo lingüístico de textos pregaleguistas* [= *Revista Galega de Filoloxía. Monografía 2*]. A Coruña: Universidade.

Égloga

Belmiro e Benigno

I

Xa por detrás dos montes se escondía
O rubo pai da luz en carro de ouro,
De nubarrós o ceo se cubría,
Tendía a noite ó lexos manto mouro,
Enterraba o tesouro 5
O avaro gardador medio ás escuras
E polas espesuras
Xa non cantaban ledos paxariños;
As ovellas balando cos filliños
Pra os currás dos lindeiros se escapaban, 10
O traballo os paisanos xa deixaban
Pra volver xunta as mais dos seus neníños
E os barcos preparando
Pró mar o mariñeiro iba cantando.

II

Cando, sentado nunhas altas penas
Que o mar batía con feroz ruxido
Ardendo en lume vivo as súas venas
Centellándolle os ollos encendidos
Xamais adormecidos, 5
Belmiro labrador se lamentaba
E os seus gritos alzaba
Ós ceos dos seus males causadores
Contándolles ós aires seus dolores.
Xa tamén revolcándose na area 10
Das súas bágoas empapada e chea

Xa ás rocas lles contaba os seus amores
Xa o triste deliraba
E en semellantes voces se expresaba:

III

“Ai! Nunca che eu nacera! Ai sorte dura!
En mala hora a luz viron os meus ollos!
Dade ó meu corpo blanda sepultura
Ondas que rebentades nos escollos!
Líbrame dos embrollos! 5
Líbrame das desgracias desta vida
Ou morte apetecida!
E xuntádeme á miña compañeira
Augas que combatides a ribeira,
Augas queridas, pois que fostes lousa 10
Donde por sempre o meu amor repousa!
Eu te vin expirar desde a monteira
Xulia miña querida!
Eu morrer te mirei e teño vida.”

IV

“Aínda Belmiro triste ten alento?
Aínda fala, aínda xime, aínda chora?
Por que non fun servir xa de sustento
Ós tragós peixes? Por que aínda agora
Tras da miña pastora 5
Non me quero botar? Alma adorada,
Xa máis nesta morada
Pasar non quero, non. Xa nada teño
–Nin campo, nin cabana, gado ou leño.

Canda min do setembro nas tardías,
As olorosas viñas
Que contento conmigo vindimache,
As copudas nogueiras que aganchache
Pra facer os rolís en San Martiño 10
Ou pra pillar o descuidado niño:
Todo en mutua tristeza sepultache,
Todo a gritos te chama,
Todo, Belmiro, a túa volta clama.”

IX

“Deixa, Benigno, de aflixirme cesa
–Belmiro suplicou con fero acento–
Que importa que na fraga espesa,
Nas ondas ou nas lousas do convento
Deixe do meu tormento 5
As reliquias e o cárcel da alma miña?
Fuxo da patria miña
Porque ningunha patria teño agora
Pois en ningunha está a miña pastora.
Ai si, amigo! Xa se foi do mundo 10
O rostro hermoso que non ten segundo.
E donde me hei de ir eu? Mellor non fora
Que no mar me tirases
Ou con ese cuitelo me clavases?”

X

“Clava este peito, quítame da terra
E morrerei contento, pois recibo
O máis precioso don que hoxe me espera

Das maos piedosas do mellor amigo.
Non sea máis abrigo 5
Do dolor máis acerbo este meu peito.
Sea presto desfeito
Este corpo, este barro e terra impura.
Líbrame así por Dios da desventura
De estar morrendo sempre. Fine logo 10
Fine sin compasión, mate este fogo.
Saca a miña razón desta loucura...
Axiña... pronto... clava!
Clava! Que te detés? Mátame! Acaba!...”

XI

Dicindo estas palabras parecía
Que do seu sitio os ollos lle saltaban:
Suspiraba, choraba, enmudecía
Enfurecido, e logo se estancaba
O llanto que botaban 5
Seus ollos cando estaba máis tranquilo.
Sin poder resistilo
Chorou tamén de compasión Benigno
E o amigo de mellor sorte digno
Consolaba oficioso: Xa contando 10
Da ausencia del as novas, xa falando
Da cabana, do campo, do moíño
Da súa alegre aldea,
Calmaba daquel ánimo a pelea.

XII

Contáballe tamén as súas penas
Pra que Belmiro máis se consolase
Co padecer alleo, aunque pequenas
Xunta as propias desgracias as xuzgase:
“Que eu tamén me lamentase 5
Estaba polo ceo destinado
E chorase ó teu lado
A miña mala sorte” –lle decía–
“Víronme estos penedos algún día
Correr alegre as súas verdes faldas, 10
Víronme engalanado coas guirnaldas
De conchiñas e flor con que solía
A miña dulce amante
Premiar garrido o meu amor constante.”

XIII

“Todo alegría entonces-zo
..... -uro
.....] no meu alborozo
Eu non previña, non, o pesar duro,
Pero ¡ai! seu manto oscuro 5
Non tardou en tenderse na mariña.
Marchou a gloria miña,
Desta aldea se foi a hermosa Ana
Ilusíós dulces, esperanza vana!
Xa non houbo máis pracer pra min na Terra 10
E o único contento que me espera
E o que do meu pesar aínda me sana
É o dulce desahogo
Con un compañeiro do meu triste fogo.”

XIV

“E tu deixarme queres neste estado?
Queres que no mundo sólo o triste imite
E siga tal proceder desesperado?
Queres que, impío, a morte solicite
E que ó gran Dios invite, 5
Árbitro das fortunas e das vidas,
Porque as nosas queridas
–Unha ausente, outra morta– suspiramos?
Qués que tamén nosoutros nos morramos?
Volve en ti, caro amigo! Volve axiña 10
Que asoma xa o albor da mañáña!
Á nosa dulce choza pronto vamos!
A espesura deixemos
E xa nunca por máis nos separemos.”

XV

“Tu os meus pesares aliviando
E eu consolando as túas rudas penas
Felicidad á vida vamos dando,
Faremos as desgracias máis pequenas.
Nas ribeiras amenas 5
Do apacible Landrobe virá un día
Que con terna alegría
E con lágrimas dulces, sin tristura,
Me digas: «Xa se foi a desventura,
A calma renaceu de entre os dolores, 10
Con amistad non necesito amores
E as miñas afliccións xa teñen cura.»
Vente, Belmiro, vamos!
Ven ser feliz, querido! Que tardamos?”

XVI

Xa por fin naquel golfo tempestuoso
A calma da amistad se introducía
Recobraba aquela alma o seu reposo
E do amigo ós consellos accedía.
“Lévame –respondía– 5
Lévame logo destas rocas negras
Xa que sólo tu me alegras.
Lévame ó sitio donde amistad santa
Encha o meu corazón; e si entre tanta
Dulzura a veces o dolor asoma, 10
Con mutuo suspirar verás cual toma
Aumento o meu valor e se quebranta
Esta negra cadea.
Xa te sigo. Esa maó! Vamos á aldea.”

XVII

As brillantes estrelas xa se foran
Dos ceos, que a alborearse comenzaban,
E as flores que o febeo carro doran
Do oriente as rubras portas franqueaban.
Alegres saludaban 5
O resplandor primeiro as aveciñas,
Brillaban as gotiñas
Que o rocío nos árboles fixera
E o grande mar con magestad severa
Bramando a luz primeira reflectía. 10
A este agosto espectáculo se erguía
Unha alma boa hacia o criador da terra.
Todo a Dios anunciaba,
Todo as súas grandezas predicaba.

XVIII

Cando dos seus braziños agarrados
Ás súas casas iban os amigos
E diante o ser eterno prosternados
Dos seus votos de paz foron testigos
Os árboles, os trigos, 5
O mar, as rocas e natura toda,
Xa da cúpula goda
Do templo patrio a punta divisaron.
A esta vista os seus ollos destilaron
Lágrimas de dolor e de ternura 10
E as ideas do ben e da amargura
No seu peito aún non sano se encontraron
E en fin a aldea viron,
Entraron nela e sempre en paz viviron.

XIX

Don do bondadoso ceo, amistad pura
Que endulzas os pesares desta vida
Case enches o meu seo de dulzura!
Canto nos meus dolores me é querida!
Por sempre bendecida 5
Seas dos corazós que padeceron!
E os que en ti paz tiveron
Ensálcente cen veces! E outras cento
Fuxa amor e o seu fogo violento,
Que trás ás almas boas sólo males! 10
E da amistad ós goces celestiales
Deixe lugar tan fero sentimento.
Homes do mundo, un bon amigo, un canto:
É aquí a felicidad buscada tanto!

Notas

I

Belmiro e Benigno: ‘Belmiro y Benigno’. | **2.** *rubo*: variante de *rubro* (‘rubio’). | **9.** *cos*: ‘co os’.

II

2. *feroz ruxido*: Álvarez Blázquez conxectura ‘feros ruxidos’ para salvar a rima consoante. | **12.** *amores*: corrixido, ‘~~do~~tores’. | **14.** *Semellantes*: ‘semejantes’. Álvarez Blázquez propón corrixir para *semexantes*, que non mellora substancialmente a lección do orixinal. Probablemente, se trate do castelanismos *semejantes*, con valor enfático (vivo no galego falado de hoxe), pero a facilidade da súa substitución nos animou a corrixilo, conxecturando que talvez se o autor revisase con coidado o texto, faría o mesmo. *Expresaba*: ‘exprecaba’. Seguimos a proposta de corrección de Álvarez Blázquez, pero tamén podería manterse a lectura do orixinal, como variante vulgarizada de ‘explicaba’.

III

6. *desta*: ‘de esta’. | **8.** *xuntádeme*: ‘juntademe’.

IV

4. *peixes*: ‘peises’. | **9.** *cabana*: ‘cabaña’, pero a forma *cabana* aparece máis adiante, XI,12. | **11.** *perdinme*: ‘perdime’. *pois peregiche*: ‘pois que peregiche’, que dá un verso hiperlargo. A corrección xa vén proposta por Álvarez Blázquez. | **12.** *nelo*: ‘ne lo’.

V

8. *Hacia el*: ‘Acia el’. *con gran présa*: Álvarez Blázquez propón corrixir a ‘con grande présa’, pero esta corrección non é imprescindible para a escansión do verso. Abonda con non facer sinalefa en ‘hacia el’.

VII

5. *te escondiche*: ‘escondiche’. | 6. *o consolo*. A sintaxe e o sentido esixen ‘do consolo’, isto é, ‘por que, louco, te escondiches do consolo dos teus tristes amigos?’. O hipérbato forza a omisión da preposición ‘de’, pois quedaría unha construción chocante: ‘dos teus tristes amigos do consolo’. | 12. *contigo*: ‘con tigo’.

VIII

1-3. Nótese a rima consoante de *cuna* con *algunha*, véxase a nota seguinte. | 3. *algunha*: ‘alguna’ > ‘alguha’, co <h> trazado posteriormente, como corrección, sobre un primitivo <n>, e cun trazo escrito sobre a liña difícil de interpretar. 4. Para escandir o verso como hendecasílabo debe lerse \n’houbó\ e \n’estabas\. A variante reducida \n\ do adverbio \non\ era correntísima no galego da época. Véxase fenómeno similar en XIII, 10. Por iso, Álvarez Blázquez le atinadamente “N-houbó completa si é que tu n-estabas”. | 5. *en que*: corrixido ~~donde~~. | 6. *canda min*: ‘cando a min’; *setembre*: ‘septembre’. | 8. *conmigo*: ‘con migo’. | 10. *rolís*: ‘rolís’. Esta voz non está documentada na lexicografía. Podería ser o plural dun *rolín*, diminutivo de *rolo* ‘berce’ ou ‘randeeira’; talvez a expresión ‘facer os rolís’ puidera significar ‘latar, deixar de asisir á escola’. | 13. *chama*: ‘clama’. Coincidimos coa proposta de emenda de Álvarez Blázquez que evita a repetición da palabra en posición de rima.

IX

1. *Benigno*: corrixido *Belmiro*. | 3. Álvarez Blázquez propón a lectura “Que se che importa que na fraga espesa”, para facer o verso hendecasílabo, pero a emenda é innecesaria, pois abonda con evitar as sinalefas en “que importa” e “fraga espesa”.

X

12. *desta*: ‘de esta’. | 14. *detés*: Álvarez Blázquez propón emendar para ‘detén’, pero parece innecesario, se interpretamos o “que” con valor casual: ‘por que te detés?’ (como en XV,14), ou incluso como pleonástico: ‘Deteste?’.

XI

4-6. O manuscrito reza: ‘E logo enfurecido se estancaban / O llanto que brotaban / Seus ollos cando estaba mais tranquilo’. Isto non dá sentido, entre outras, por dúas razóns: Belmiro non pode estar simultaneamente ‘enfurecido’ e ‘tranquilo’, e ‘estancaban’ e ‘brotaban’ non poden referirse simultaneamente a ‘llanto’. Álvarez Blázquez propón: “E logo, enfurecido, se estancaban / As báguas que brotaban / Seus ollos, cando estaba máis tranquilo”. Esta emenda non convence, entre outras razóns porque non resolve a contradición que sinalamos, e esixe un violento uso transitivo do verbo ‘brotar’. | 8-9-12. Nótese a imperfecta rima consoante de *Benigno / digno / moño*. | 9. *de mellor sorte*: Álvarez Blázquez propón ‘de máis sorte’, pero xulgamos excesiva esta corrección, a pesar da advertencia de Carballo Calero de que se trata dun hendecasilabo con acentuación anómala, pois non leva acento na sexta sílaba nin na cuarta. | 9-10. Enténdase ‘Benigno consolaba, oficioso, o seu amigo, de mellor sorte digno’. | 14. *daquel*: ‘de aquel’.

XII

3. *Co padecer*: ‘Con pader’. | 4. ‘Xunta as propias as xuzgase’: aceptamos a proposta de Álvarez Blázquez, quen indica a necesidade de reparar a métrica deste verso, e suxire introducir o vocábulo “desgracias”, reiterado no poema. | 6. *polo*: ‘po lo’. | 11. *coas*: ‘co as’.

XIII

2-3. Faltan estes versos para completar a estrofa. Seguimos a Álvarez Blázquez, ao considerar que o manuscrito reproduce o comezo do primeiro verso e o final do terceiro. A título de curiosidade, reproducimos a reconstrución que este propón: “Todo alegría entonces [todo gozo, / Era naquel vivir led e seguro / Que eu crin eterno] no meu alborozo”. | 4. *previña*: o senso esixe ‘prevía’, pero debeu de cruzarse este verbo (‘prever’) co seu case-homónimo ‘previr’. 8. *Destá*: ‘De esta’. | 10. *non houbo*: nótese que a métrica esixe unha lectura \n’houbó\. Véxase nota a VIII, 4. 14. *Con un*: debe lerse \cun\, segundo esixe o cómputo silábico.

XIV

2 e 5. *Queres*: debe ser lido \ques\, como vai escrito no v. 9. | 3. Para computar este verso como hendecasílabo, cómpre ler \desesp'rado\ . | 14. ‘E nunca por máis nos separemos’. Seguindo proposta de Álvarez Blázquez, reconstruímos engadindo ‘xa’, para conseguir un verso hendecasílabo.

XV

1. *Tu os meus pesares aliviando*: Álvarez Blázquez propón corrixir repoñendo ‘tristes’ ou ‘graves’ pesares, para facer o verso hendecasílabo, pero abonda con non facer sinalefa en ‘tu os’ e en facer diérese en ‘aliviando’ para obter un hendecasílabo. | 2. *rudas*: corrixido ~~tudas~~. | 10. *renaceu*: ‘renace’. Corrección proposta por Álvarez Blázquez, para regularizar a acentuación do hendecasílabo. | 12. *Xa teñen cura*: ‘xa non teñen cura’, pero o sentido e a métrica esixen a lectura proposta, de acordo coa opinión de Álvarez Blázquez. | 14. *Que tardamos?*: o senso é ‘por que nos demoramos?’.

XVI

1. *naquel*: ‘na quel’. | 6. *destas*: de estas. | 7. O verso ten unha sílaba de máis, pois correspondíalle ser heptasílabo. Álvarez Blázquez propón ler ‘só’, pero esta forma non se rexistra na obra do poeta, que usa repetidamente o castelanismos *sólo*. | 8. *Lévame*: ‘Leva’, o cómputo silábico e o sentido reclaman o pronome. | 11. *cual*: qual

XVII

2. *que a alborearse*: ‘que alborearse’. | 4. *rubras*: ‘rubas’. | 12. *Unha*: corrixido ‘Unha’. *hacia o criador*: ‘acia ó criador’

XVIII

14. *nela*: ne la.

XIX

2. *desta*: de esta. | 4. *me é querida*: ‘me he querida’. Álvarez Blázquez propón corrixir a forma verbal para ‘es’, pero o feito de que estea escrita con hache indica ben ás claras que a lectura correcta é a do texto. | 10. *Tras*: Álvarez Blázquez corrixie para ‘trae’, o que ten sentido. Podería tratarse unha variante contraída de segunda persoa (traes > trás), ou, tal como nós interpretamos, unha variante da terceira persoa (el traz > tras). | 13. *canto*: ‘campo’. Corrección suxerida por Carballo Calero, quen sinala que a rima consoante a esixe, e sostén que ‘canto’ non tería o sentido de ‘canción’, senón a de ‘recanto’, facendo referencia ao recollemento do mundanal ruído.

Alborada

Ai, miña pequeniña!
Que ollos bonitos tes! Que brilladores!
Case salta a alma miña!
E vendo os teus colores
Ver me parece todos os amores! 5

Agora que a alborada
Os dulces paxariños xa cantaron
E da fresca orballada
Nas perlas os ramiños se pintaron,
Agora, que divinos 10
Brillarán os teus ollos cristalinos!

Ai! Asoma, esas luces
Asoma a esa ventana, miña hermosa,
Tu que sempre reluces
Con elas máis lustrosa 15
Cá Luna, cando nace silenciosa.

Verasme aquí cantando
Xunto estas augas craras, estas penas,
Verasme aquí agardando
Que se rompan as lúgubres cadenas 20
Da noite que me aparta
De quen nunca a alma miña se veu farta.

Mírame, si, querida
Cando do blando sono te levantes
Máis fresca e máis garrida 25
Ca estas froes fragantes,
Cá espuma destas ondas resonantes.

E aínda non parecen Eses ollíños teus? Dormes, rosiña? Dormes, e resplandecen Os campanarios altos da mariña? Aínda non oíche Aquela dulce voz que me aprendiche?	30
Déixasme que aquí sólo Ás augas lles dirixa os meus acentos, E non vés ó meu colo Fartarme de contentos E, amante, aproveitar estes momentos?	35
Desde aquí vexo os mares Serenos estenderse alá no ceo. Oíde aquí os cantares Da pílara fugaz, do merlo feo, Pero o teu seo lindo Non o vexo, meu ben, que estás durmindo.	40
Xa se foi o luceiro, Desperta desa cama, miña rosa. Desperta, e ven primeiro Abrir a venturosa Ventana do teu carto, ven graciosa.	45
Sal como sempre sales, Máis divina cá diosa de Citera Salindo dos cristales, Máis galana cá leda primavera Esparcindo rosales: Venus pra min, amante, Primavera, mañán e fror fragante.	50 55

Xa te vexo salindo
Mirarme, e retirarte avergonzada.
E de quen vas fuxindo
Tontiña arrebatada? 60
Do teu amor que canta na enramada?

Non fuxas, non, querida,
Ven aquí, baixa a escala sin temores,
Esa frente garrida
A miña man a cubrirá de froes, 65
Xa as teño aquí xuntiñas
Que venturosas son! Que bonitiñas!

Ven, despeinada aínda,
Dar-me o primeiro abrazo, dar-me a vida.
Canto es así máis linda! 70
Ven que a mañán frorida
Sólo pra os que se queren foi nacida.

Non, non, durme, descansa!
Naide turbe o reposo do teu peito,
Plácida quietud mansa 75
Sin cesar vele o teu hermoso leito.
Durme, que non tes penas
E acaso en min soñando te enaxenas.

Reposen os teus ollos
Eses ollos divinos, venenosos. 80
Tamén finos cogollos
Nos rosales pomposos
Agardan por abrirse recelosos.

Si, miña prenda amante:
Eu cantarei aquí mentras que dormes. 85
Ai, que o Landro brillante
Non é o dourado Taxo, nin o Tormes
Alinda o meu retiro!
Durme, si, durme, mentras que eu suspiro.

Mayo 11 de 1828

Notas á “Alborada”

2. qu’ollos. | 6. qu’á. | 9. n’as. | 10-11. diviños... cristaliños, corrixidos por seren ultragaleguismos imputables aos editores. | 16. Qu’á Luna. | 18. Penhas, nótese que a forma correcta *penas* aparece en dúas ocasións na “Égloga”. De la Iglesia ofrece aquí *Junto de estas augas, nas areas*, pero coidamos que esta intervención carece do debido apoio na tradición textual. | 21. d’a... m’aparta. | 24. d’o. | 26. Qu’estas. | 27. Qu’á espuma... d’estas. | 31. d’a. | 33. m’aprendiche. | 34. qu’aquí. | 35. Á as. | 36. ao meu colo. | 39. Desd’aquí. | 41. d’aquí. | 42. d’o. | 43. seno: *seo* rexístrase na “Égloga”. | 44. qu’estas. | 46. d’esa. | 49. d’o. Nótese *carto*, un aparente hipergaleguismo. | 51. diviña: véxase as correccións en 10-11. qu’á diosa. | 53. qu’á. | 61. n’a. | 69. darm’a vida. Carré le este verso *Darme a primeira apreta, darme a vida*, pero entendemos que esta lectura carece do debido apoio na tradición textual. | 71. qu’a. | 72. pr’os. | 74. reposo: castalanismo que tamén aparece na “Égloga”, onde, pola contra, tamén se le *repousa*. d’o. | 80. diviños. 82. n’os. | 86. qu’o. | 89. qu’eu.

Díaz Corbelle contra Nicomedes Pastor

Luis Caparrós Esperante

Universidade da Coruña

Até non hai moito, adoitábase usar cos poetas mortos a destempo a expresión “o malogrado Martínez”, “o malogrado López” ou “o malogrado Rodríguez”. Eu concibo a don Nicomedes Pastor Díaz e Corbelle nunha acepción máis ampla do termo. El foi realmente “o malogrado Díaz”, e non porque morrera a idade máis ou menos temperá, senón porque non deu canto prometía e podía dar e, peor aínda, porque reimou deica o final na negación do mellor de si. Desde este punto de vista –que non deixa de ser literario, pois ao estudo da literatura debe interesarlle non soamente o que foi, mais as razóns do que non puido ser–, don Nicomedes resulta especialmente atractivo. Parte esencial do atractivo nace das súas moitas contradicións, que el tendía a resolver mediante a negación do máis moderno e vital que posuía. Pois, malia esas calidades literarias ou humanas, procedería á amputación progresiva da lingua da neñez, das paisaxes deixadas atrás, do escepticismo rebelde da mocidade, da expresión directa do amor e, finalmente, daquilo para o que parecía especialmente chamado e que o facía singular entre tanta lería insubstancial: o mergullo romántico no máis terrible da conciencia.

Lembremos brevemente que os seus comezos foron os dun mozo progresista, compañeiro do republicano Espronceda en *El Siglo* e protexido do liberal ilustrado Quintana¹. Pero como tantas figuras do novo Romanticismo dos anos trinta, acabaría tamén el convertido ao conservadorismo e ao integrista católico, con lóxicas e lamentables consecuencias literarias. Deberá matizarse, con todo, que a diferenza doutros conversos, Pastor Díaz non foi un carca perfecto, pois soubo entender o sentido moderador das constitucións nos réximes modernos e aplicou ese entendemento

1 Aínda hoxe, a maior fonte de datos biográficos sobre o autor continúa a ser o estudo de Chao Espina (1949), que convén manexar con certa cautela. Boa parte dos datos que aparecen no texto da presente conferencia están desenvolvidos e comentados na edición da *Poesía completa* (Caparrós 2006).

ao propio percorrido político (Prieto Benavent: 1996). En paralelo a tal evolución ideolóxica, e malia o seu físico e maneiras, debeu de ter fortuna coas mulleres, tamén como o seu antigo amigo Espronceda, por máis que renegara despois dos amoríos en nome dunha relixión que podería cualificarse, por integrista, como inhumana.

Son datos necesarios para entendermos o que segue. Así dito, tamén parecen datos lineais en exceso. Outro romántico máis que sentou cabeza, podería dicirse. Mais as cousas non deberon de ser tan simples como aí aparecen.

O paradoxo máis visible –tamén o máis superficial– é o do poeta intimista que se dobra en home público. De feito, o poeta vai eclipsándose na mesma medida en que ascende o político. 1840 vai ser o ano central para o Romanticismo español e tamén é ano central nesta deriva persoal. En 1840 publica o volume das súas *Poesías*, en coincidencia coas de Espronceda. Sorprende que no prólogo do que, de feito, é o seu primeiro libro anuncie o abandono dos versos:

Las composiciones que ahora doy a luz, muchas de ellas publicadas ya en folletines o en periódicos literarios, cuentan por la mayor parte siete u ocho años de fecha. Hace tiempo que, dedicado a negocios y ocupaciones de muy distinta naturaleza, no he podido entregarme al delicioso placer de hacer versos. Tal vez no puedo hacerlos ya; tal vez no los haré nunca. En esta época desventurada, las facultades poéticas se extinguen pronto, la imaginación se desencanta, el corazón se hiela, el gusto en vez de perfeccionarse se corrompe, las ilusiones se disipan, y la región poética del mundo se eclipsa, quedando sólo a la vista el mundo real y positivo, o la parte de él llamada así por los desdichados que creen que la imaginación, el sentimiento, el alma, el amor de lo bello y el éxtasis de lo sublime no son nada, como los ciegos pudieran llamar mundo real al que ellos palpan, creyendo fantástico el que nosotros vemos (Caparrós 2006: 115-116).

“El delicioso placer de hacer versos” négaselle, ou será el mesmo quen o negue. “Tal vez no puedo hacerlos ya; tal vez no los haré nunca”, escribe. Conta apenas trinta anos: é un home novo. Na negación hai algo máis que falta de tempo ou das necesarias condicións de retiro e de sosego para a escritura. O debate de fondo é até que punto pode ou debe espir o corazón en público un gobernador civil, ou como podería facelo un embaixador, ou un ministro, un orador parlamentario. A cuestión non é doada, habida conta de que o Romanticismo contén un innegable exhibicionismo.

Tamén é certo que na época do Romanticismo é cando máis abundan as recompensas políticas para a xente da literatura. Poetas e dramaturgos recoñecidos acadan estabilidade económica e persoal grazas ao acceso ao parlamento, a ministerios ou a embaixadas. Deste modo o sistema absórbeos con facilidade e con facilidade esquecen eles as rebeldías da mocidade. Pero Pastor Díaz xa era un profesional da cousa pública desde o comezo. Ese non era o seu caso.

A incompatibilidade entre exposición pública e intimidade emocional non afectaba a todos por igual. Había quen de modo singular, como Espronceda, gozaba cos seus riscos e coa provocación moral e quen, como o duque de Rivas, desembocaría nunha literatura comfortable e tribunicia, sen conflitos íntimos. O caso de Pastor Díaz volve a ser moi diferente. O seu dilema é máis agudo en razón da forte carga subxectiva e incluso angustiada dos seus mellores poemas, ou dito doutro modo, da súa personalidade lírica máis auténtica. Esta última maneira de escribir versos non era tan doada de practicar entón como hoxe poderíamos pensar, pero non só por unha cuestión de pudor. A contradición maior non se daba tanto entre home público e poeta, for este ou non intimista. A maior contradición nace da incompatibilidade que o pensamento conservador do XIX español percibe entre relixión e libre introspección, entre catolicismo e subxectividade conflictiva, entre catolicismo e indagación do eu. No sistema literario dominante en España, a reflexión autoconsciente identifícase co protestantismo relixioso, como xa demostrara o caso sintomático de Blanco-White. A única introspección lexitimada resultaba ser a confesión oral ante un sacerdote.

Pastor Díaz, por constitución case física, por formación e por lecturas, era o que daquela se chamaba un poeta *subxectivo*. Un poeta subxectivo era o poeta que canta ante todo os devalos do seu ánimo, os movementos interiores do seu espírito, da súa interioridade². Non outra cousa fixeran e facían os grandes románticos europeos, de Lamartine a Byron, cada un na súa propia corda estética e ideolóxica. Isto era o que el sabía facer ben –e cada vez mellor– a medida que crecía como poeta: a expresión da dúbida, a anguria existencial, o terror cósmico perante o infinito, que no seu caso adoitaba tomar as formas do Cantábrico, a elevación metafísica perante “le vague stelle dell’Orsa”. Direi máis. Nesta onda de Romanticismo escuro, tormentoso, conflictivo, verboso tamén, el foi realmente vangardista, adiantado ao propio Espronceda, o cal explica tamén a súa consideración como antecedente do moi moderno Bécquer. En

² Estas cuestións trátanse con maior detalle noutros traballos recollidos na bibliografía final (Caparrós 2008 e 2009).

fin, cando Espronceda aínda lle daba corda á estética clasicista, xa o mozo Nicomedes velaba negras sombras. Lembremos a forza expresiva e nada compracente de poemas como “La mariposa negra” ou “La mano fría”.

Na súa deriva conservadora e ultracatólica, Pastor Díaz chegará a considerar ese tipo de poesía como inmoral, egotista, incluso como corruptora e blasfema. En poucas palabras, en determinado momento da súa evolución, Pastor Díaz aspirou a ser o que hoxe denominariamos un poeta “social” e obxectivo. Un poeta social de dereitas, para entendernos, pero “poeta social” á fin.

No prólogo de 1840, amparándose na figura de Zorrilla, a quen el mesmo dera a coñecer, escribía esta reflexión de novo autocrítica:

Mis versos son hijos de esta triste edad, y de esta literatura más triste aun: no pertenecen al porvenir, ni a la sociedad, ni a la moral, ni a la religión, ni a objeto alguno universal, o, como ahora se dice, humanitario: son composiciones individuales, acentos aislados, plegarias, suspiros, desahogos, gemidos solitarios de un corazón que, como la mayor parte de los corazones que nos rodean, gime y llora solamente por haber nacido. Y si nadie puede estar más convencido que lo estoy yo de que la poesía debe tener un fin social, y una misión fecunda, moral y civilizadora; si a nadie pueden parecer más vanas, fútiles y efímeras todas esas obras de escombros, que van esparciendo como el polvo de su camino los que hoy peregrinan por el desolado campo de las artes; si creo que la ráfaga del huracán que sobre ellos sopla barrerá pronto ese polvo y borrará sus huellas; si estoy evidentemente penetrado de que poesía social no puede existir donde no hay sociedad, y de que en Europa la sociedad pereció, y no hay más que individuos; y si de tan terrible anatema creo heridas las más célebres producciones y las más ilustres capacidades literarias de nuestra época, dejo a cualquiera coleccionar lo que de estos oscuros cantos podré yo creer y esperar (Caparrós ed. 2006: 116-117).

Era este un mal programa de futuro, como é fácil imaxinar, pois a mellor lírica moderna nace precisamente de canto el condena (Shaw 1993: 483). Se as consecuencias de tal toma de postura foron negativas para a súa escritura, fórono igualmente para a poesía romántica española, na que el estaba chamado a ocupar un

lugar sobranceiro. Antes de morreren prematuramente Larra e Espronceda, boa parte daquela literatura, antes progresista e indagadora, fora derivando a un amoreamento de insípidos romances e de romanzas historicistas, dramas arqueolóxicos protagonizados por monxiñas namoradas e señoritos arrependidos, cantos patrioteiros... O eu profundo, o eu en conflito, ficaba fóra dos textos, para alén de usaren estes superficiais exclamacións, encabalgamentos ou puntos suspensivos. Dito da maneira máis simple: por ese camiño era imposible encontrarse con Baudelaire.

Había outra consecuencia colateral que, por extravagante que semelle, atinxía á nosa singularidade como país. Os irmáns Schlegel, conservadores e propagandistas temperáns do Romanticismo europeo, asociaran este movemento ao catolicismo, mais tamén a vaguidades nórdicas e sentimentais, a melancolías sen obxecto que procuraban o seu acomodo natural en paisaxes esvaídas, bretemosas, nórdicas, en fin, como sería a galega, por non mencionar os propios trazos de carácter (Schlegel 1971). A fidelidade ao catolicismo contou moito nos primeiros gromos de Romanticismo en España, como volvería a contar despois, no momento da reacción conservadora á ruptura dos anos 30. Mais a liña central do Romanticismo español, acaso coas excepcións de Pastor Díaz e de Gil Carrasco, evitou esa topografía nórdica a favor de fantasías mediterráneas, entendidas moitas veces como reinterpretación dunha exótica Al-Ándalus, isto é, como nacionalización da arela exotista do movemento xeral. A longa popularidade da poesía de Zorrilla, coa súa mourería literaria, que alcanzaría até o 27, exemplifica ese triunfo do modelo meridional enfrontado ao modelo setentrional. Don Marcelino Menéndez Pelayo definiría máis tarde unha tendencia lírica “septentrional, melancólica, nebulosa y elegíaca” que, escoitada nos seus labios, non acaba de parecer digna de maiores eloxios (Menéndez Pelayo 1942: VII, 278).

Desde o momento que describo, certos estereotipos culturais do carácter galego asociáronse á imaxe schlegeliana orixinal, á do primeiro Romanticismo. Sen dúbida, o mellor Pastor Díaz encaixaba nesa liña, e non só pola paisaxe. Tamén vai estalo Rosalía Castro, na segunda metade do século, e tamén no seu caso esas vaguidades afectarán á recepción española da súa obra. Como é ben sabido, Rosalía, fóra de nós, apenas será comprendida até que o mellor simbolismo, con Azorín, Unamuno ou Jiménez, saiban ler a súa modernidade. En España, por contra, a pegada romántica máis evidente consolídase nos ritmos marcados e no uso da luz sólida e contrastada, aquela que define os perfís. Incluso creo que moitas carencias hispánicas no tratamento da paisaxe –algo esencial no mellor Romanticismo europeo–, nacen desa mala

elección que, simplificando, opta por Zorrilla antes que por Pastor Díaz, polo meridional e non polo setentrional. Porque, máis unha vez, a paisaxe realmente sentida no XIX español –enténdase, paisaxes non retóricas–, é algo case exclusivo de Rosalía e de Pastor Díaz.

Falamos de paisaxe, pero no Romanticismo a paisaxe é expresión do carácter nacional, como se desprende facilmente do anterior. A ausencia de brétemas, como o contraste de luces definidas, correspóndense co chamado integrista en política e relixión a prol da clareza de ideas, do vigor viril e da ausencia de perigosas inquisicións autoanalíticas. Evidentemente, por esa vía don Nicomedes-Pastor pasaba a ser sospeitoso para o propio señor Díaz Corbelle. A renuncia aos versos máis persoais arrastraba así a renuncia tamén aos trazos máis galegos, máis nacionais neste sentido. Lembremos, en fin, que el fora o principal valedor de quen mellor encarnaba a reacción conservadora na lírica española, é dicir, quen representaba o anverso da súa lírica máis persoal: o valisoletano José Zorrilla.

E non ficaría enteiro este retrato sen falarmos da penúltima contradición que, por persoal que pareza, afecta ao cerne mesmo da súa escrita: o amor. Tamén o pracer sensual, ou sexual. Pero sobre todo o amor.

Como imos vendo, na persoa total que era Nicomedes-Pastor Díaz parece haber como tres estratos diferenciados. O estrato correspondente ao escritor está situado de maneira inestable e movediza entre quen el quería parecer e quen era realmente. Dunha parte estaba o orador enfático, o xornalista conservador, o novelista beato e o parlamentario apocalíptico.³ Dunha peza. Inflexible. Duro. Granítico. A súa novela *De Villahermosa a la China* é tan terrible como reveladora neste aspecto. Consiste nun exercicio cruel de expiación de pasados pecados onde a negación do amor é radical e absoluta, intolerante e intolerable. Doutro lado, do lado que nos permiten enxergar os diarios, algunhas cartas e parte dos poemas, aparece o home privado, amante declarado dos praceres do leito, necesitado de arrolo e de mimos, sempre abondosos para el, malia as aparencias. Mais tamén está a persoa insegura, atravesada por secretas dúbidas e lacerantes arrependimentos, obsesionada até o morboso coa morte en todas as manifestacións posibles, incluso as eróticas.

³ Os adxectivos non son gratuítos, pois corresponden a caracterizacións dos seus propios contemporáneos, de Patricio de la Escosura a Juan Valera, entre outros.

O escritor ven sendo o negociador entre ambos planos, arrandeándose cara un ou cara outro, entregándose ás veces ás esixencias do home público, do político, e servindo tantas outras veces aos desexos prohibidos do home real.

Collamos o exemplo da novela, onde o personaxe central chega a afirmar do amor cousas tan sorprendentes como estas:

¿Qué tienen que ver la felicidad ni la pasión con la tremenda realidad de esta militante existencia?... [...] ¡Ay hija mía! ¿Cómo el matrimonio pudiera fundarse en el amor?... Es su contrario, su enemigo, su freno, su tumba... ¡El amor!... Es una situación pasajera: es un sentimiento que muchas personas son incapaces de experimentar ni aún de concebir; que muchos pueblos y muchos siglos no han llegado a conocer. Es una cualidad excepcional, un accidente de la juventud, una circunstancia de la vida; es a veces una enfermedad del alma, una perturbación de la fantasía o una calentura de la sensibilidad. (Díaz Corbelle 1970: III, 260-261).

Ben está que diferenciemos entre voz narrativa e escritor, entre personaxe e autor, mais toda a novela, como novela de tese e como autobiografía encuberta, apunta á evidencia de que o autor se reflicte –cando menos ideoloxicamente– no personaxe central masculino.

E se tomamos en consideración o anterior, habería que chamalo cínico despois de lermos estes outros versos moi posteriores?:

El amor es la antorcha
de nuestra vida.
Pero hay [puestos de] velas y lámparas
en cada esquina.
No temas nunca
por falta de candelas
quedarte a oscuras.

Están estes versos entre as últimas páxinas –sen dúbida, íntimas– dos seus *Pensamentos*, non procuran a publicación e, de feito, non serían publicados⁴. Temos, xa que logo, un poeta substancialmente amoroso, que asocia poesía con amor, que sinte renacer en si a poesía cando o amor vai tocar o seu peito –como repetirá en tantos versos, incluso serodios–, mais que sen aparente contradición pode renegar publicamente do amor e dos praceres a el asociados, e facelo como se literalmente fosen cousa do demo. É hipocrisía? Cinismo?

Existe, con todo, un fío que permite reconciliar extremos tan opostos e contradictorios. A súa nota máis persoal e tamén máis brillante, literariamente falando, reside no feito de estar a súa escritura percorrida polo sentimento de culpa e pola consecvente necesidade de expiación, ambas cousas en absoluto impostadas ou finxidas.

Na novela, polo seu propio carácter discursivo e, ao mesmo tempo, revelador do persoal, confesional, é máis doado atoparmos pegadas explícitas desas loitas internas que, por naceren da mesma raíz, afectan tanto ao seu trato cos versos como á relación co amor:

 Mi espíritu responde que yo no lucho contra el amor porque amor sea, sino porque ese amor no es más que placer. Contra lo que busco en vano en la razón mi ayuda, es contra la divinización de ese placer que desdeño, *no porque no le sienta, no porque no me embriague, o me subyugue (¡Dios mío! En tal caso no le combatiría)*, sino porque hay una voz más alta y misteriosa, que suena allá en la región donde el alma toca al cielo, que contra el imperio del placer me grita, y contra su soberanía me rebela... (Díaz Corbelle 1970: III, 173).⁵

Hai con todo unha rexión escura na súa concepción do amor á que dificilmente podemos acceder hoxe, se non é a partir dos labirintos da súa escrita. Non é soamente amor polas mulleres. Hai pozos e simas que se expresan mediante símbolos escuros e incluso morbosos, por onde circulan anxos de sexo dubidoso ou onde se confesan amores necrófilos. Un exemplo do último é esta pasaxe de “Una cita”:

4 O poema titúlase “De un paseo a solas de Lisboa” e corresponde ao pensamento 66. Polos datos internos deses cadernos corresponde ao ano 1859, primeiro da súa estadía en Lisboa, cando ten corenta e oito anos (Caparrós ed. 2006: 342).

5 O subliñado é meu.

Tendió en efecto sus brazos; sus manos acariciaban las heladas mejillas de Eulalia, y estrechó a su pecho aquel seno que no palpitaba ya... En aquel abrazo aún había ilusión de amor, aún había sombra de placer... y aquel deleite espantoso le hizo exhalar un suspiro que fue un grito de terror... Sus labios se inclinaban sobre los labios que no respiraban ya; pero en aquel momento sus ojos se clavaron de nuevo sobre la cruz de plata, y volvió a sentir su mágico espanto. Aquella caricia le pareció horrorosa y criminal. Sus labios se detuvieron, y sus manos se elevaron al cielo. Volvió a poner la cruz sobre el pecho de Eulalia, y volvió a exclamar en alta voz: Ya huyo, ya huyo... no me atormentéis más, voces del cielo... Ya os dejo a Eulalia... ya no turbaré su sueño... ¡Ya huyo!... (Díaz Corbelle 1969: I, 99)

Sen dúbida, as contradicións pasábanlle factura ao home real. O escritor, non aquel dos discursos de chumbo, senón o poeta e en parte o novelista, non podía deixar de reflectilo.

Fagamos unha parada aquí, antes de finalizar. Estamos na sede da Academia Galega e conviría deixar máis espazo á reflexión sobre como afectaba a Pastor Díaz a condición de galego. Se atendemos á relevancia da obra, Pastor Díaz forma parte da literatura galega pola autoría de dous exercicios escolares en si apenas dignos de atención, a non ser por razóns cronolóxicas. Non sei dicilo de outro modo. Como veño de dicir, son cousa menor. O primeiro é un exercicio escolar sobre a amizade, marcadamente dezaoitista e impersoal –se non queremos dubidar da atribución–; o segundo é unha alborada que, alén de tópica, parece xoguete de adolescente. Se consideramos canto levo escrito até aquí, o auténtico Pastor Díaz, o autor maduro, pertence á literatura española, na que deba ocupar situación mellor da que realmente ocupa, a non ser polo desleixo con que se tratan habitualmente certas etapas e xéneros desta tradición.

Mais incluso no caso dos dous poemas na nosa lingua habería moito que divagar sobre a súa fortuna crítica. Sorprende no caso da “Alborada” a persistencia na datación errónea da primeira publicación, con ser este o dato crucial para lexitimar a súa importancia, xa que o poema non debeu de ser impreso en 1828, como se repite unha vez e outra, senón que esa data correspondería en todo caso á composición. De modo máis preciso, a data figura soamente na edición póstuma das *Obras*, xa en 1866, onde se recolle por primeira vez o poema, coa indicación de “11 de mayo de

1828”. Noutro lugar comentei as sorprendentes incidencias críticas dese dato e desa data, o que me aforrará máis comentarios⁶.

Houbo con seguridade outras obras súas en galego. El mesmo dá a entender nalgures que destruíra outros poemas nesta lingua, e non hai razón para dubidalo. Case con total seguridade, serían poemas da súa etapa temperá, posiblemente até a estadia compostelá, época da que se conservan curiosos poemas fúnebres en español, en boa parte publicados postumamente. En fin, se o poeta é poeta en español, o home sen dúbida é galego, pois a señardade do país está presente como tela de fondo no mellor da súa lírica e no conxunto da súa narrativa coñecida.

Imaxinémonos por un momento que estamos en novembro de 1846, non moi lonxe desta rúa Tabernas en que ten sede a Academia. Pola rúa da Franxa chegamos ao teatro que acolle as sesións do Liceo Artístico e Literario da Coruña. O Liceo era novidade nunha cidade que, como podemos imaxinar, non dispuña de demasiada oferta cultural ou de lecer. O Liceo homenaxea este ano ao político galego don Nicomedes-Pastor Díaz Corbelle, quen pasa pola cidade en xira electoral, camiño da vila natal de Viveiro, antes de regresar a Madrid. Os fusilamentos de Carral foran na pasada primavera, mais ningunha pegada deles fica en canto o rodea. Soamente no

6 “Llama la atención la cadena de errores y malentendidos que acompaña las sucesivas aproximaciones críticas a este poema, a pesar de ser crucial en el desarrollo de la lengua literaria gallega en el XIX. Es un lugar común en la crítica gallega dar por sentado que el poema fue publicado por vez primera en *El Museo*, o más concretamente, en *El Museo Artístico Literario* en 1828. En esta última publicación abundan las colaboraciones del poeta, como se habrá podido comprobar, pero desde luego “Alborada” nunca fue publicado ahí. En el ejemplar de la Hemeroteca Municipal de Madrid falta una hoja, pero consultada en el volumen conservado en la Universidad de Connecticut, de la que amablemente me facilitaron copia, tampoco aparece. Por otra parte, no hubiera podido hacerlo en 1828, pues la primera entrega de la revista está fechada el 1 de junio de 1837. Tampoco he podido localizarlo en el rastreo de otras publicaciones coetáneas donde aparece la palabra *museo* en el título, como *El Museo Literario* o *El Museo de las Familias*. Salvo sorpresas, como pudiera ser la aparición de un manuscrito, cabe afirmar que el primer testimonio que tenemos del poema es su publicación en el tomo segundo de las *Obras*, en una fecha tan tardía como 1866. Incluso la fecha exacta de composición, que en las *Obras* figura como el 11 de mayo de 1828, ha sido objeto de un encadenamiento de malas lecturas, al menos desde Carré (1903: 24), quien lo da por escrito el 11 de marzo de 1828, dato que repite sin más Couceiro Freijomil (1935: 303). El mismo Chao Espina, que sin duda conoce perfectamente la edición de las *Obras*, vuelve a dar la fecha errónea del 11 de marzo de 1828 y añade que la poesía fue “publicada en el *Museo* cuando el poeta tan sólo contaba diecisiete años” (1949: 187). Quizás se deba a él la introducción del nombre de la revista. Ricardo Carballo Calero se limita a repetir que está datada el 11 de marzo de 1828 y que fue publicada “no *Museo*” (1975: 52). Xosé María Álvarez Blázquez, de quien suelen echar mano los antólogos para editar el poema, repite el dato de que apareció “no *Museo* no ano 1828 e recollida logo no tomo de *Poemas*, de 1840” (1951: 50). Sin embargo, como bien sabe el lector de esta edición, en 1840 no mereció ser incluido. Por otra parte, el mismo Álvarez Blázquez afirma seguir fielmente la lectura del poema a partir de la edición de *Obras Completas* que, por cierto, data erróneamente en 1868. Los mismos datos erróneos se repiten en antólogos actuales, como Anxo Tarrío (1988: 53), quien añade el dato del *Museo Artístico Literario*, o Dolores Vilavedra (1999: 102).” (Caparrós 2006: 253-254 n.)

seu *Diario*, co habitual estilo case telegráfico, anotará como de paso: “Revolución de Galicia”. E un pouco máis abaixo: “Concha concluye con la revolución de Galicia” (*Diario*: 22 r.).

No *Diario* existen referencias a esta viaxe de novembro, sempre telegráficas:

Viaje electoral á Galicia – Candidatura en la Coruña, y Vivero – Salgo el 12 de Noviembre en el Correo – Me hospedo en la Coruña en casa de Menendez – Me dan una funcion en el Liceo – Esta presente mi hermana Carmen. Pronuncio un discurso – Salgo p^a Vivero con Carmen en una litera (23 r.).

Don Nicomedes sae ao escenario para responder á homenaxe. Polos retratos literarios e artísticos que del temos, non semella un home especialmente atractivo, pero iso é claramente enganoso. Anda polos 35 anos. É miúdo, correcto, acaso demasiado correcto, incluso amaneirado. Cando fala, tende a ser un punto histriónico de máis, incluso para o que era habitual daquela no parlamento.

Podemos imaxinalo sinceramente emocionado, mentres cruza a ollada coa súa irmá, sempre cómplice, entre o público. Se cremos nas palabras que vai dicir, a viaxe a Galicia, malia a artrite e malia o tempo ruín, con auga e neves de abondo, debeu de ter un aquel morriñento que avivaría os resortes líricos agochados baixo a pel. Pero de novo o *Diario* parece desmentirnos con ásperas pinceladas políticas e repetidas referencias ás neves, ao temporal e ás dificultades da rota que convidan a interpretar eses días máis como pesadelo que outra cousa.

Vivero en D[iciemb]re – Mi candidatura combatida por el gobierno, y Coira – Separacion de Armesto – tras[ad]o á Toro.

Viaje de Vivero á la Coruña – Gran nevada – Temporal horrible – Detención de tres dias en Muras – peligro de la Gañidoira – Susto y enfermedad de Mamá.

Salgo de la Coruña p[ar]a Madrid el 19 – Detención en los Nogales y en el Cerezal – Nieves, dificultades, accidentes. (23 r. e v.)

Nada disto parece afectar aínda ao discurso que don Nicomedes vai pronunciar na rúa da Franxa. De novo, confrontábanse o poeta e o político, acaso tamén o galego e o cortesán:

Empiezo, señores, por declinar, al agradecerlas, el merecimiento de estas demostraciones. Menos que nadie puedo yo considerarme benemérito de las artes, que se cultivan en este recinto. Soy tanto más culpable para con ellas, cuanto que las he abandonado, después de haber recibido sus primeras caricias. Culpable de ingratitud y de deserción me confieso para con las musas, por haberme dejado ir en brazos de otros sentimientos y en alas de otras inspiraciones. He sido como el que abandona la esposa en el hogar doméstico por volar al campo de la guerra; como quien deja por ilusiones de vana gloria, realidades de amor y de felicidad. Sirva esta confesión triste y sincera de escarmiento a la juventud generosa, que rinde culto al genio de las artes en este santuario. Para mí no es más que un remordimiento estéril. Cuando a cierta edad se abandona la literatura, la inspiración no vuelve, por más que después se la invoque. Sucede con ella, al pasar ciertas crisis de la vida, lo que al viajero que atraviesa cordilleras de nieve. Si en su fatiga se rinde al sueño, no vuelve a despertar: en aquel sueño le hiela la muerte (Díaz Corbelle 1969: I, 141).

Algunha poetisa, ou algunha daquelas señoritas que cantaban no Liceo arias de Rossini en tardes chuviosas, debeu de achegárselle co inevitable álbum romántico para que deixase nel a pegada. Sobre unha desas páxinas ficaría o soneto “El sueño de Endimión”, un dos escasos poemas que escribiu despois de 1840, e onde recrea a cita do poeta durminte que estaba xa no discurso. Del son estes versos:

Callada sigue su amoroso empeño,
Rebozada en la luz que al joven baña:
No era para un mortal dicha tamaña;
Y él sigue hundido en su aplomado sueño.

También así, señora, en el olvido,
So la quiebra más honda del Parnaso,
El que mi numen fue, yace rendido. (Caparrós ed. 2006: 305)

Baixo as figuras alegóricas de Selene –a lúa– e do mozo Endimión, recreáanse boa parte das ideas que vimos, como se o político en campaña sentise saudades do poeta, hai tempo abandonado ao sono, insensible quer á poesía, quer á beleza das mulleres que aínda o reclamaban. Acaso tamén a un país demasiado húmido e afastado? Pero, como crelo?

A visita electoral a Galicia puido avivar a memoria doutros días, sen deixar apenas froito lírico, mais politicamente foi unha desfeita. Viveiro e A Coruña negáronlle os votos que procuraba. A derrota electoral foi especialmente amarga por esa razón, por tratarse da súa terra. Soamente tres anos antes, en 1843, estivera en Galicia para outra campaña electoral, mais entón era xuño e, sobre todo, obtivera a acta de deputado pola Coruña.⁷

Cinco anos máis tarde da última visita, en 1851, escribía unha carta –publicada por Chao Espina– onde aínda está a rillar na derrota:

Galicia es para mí el país en que he nacido: tiene para mi imaginación una belleza poética, como un paisaje pintoresco, como un recuerdo romántico, como una reliquia histórica. En la vida real, en la vida positiva, sobre todo en la vida pública, no tengo yo la culpa de que no me haya contado entre sus hijos.

Si por Galicia fuera, mi nombre no hubiera figurado jamás en los acontecimientos de mi país (Chao Espina 1949: 455).

Non serán necesarios moitos comentarios. O texto é suficientemente expresivo, e máis despois de canto fomos vendo. Aínda así, resulta curioso observar como a dicotomía entre a parte do home práctico e a parte do poeta, que aínda era central no discurso da Coruña, resulta agora abertamente aplicable á propia Galicia. A vida do primeiro, a do “home práctico”, defínese nos seus propios termos como “vida real” ou “vida positiva”. Galicia é outra cousa, pertence a outro ámbito como irreal: “recuerdo romántico”, “reliquia”, alimento en calquera caso dos espazos líricos, da “belleza poética”. A “vida real” corresponde á vida civil e á política, non á poesía, non a Galicia, xa que logo. Pero aínda así, o deslinde é inseguro, dubidoso, porque afecta agora ao cerne galego da súa persoa íntegra:

7 “Me eligen diputado en la Coruña – Tengo un gran suceso” (18 v.).

En estos tiempos en que la personalidad entra por tanto, soy yo más enemigo que nadie de dar en público espectáculo los sentimientos, o los resentimientos personales. Todo hombre merece por algo la suerte que le cabe: por algo mereceré yo el desvío de Galicia.

Pero lo que es verdad respecto de un hombre, es también verdad respecto de un país. Por algo había merecido Galicia la poca influencia que ejerce, el retraso y aislamiento consiguiente en que se halla (Chao Espina 1949: 457).

Hai moita xenreira detrás desas palabras. Supoñen calquera cousa menos indiferenza. En 1832, tantos anos antes, no poema “La luna”, escribira estes fermosos versos: “El mar quedose allá por su ribera, / Sus olas no treparon las montañas”. As lenturas da meseta non podían curar as saudades daquel rapaz nacido e criado a carón do Cantábrico. E dese mozo proceden tanto o poeta como o home *práctico*. Tamén por el se concilian.

Era como se o rapaz perdido ante o mar de Viveiro gardase o segredo dos versos. Mais xa daquela era un mar apenas con xente, un mar a soas consigo, unha paisaxe ríspeta e brava onde aboian pantasma, visións de ultratumba ou sereas, mais apenas mariñeiros.

Así é desde os primeiros versos do primeiro libro:

Cuando hice resonar mi voz primera
Fue en una noche tormentosa y fría;
Un peñón de la cántabra ribera
De asiento me servía;
El aquilón silbaba,
La playa y la campiña estaban solas,
Y el océano rugidor sus olas
A mis pies estrellaba. (Caparrós ed. 2006: 119)⁸

8 A redacción do presnte traballo forma parte do proxecto de investigación “Cronoloxía da literatura galega (1801-1900)” (FFI 2012-37891), financiado polo Ministerio de Economía e Competitividade na convocatoria 2012 do programa nacional de proxectos de investigación fundamental non orientada.

Bibliografía citada

Caparrós Esperante, Luís, ed., Nicomedes-Pastor Díaz, *Poesía completa*, Alicante: Publicaciones de la Universidad de Alicante (Norte Crítico 13), 2006.

———, “De Alcalá Galiano a Rodríguez Correa: la poesía subjetiva española entre dos prólogos (1834-1877)”, *Bulletin of Spanish Studies*, 86, 5 (2008), pp. 487-511.

———, “La construcción de la subjetividad lírica desde los itinerarios inversos de Blanco White y de Böhl de Faber”, *Bulletin Hispanique*, CX, 2 (2009), pp. 605-626.

Chao Espina, Enrique, *Pastor Díaz dentro del romanticismo*, Madrid: CSIC, 1949. Reed.: Viveiro: Instituto de Estudios Viveirenses, 1995.

Díaz Corbelle, Nicomedes-Pastor, *Obras completas de Don Nicomedes Pastor Díaz*, estudio preliminar e edición de José María Castro y Calvo, Madrid: Atlas (Biblioteca de Autores Españoles, 227, 228, 241), 1969-1970. 3 vols. Contén: tomo I, *Ensayos históricos, Roma sin Papa, Álbum literario*; tomo II, *Memorias de una campaña periodística, Los problemas sociales, Diez años de controversia parlamentaria, Discursos parlamentarios*; tomo III, *Poesías, De Villahermosa a la China, Cartas de Nicomedes-Pastor Díaz*.

———, *Diario desde 1832 hasta 1863*, Real Academia Española, ms. 368.

———, *Poesía completa*, en Caparrós 2006.

Menéndez Pelayo, Marcelino, *Estudios y discursos de crítica histórica y literaria*, VI y VII, Madrid: CSIC, 1942.

Prieto Benavent, José Luis, “Nicomedes-Pastor Díaz y Corbelle (1811-1863). Una biografía intelectual y política”, na súa ed. de Díaz Corbelle, *Obras políticas*, prólogo de Guillermo Gortázar, Madrid e Barcelona: Fundación Caja de Madrid e Anthropos, 1996, pp. IX-LXXXII.

Schlegel, August Wilhelm, *Cours de littérature dramatique, traduit de l'allemand par Mme. Necker de Saussure*, nouvelle édition, revue et annotée par Eugène van Bommel, Ginebra: Slatkine Reprints, 1971. Reprodución anastática da ed. de 1865, que reeditaba a de París e Xenevra, 1814, autorizada polo autor.

Shaw, Donald L., “El prólogo de Pastor Díaz a las poesías de Zorrilla (1837): contexto y significado”, en *Homenaje a Ermanno Caldera*, Mesina: A. Siciliano, 1993, pp. 471-483.

O pensamento político de Nicomedes Pastor Díaz Corbelle

Xosé R. Barreiro Fernández

Da Real Academia Galega

A pesar do seu extraordinario *cursus honorum* de servizos ao estado, da briosa defensa que fixo do partido moderado ao que pertenceu, da súa extensa obra de temática política recollida en varias compilacións, e de ser o primeiro intelectual e político que se detivo na análise do socialismo (1848), non mereceu en todo o século XIX unha biografía política. Unha vez máis o poeta e novelista sobrepúxose ao político. Só parcialmente se corrixiu esta desmemoria no século XX grazas a algúns traballos entre os que temos que destacar a achega de José Luis Prieto Benavent “Nicomedes Pastor Díaz y Corbelle (1811-1863). Una biografía intelectual y política”.

O que pretende, e sen dúbida logra Prieto Benavent, é situar a Nicomedes Pastor Díaz no contexto ideolóxico e político do período entre 1839, en que aparece o seu manifesto electoral, esaxeradamente valorado por Donoso Cortés, e 1863, ano da súa morte. A reconstrución dese período tan importante na configuración do Estado liberal é correcta, agás algunhas afirmacións máis que discutibles, e nel aparece a pegada da obra de N. Pastor Díaz, sempre consecuente cos seus principios, mesmo nos casos nos que disente do seu propio partido moderado.

Esta investigación vai noutra dirección: pretendemos afondar nos escritos políticos de Pastor Díaz non para resitalos no espazo daquela conxuntura, senón para coñecer a filosofía política que subxace nos seus escritos, as ideas fundamentais que sustentan o seu discurso e que fan do noso autor un pensador singular e irrepitible.

Os fundamentos do seu pensamento político

1. O providencialismo como deseño cosmolóxico

Buscando Nicomedes Pastor Díaz un fundamento seguro para a súa ciencia política atopouno no tradicionalismo francés de De Bonald, o máis afastado do pensamento racional: na Providencia como causa incausada e no providencialismo como o deseño de toda ordenación do cosmos.

A Providencia expresada en leis supremas, concepción na que a Igrexa ten un papel secundario en canto á organización do mundo aínda que teña un rol fundamental na organización da fe. Esta separación ten unha gran relevancia e, por iso, a Igrexa atopa na súa obra escasa presenza para aplicar as leis supremas da organización social que é o que ao noso autor lle interesaba.

Cando Deus creou o mundo someteuno a leis propias que funcionan sen dependencia ningunha da mente humana. Así se moven os astros, os océanos e desta forma sucédense as estacións. A estas leis universais ten que someterse a sociedade, xa que non sería propio da sabedoría divina crear unha sociedade sen orde, leis ou autoridade.

A diferenza está en que na sociedade estas leis que afectan á intelixencia e á vontade humana son realizadas e cumpridas humanamente, é dicir, de acordo coa capacidade de discernimento que é propia de todo home, que desta forma se somete voluntariamente a ese deseño e programación feita por Deus *more humano*.

Pastor Díaz utiliza diversas imaxes para expresar estes principios:

Permitidme, señores, apelar outra vez a la fisiología [...] en comparaciones que no son simplemente metáforas, porque son transportar a seres colectivos, como lo es una sociedad humana, las leyes, que vemos regir en un ser concreto e individual, que sin embargo es, a su vez, una colección de órganos. Hay en el hombre, fisiológicamente considerado, una serie de fenómenos que no dependen de su inteligencia ni de su voluntad. La vida local de la mayor parte de sus órganos no se refleja en la conciencia, ni obedece a su razón. Nada puede la voluntad humana sobre la circulación de la sangre, sobre la digestión de su estómago, sobre la respiración de sus pulmones, sobre todas las funciones orgánicas de sus entrañas.

Y, sin embargo, para la dirección de su vida y para el empleo de sus fuerzas, para la percepción de sus sentidos y para la aplicación de sus facultades y la combinación de sus ideas, tiene un centro en que se da cuenta del conjunto de esta vida y una razón que la dirige y una voluntad que lo mueve. Pues bien, señores, el mismo fenómeno que observamos fisiológicamente en el individuo, le observaremos filosóficamente en la sociedad.

A dedución desta argumentación faina o propio Pastor Díaz: sen as leis xerais que envolven e predeterminan a funcionalidade da intelixencia e da vontade humana, esta funcionalidade non tería sentido ningún porque se situarían fóra do gran deseño ou da programación dada por Deus ao cosmos, porque están “sujetas solamente a las leyes de la vida que su Dispensador eterno gobierna y rige”. É así como se poden combinar as leis divinas e o albedrío humano que, aínda que obxectivamente pode actuar contra a lei divina, ao facelo está destruíndo a harmonía preestablecida pola Providencia.

Repítese esta idea central en moitos dos seus escritos porque é a cerna dun pensamento que ten moitas consecuencias:

Yo creo que así como el individuo tiene una alma y una inteligencia, un destino y las facultades necesarias para cumplirle así la sociedad tiene en sí misma y para sí misma, un principio general que la vivifica, la conserva, la impele y la encarna hacia los fines que la Providencia le ha señalado. Yo creo que esta ley y este principio preexisten a la organización social, como preexiste la vida a la existencia del germen fecundo, como preexisten el impulso y la gravitación central al sistema planetario.

Reitérase no texto precedente a tese central dunhas leis que rexen a sociedade, leis predeterminadas pola Providencia, e, por conseguinte, superiores e antecedentes ás decisións dos individuos.

A consecuencia é que as decisións fundamentais sobre a organización social non dependen da vontade dos cidadáns, porque

[...] partidos y gobiernos, poderes y pueblos obedecen, como dóciles instrumentos, a aquellas fuerzas desconocidas en cuya virtud se agitan en el tiempo las generaciones, como giran en el espacio los sistemas planetarios.

As metáforas non son sempre válidas para expresar un pensamento político. E iso sucedeulle a Pastor Díaz, que se atopa coa necesidade de precisar os ámbitos propios desas leis sociais predeterminadas pola Providencia sen deteriorar demasiado o ámbito que lle é propio á liberdade humana. E, temos que recoñecelo, Pastor Díaz non foi capaz de saír indemne desa contradición.

2. O poder básico na sociedade: Monarquía e Parlamento

En forma totalmente apriorística e sen comprobación ningunha, introduce como leis da sociedade, é dicir, leis marcadas pola Providencia e non sometidas á libre opción da cidadanía, a Monarquía, a Constitución e o Parlamento. Fixémonos que non se refire ao *poder político* necesario para garantir a subsistencia da sociedade, senón que fala de tres institucións, o que nos fai pensar na finalidade apoloxética do seu discurso para que nada altere o poder vixente.

O obxectivo é moi claro: preservar as tres institucións situándoas fóra do ámbito das competencias da soberanía nacional da que ironicamente di que é unha cuestión semiteolóxica.

Lo que se entiende por soberanía parlamentaria es que para constituir aquella legalidad absoluta, contra la cual no hay criterio humano, se necesita el concurso del poder y del país. La representación del poder está en el Gobierno; la representación del país en el Parlamento [...].

[...] Esos dos elementos, la Majestad Real y la Representación nacional, sólo por una abstracción metafísica podemos considerarlos separados. De hecho, forman unidos ahora y siempre La Constitución y la Monarquía.

[...]

Esas dos instituciones son lo fundamental, lo imperecedero: son la eclíptica y el polo donde se hace y ha de dirigirse el movimiento de la sociedad y la acción vivificante del poder. A un tiempo ha nacido aquella y el Trono de la Reina, y unidos seguirán su rotación. Las alteraciones que sólo alcanzan a modificar las relaciones que las ligan, son revoluciones armónicas, como las fases naturales de la existencia; las que tienden a destruir uno u otro elemento, son revoluciones subversivas, como las enfermedades en la vida [...].

Todo lo que no es Parlamento y Corona, parece transitorio, accidental, mudable. Sólo quedan fijos e inmutables estos dos grandes fenómenos de

nuestra historia contemporánea, *porque son dos condiciones necesarias de la vida política*. Son dos hechos eternos e indeclinables porque representan aquellos principios sin los cuales o la sociedad no vive, o la sociedad se disuelve.

O que antecede revela que para Pastor Díaz poder monárquico e representación nacional ou Parlamento son principios cuxa existencia está fixada polas leis que a Providencia deu para facer posible a sociabilidade humana. Non derivan, pois, da soberanía popular nin a súa existencia trae orixe da decisión popular. A esta só lle corresponde participar na elección dos representantes no Parlamento e aprobar as modificacións menores que se poidan facer na relación entre Coroa e Parlamento, que é o que Pastor Díaz cualifica de “revoluciones armónicas”.

3. Os dereitos: liberdade e igualdade

A liberdade é

[...] en la metafísica un presente del cielo, es una cualidad del alma, es un hecho primitivo y esencial de la inteligencia, es -por decirlo así- una propiedad vital del espíritu. Considerada en la moral, es el sublime atributo de la voluntad; en el dominio soberano de la conciencia, es el fundamento de la moralidad de las acciones humanas.

Pero o que lle interesa a Pastor Díaz é a consideración da liberdade dende a perspectiva política:

Pero esta libertad primitiva y elemental no es el objeto de política, ni de la legislación. Nuestra libertad no es la libertad de la naturaleza, ni la libertad del individuo. No es la libertad de Rousseau, compuesta de aquellos derechos que el hombre no sacrifica a la sociedad, y que quedan fuera del círculo de la ley. Nosotros, por el contrario, buscamos la libertad en la ley misma. Nuestra libertad consiste en lo que la ley concede, en lo que garantiza y protege.

[...]

El tiempo de las revoluciones ha pasado: la libertad está en la observancia de la ley constitucional, como la existencia y la vida consisten en hechos y en fuerzas que obran con arreglo a las leyes de la naturaleza.

É certo que para Pastor Díaz o goberno lexitimamente constituído e fiel á constitución merece o acatamento da sociedade, pero hai unha condición previa: a do exercicio da liberdade electoral que asegura o libre acceso de todas as opinións ao Parlamento, o debate das ideas e as transaccións entre partidos, que é unha das bases recollidas nas constitucións. Non obstante, matiza o que debe entenderse por dereito electoral: non deben gozar deste dereito “los que no tengan la inteligencia de usarlo o la inpedencia necesaria para ejercerlo” .

Recoñece que é favorable a que se amplíe o número dos que poidan exercer o sufraxio, pero “lejos estamos de pretender que una legislación ficticiamente popular considere emancipado a quien la condición social no ha hecho todavía independiente” e por iso fala da “mentida popularidad del sufragio universal con que (algúns) aspiran a envilecer y a anular las elecciones”, do que resulta que a lexitimidade tan preconizada por Pastor Díaz apoiábase nunha concepción elitista da sociedade, por outra parte moi común ao liberalismo decimonónico, na que só podían decidir os que tiñan algo que defender.

Nun exercicio de desmemoria histórica nega que fora a Revolución francesa a que incorporou a representación política como un dos dereitos do cidadán, porque “la revolución francesa no adelantó para el espíritu humano más que lo que el tiempo transcurrido hubiera adelantado”.

Distingue dous tipos de igualdade: a igualdade política, que é un dos dereitos que constitúen a liberdade constitucional e, neste senso, a igualdade non é máis que a xustiza; e a igualdade como sentimento moral que se foi desenvolvendo en cada pobo de acordo coas condicións de raza, crenzas, costumes, etc., é dicir, como un elemento de civilización moito antes da súa proclamación como principio constitucional.

A nación española, engade Pastor Díaz, foi particularmente sensible á igualdade porque “la religión cristiana y el islamismo tuvieron de común este principio”. Aínda máis:

Las conquistas del Nuevo-Mundo, patrimonio del pueblo; la reorganización eclesiástica, esencialmente popular; la magistratura judicial, que se reclutaba del pueblo; las universidades, abiertas al pueblo, conservaron bajo el poder de la monarquía absoluta -a veces desacertado y opresor, pero nunca exclusivo- la vida y las tradiciones de este sentimiento fundamental, que había de recibir su última confirmación en la guerra de 1808.

Visión esta excesivamente optimista da historia de España coa que poucos historiadores poden coincidir.

Engade que o pobo español está sempre disposto a aceptar o poder que se exerce en nome da razón e da sabedoría pero necesita o convencemento de que todos poden chegar a alcanzar o poder, de que ninguén poida eludir o castigo cando a xustiza o reclame. E niso se fundamenta a igualdade.

Está convencido Pastor Díaz da desaparición da aristocracia nobiliar, e nesta crenza fundamenta a súa afirmación de que nese momento “es imposible cualquiera tendencia oligárquica”. Con respecto ao que chama “aristocracia de la riqueza” non só a acepta como produto da evolución económica senón que defende a súa presenza no Parlamento onde deben estar representadas “la economía, la aplicación, el trabajo, la habilidad, la perseverancia y el arrojo que se dedican a promover los intereses materiales”.

4. A propiedade

O tema da propiedade aparece profusamente tratado no tomo IV das súas obras completas, *Sobre los problemas del socialismo*, no que se recollen as leccións que deu no Ateneo de Madrid durante o curso 1848-1849.

Distingue dous tipos de propiedade: a que poderíamos chamar propiedade natural, que é o produto inmediato do traballo, son os medios precisos para subsistir, e a propiedade xurídica, outros chámanlle civil, que é a capacidade exclusiva de ter e posuír bens propios. Mentres que para a primeira só é suficiente con vivir, para a segunda requírese *vivir en sociedade* posto que o que un posúe en exclusiva limita os dereitos dos demais. Por conseguinte, a propiedade xurídica ou recoñecida xuridicamente só pode darse nunha sociedade na que o poder delimita as distintas capacidades para ter e exercer esta propiedade. Así escribe:

Para que nazca la propiedad, -que es la limitación de las facultades de los demás sobre lo que uno posee- es menester que haya asociación. En la vida individual -si de alguna manera podemos formar idéa de esta vida- sólo se concibe posesion y fuerza. Para que haya reconocimiento de un derecho, es menester la sociedad. La propiedad como fuerza ó como facultad, puede comprenderse entre las necesidades individuales; pero la propiedad como derecho no puede existir en la naturaleza individual. Por eso, Señores, la propiedad ha nacido con la sociedad y ha nacido con la ley.

Para evitar equívocas interpretacións, o autor reafirma a necesidade da propiedade:

La propiedad cuando pudiera ser controvertible y problemática en el terreno de las cuestiones humanas, sería todavía de revelación y de derecho divino. No es verdad, Señores, que el cristianismo haya sido en ningún tiempo comunista. [...]

Dios dijo entre los truenos del Sinaí: “No robarás”. -Decidme qué es esto sino santificar la propiedad.

Nada do que antecede é orixinal. Neste senso Pastor Díaz participou plenamente da filosofía liberal sobre a propiedade.

A súa coherencia doutrinal lévao a aplicar estes mesmos principios a un tema para el particularmente sensible cal é o destino dos bens da Igrexa que foron nacionalizados. Nun discurso parlamentario pronunciado o 17 de marzo de 1845 expón esta mesma doutrina: a propiedade da Igrexa non é de dereito natural, e está suxeita ás condicións e límites que prescribe a lexislación porque “el despojo, la confiscación, lo que se haya querido llamarle, no es más que la consecuencia de un principio [...] es cuestión de propiedad”. Co tempo foron abolidos os dereitos señoriais, e a propiedade dos morgados. Pois ben, a desamortización “pudo hacerse, debió hacerse, tarde o temprano se hubiera hecho, al cabo de cincuenta, de cien, de doscientos años se había de hacer indefectiblemente”. Non está aí pois o problema senón no resarcimento do culto e do clero para evitar o decaemento e ata a miseria na que quedaron os clérigos. E xa non vale “restablecer (las) cosas como estaban antes” porque iso sería a contrarrevolución e retornar ao sistema antigo. Porén, á vista dalgúns dos discursos pronunciados no Parlamento non rexeitaría unha resolución do parlamento en favor de devolverlle ao clero os bens nacionalizados pero aínda non vendidos.

Polo que respecta á acumulación de capital en mans da burguesía e, consecuentemente, a diferenza cada vez maior entre as clases sociais, Pastor Díaz é un adiantado do pensamento social da Igrexa e dos principios morais sobre os negocios que os moralistas católicos acuñaron:

Dios impuso a los hombres el trabajo, a los ricos hizo entender que siéndolo, tenían obligación de ser más caritativos, de trabajar más para los

necesitados, de consolar a la miseria: y a esta obligación que no podía ser ley de la tierra, le dio en el cielo su sanción y su corona.

Como lembra tantas veces Pastor Díaz, xa no Evanxeo se pon na boca de Xesús que sempre haberá pobres no mundo, é dicir, que é va a pretensión socialista de eliminar as diferenzas de clase.

5. A centralización administrativa do Estado

Os liberais defenderon un modelo que se define como centralista, concentrador e uniforme. Se ben é certo que “el mapa político administrativo de España era algo en realidad abigarrado, complejo, confuso y quizá sin excesiva hipérbole, casi caótico”, a reforma liberal ao implantar un modelo xeométrico e artificial atopou duras resistencias e non conseguiu en moito tempo os obxectivos de eficacia administrativa que se impuxera.

As características do modelo liberal foron:

- A centralización do poder de tomar decisións
- Unha autoridade unitaria
- A xerarquía ou ordenación das actividades mediante un sistema piramidal
- Funcionalidade e competencia

Engádase a todo isto unha nova planta, feita coa intención de eliminar os vestixios dunha administración histórica, convertendo o territorio español nunha especie de marco de xadrez (as provincias e os municipios) do que desaparecerían os antigos reinos.

A centralización atopou en M. Colmeiro o máis entusiasta comentarista:

La centralización administrativa es la concentración en el poder ejecutivo de cuantas fuerzas son necesarias para dirigir los intereses comunes de una manera uniforme. La centralización es la unidad en la nación y en el poder o la unidad en el territorio, en la legislación y en el gobierno. Centralizar es someter todas las personas y todos los intereses a la ley de la igualdad y distribuir equitativamente los beneficios y las cargas anejas a la cualidad de ciudadano. Y al mismo tiempo establecer una regla de orden imprimiéndoles a las fuerzas sociales una dirección única y robusteciendo el poder que vela por la paz interior y por la independencia nacional.

Cando Pastor Díaz se refire ao tema da centralización administrativa, seguía discutíndose o modelo que debería adoptar o Estado nesta cuestión e aínda que o centralismo era xa considerado un dogma para os liberais, estes non eran insensibles ás distintas opinións que circulaban sobre a forma de pechar este asunto.

Parte Pastor Díaz da necesidade de dispor dun “Estado fuerte y Gobiernos poderosos” porque só así o poder alcanza “una plenitud de fuerza y un esplendor de majestad” que sexa o signo da modernidade que vive España.

O estado moderno ten que asumir os intereses morais antes confiados a distintas organizacións, como o ensino, a beneficencia, a sanidade, etc.

Para iso requírese un poder “indivisible y concentrado”.

En política a centralización es para los Gobiernos y las Naciones una condición de perfección y de progreso, como la existencia de un foco central de inteligencia es lo que determina la superior jerarquía en la escala de los seres orgánicos. *De la centralización hemos sido partidarios toda nuestra vida*; en favor de su realización hemos empleado todas nuestras fuerzas, hemos contado su conquista entre los beneficios del sistema representativo y hemos echado en cara al partido progresista la pretensión contraria, como una de aquellas preocupaciones que le constituían en inferioridad, como uno de aquellos errores en que debía rectificar sus doctrinas.

Feita esta declaración de principios, engade que está moi lonxe de defender o modelo francés: “Al recorrer la Francia, se ve con los ojos que aquel país es una vasta provincia; una correría del Pirineo al Estrecho de Gibraltar *es un viaje por veinte naciones*”, pero logo matiza o que el entende por centralización: apoia a desaparición dos antigos reinos por tratarse dun “pensamento retrógrado” e porque se trata dun conxunto tan heteroxéneo que precisa da “unidad moral que se forma con el Gobierno parlamentario” e que fai posible a existencia dunha “poderosa nacionalidad política”.

Pero esta unidade “robusta y poderosa está muy lejos de ser esa centralización meramente burocrática en que han cifrado su perfección espíritus superficiales y concepciones mezquinas”, porque “la uniformidad de movimiento que debe imprimir a la administración pública un Gobierno parlamentario no ha menester esa centralización de detalles, esa omnipotencia de pequeñeces”.

Cabería agardar agora a enumeración dunha serie de cuestións que non podían ser absorbidas polo Estado, pero Pastor Díaz pérdese unha vez máis nas xeneralidades

que o resgardaban das críticas dos seus propios socios do partido. Di só que unha excesiva centralización produce prexuízos aos intereses locais e ao propio Estado, porque

El poder central hallará en esa acumulación apoplética de facultades, entorpecimientos de que no podrán sacarle sus fuerzas enervadas: los pueblos y los ciudadanos encontrarán en esa pretendida igualdad una injusticia irritante; y como acontece en los cuerpos vivos, a la congestión sucederá la parálisis.

Se o lector esperaba máis concreción, quedará frustrado: para nada se fala doutros modelos alternativos da organización territorial, non se concretan os ámbitos de actuación dos entes inferiores, nin para nada se fala do lexítimo dereito da supervivencia das culturas periféricas nun momento de intensa política de homologación dunha única cultura oficial, etc.

Se o seu modelo de control da centralización se reduce a criticar que nun consello de ministros non se pode discutir a construción dun camiño veciñal, que é o exemplo que pon, entón o seu modelo de centralización en nada se separa da ortodoxia centralista do seu partido.

6. Contra o individualismo e o socialismo

É necesario recuperar o pensamento básico do autor, a súa concepción universalista ou providencialista do cosmos -incluída a sociedade e a persoa- para interpretar axeitadamente unha serie de textos que teñen a aparencia, cando menos, de provocadores.

Como escribe o profesor Miñambres, con certo espanto,

[...] la radical contraposición entre el todo y las partes, vigente en esta teoría, resulta decisiva: implica una importante devaluación de la esfera individual material. En este contexto, la búsqueda de la felicidad terrenal del hombre, siempre ligada a la satisfacción de sus necesidades materiales es juzgada como un fin despreciable y el individualismo es rechazado como una teoría absurda y deleznable. La devaluación de la esfera individual alcanza en Pastor Díaz tal dimensión que raya en el absurdo [...] el individuo desaparece ante el despliegue del todo y lo concerniente a la existencia

individual queda por completo despreciada y relegada a un segundo lugar, carece de importancia.

Esta interpretación, baseada nun repertorio de citas textuais da obra *Los problemas del socialismo* é correcta, aínda que incompleta.

Na relación entre o individuo e a sociedade distingue distintos tempos: durante séculos as sociedades estiveron escravizadas, exerceuse o dominio do home sobre o home e a tiranía estaba tan estendida que practicamente en ningún país se podía falar da liberdade, pero o avance da ciencia, a acumulación de saberes que se transmitiron de xeración en xeración (o que constitúe segundo Pastor Díaz a civilización) e sobre todo a influencia do cristianismo abriulles a mente aos individuos ata descubrir as situacións obxectivamente inxustas nas que vivían. E iso mobilizounos erguéndose contra a tiranía. E así o fixeron os individuos ao longo dos séculos, e a proba máis elocuente é o sucedido entre 1808 e 1814 cando se ergueron contra o invasor francés e para *impoñer un novo modelo de sociedade*, que Pastor Díaz non dubida en cualificar de “revolucionario”. Foi, pois, o pobo quen protagonizou a revolución.

Pero saíron do pobo as ideas de liberdade, de constitución, de representación nacional que constitúen esta revolución? En modo ningún. O pobo non foi máis que un instrumento para impoñer no país un réxime de liberdade que estaba *ab aeterno* previsto pola Providencia que é o único creador da lexítima organización social.

A Providencia moveu os pasos, alzou os brazos dos combatentes, que só foron intermediarios dun deseño divino.

O pobo, pois, non estivo pasivo e cumpriu cunha das obrigas máis beneficiosas para a sociedade: facer a revolución para impoñer un réxime de orde, de paz, ancorado sobre os dous grandes poderes do Estado que son a Monarquía e o Parlamento.

Que lle corresponde agora ao pobo? Traballar, soste os seus impostos a Fazenda, formar parte voluntariamente dos partidos, exercer a súa representación no Parlamento, asumir os cargos para os que sexan propostos, pero *sen pretender en forma ningunha variar a situación constitucional senón consolidala*. É dicir, evitar as revolucións, porque se España entrou na lexitimidade constitucional estase cumprindo o proxecto divino e, consecuentemente, calquera intento desestabilizador ou revolucionario sería atentar contra a Providencia.

É certo que se as circunstancias variarasen e, a través dun golpe de Estado, (Pastor Díaz non se podía liberar da idea de que aparecera un novo Espartero que se

os conducira á ditadura, que así é como cualificaba o goberno imposto en 1840) se destruíse a legalidade vixente, sempre habería o dereito e mesmo a obriga de restaurar a lexitimidade.

O que, pois, non admite a filosofía política de Pastor Díaz é o principio “falaz e incompleto del individualismo” como causa eficiente dun modelo de sociedade, como orixe da autoridade e da forma en que esta debe limitarse, como protagonista exclusivo dos cambios sociais e das leis, e non o admite sinxelamente porque esta capacidade de creación social tena en exclusiva a Providencia, á que os individuos só teñen que someterse.

Díó claramente na lección segunda do seu estudo sobre o socialismo:

Queremos hablar del individualismo teórico, del individualismo filosófico, aquel descaminado proceder del entendimiento que para examinar las cuestiones más generales que se controvierten en nuestros días, para plantear los problemas que afectan a la esencia de la sociedad y al porvenir de la humanidad entera, los mira desde el punto de vista individual, se reconcentra sobre las necesidades y sentimientos del hombre y parte de este centro y de este dato, para determinar las condiciones de la vida y del progreso de los pueblos. Un físico que pretendiera explicar la teoría de las mareas y la ley de las grandes corrientes del Océano por las propiedades químicas de una gota de agua, sería la representación material, pero fiel de tan extraña, falsa y funesta filosofía.

[...]

Es menester decirlo, señores; es menester tener la resolución de proclamar la verdad, en un tiempo en que sólo la verdad parece paradoja. Lo que no hay en la naturaleza son individuos, lo que hay es que no hay más que un mundo, creado por un solo Dios de omnipotencia y sabiduría infinita, en una sola inconmensurable y encadenada organización, donde todo es parte de esa universal armonía de espíritu y materia, de espacio y de tiempo, de fuerza y de resistencia, de luz y de sombra, de vida y de muerte; las moléculas de los cuerpos, en sus afinidades; los órganos, en la existencia vital de los seres animados; el hombre, en la sociedad; la sociedad, en las generaciones humanas; la humanidad en el globo; el globo, en el sistema solar; y los sistemas de soles, de mundos y de generaciones, en las inconmensurables profundidades de la Omnipotencia Divina.

É dicir, todo o que existe está integrado na Omnipotencia Divina, en Deus.

Con estas premisas resúltalle moi fácil a Pastor Díaz refutar o socialismo, para o que precisou 417 páxinas. Negándolle ao individuo, á razón humana, en definitiva á persoa, a capacidade para realizar un pacto social e para construír un modelo de sociedade de acordo cos seus intereses está negando toda posibilidade de crear unha alternativa a ese suposto deseño divino de organización do cosmos no que está incluída a organización da vida social neste mundo.

O socialismo, neste caso o socialismo utópico ou precientífico, nace coa pretensión de atopar fórmulas económicas, sociais e políticas a unha sociedade cuarteada pola irrupción do sistema capitalista que produciu fondas transformacións na vida dos pobos, nos valores sociais e na liberdade.

Carecendo dunha interpretación científica que explicase o que estaba sucedendo, procuráronse fórmulas moi diversas: dende as solucións dos refuxios ou falansterios como espazos dunha sociabilidade rehumanizada ata a constitución de bancos para os pobres. Diversas fórmulas pero cun obxectivo común: salientar o papel protagonista da persoa e a defensa dos seus dereitos, reprimir os abusos do capitalismo, premer para que os estados legislasen en materia laboral e social, constituír sindicatos de defensa, e todo isto soportado por unha nova concepción da persoa como dona dos seus destinos e como protagonista principal da vida social.

Os primeiros socialistas decatáronse de inmediato da radical incompatibilidade das súas demandas e o modelo político imposto. Era necesario destruílo e construír *ex novo* un novo modelo de sociedade.

E iso foi o que realizou o socialismo unha vez que foron capaces de analizar cientificamente o modo de produción capitalista. Entraba a historia nun novo período.

Fronte a estes obxectivos claramente revolucionarios e que apostaban por construír unha nova sociedade xa se comprende de que podían valer as aspirinas dos ideólogos conservadores da España do momento. Non podían captar o transfondo daquela revolución e por iso a condenaron. Polo menos, Pastor Díaz realizou un grande esforzo para coñecer as primeiras tendencias socialistas.

Conclúe as súas clases sobre o socialismo cunha especie de arenga espiritual:

La armonía entre la propiedad, y el trabajo, entre el capital y la ganancia, entre la producción y el consumo, entre la acumulación y la repartición, entre la pobreza y la miseria, entre las clases opulentas y las necesitadas [...] no, señores, no –lo repetiré por la vez milésima- no la encontraréis ni en el

interés de los ricos, ni en el interés de los pobres, ni en el interés de todos, ni en el interés de nadie.

No la encontraréis en la moral del interés.

Ni en la Economía que no es más que interés.

Ni en el socialismo, que no ha sabido ser otra cosa que interés.

Ni en la política, que no puede ser sino intereses.

Esta armonía, señores, tiene que ser un sentimiento moral [...]. Esa doctrina, esa creencia, ese sentimiento, el hombre podrá llamarle deber, obligación, fe, precepto, regla, ley, moral, virtud o heroísmo pero [...] no puede llamarse otra cosa que Religión.

Debeu percibir Pastor Díaz unha certa decepción no público cando recorre á relixión como solución deste gravísimo problema, por iso engade de inmediato:

Bien sé que en esta época de racionalismo absoluto, la proposición que precede equivale a los ojos de muchos a una declaración más o menos explícita de insuficiencia.

Harto conozco que en este período de escepticismo se me dirá que mi consecuencia es una afectación hipócrita.

Harto temo que se me diga que este desenlace de las cuestiones filosóficas por la introducción de Deus ex machina, como en los antiguos dramas, no pasa de ser en mis labios una declamación poética.

Bien sé que voy a dar motivo, entre los que más sincero me juzguen, a los unos, para que piensen que voy a poner los derechos, las libertades y el progreso a los pies de la teocracia; a los otros, para que crean que voy a dirigir las alas de mi extraviado vuelo, por las regiones nebulosas del misticismo revolucionario.

Si yo tuviera el tiempo de otro curso, que necesito para explicar y desenvolver mi proposición, estoy casi seguro de que rectificaría estos juicios; que desvanecería tales imputaciones y que reduciría las apariencias de fantasía, o los arrobamientos del misticismo, a las proporciones del buen sentido del género humano.

Unha das cuestións que máis nos sorprende nos comentaristas de N. Pastor Díaz é como silencian ou ocultan a durísima crítica que lle fai Cánovas neste punto

fundamental, aínda que apareza adobiada con expresións afectuosas. Trátase dunha crítica que vai á cerna do discurso filosófico de N. Pastor Díaz e, en certa maneira, invalida totalmente.

Ao negarlles aos individuos capacidade para construír un modelo de sociedade, xa que este modelo está predeterminado pola Providencia, incorre, di Cánovas, na contradición de defender que a sociedade precede ao individuo ou o que é o mesmo, de declararse filosoficamente socialista. E así como Pastor Díaz “se declaraba filosoficamente socialista, soy yo, escribe Cánovas, por mi parte individualista en el sentido filosófico y económico de la palabra”. E engade:

Dios mismo, en los Evangelios, no aparece como ley o fuerza social, inmaterial y abstracta, que bien pudiera adoptar como cualquiera otra esa forma para conducir al género humano al cumplimiento de sus destinos: lo que se hizo fue individuo, fue hombre. La sociedad, es cierto viene a ser como otra atmósfera, fuera de la cual no podría habitar el hombre: en ella como que respira su inteligencia; con el contacto de ella se forman, se completan, se renuevan, se perfeccionan sus ideas; sin ella serían inútiles no pocas de las facultades humanas, y otras no llegarían a desarrollarse siquiera. Más con todo eso, no está hecho el hombre, en mi opinión y en la de muchos, para la sociedad, sino la sociedad para el hombre; el hombre, y no la sociedad, es quien está formado a semejanza de Dios según el libro santo; en cada hombre hay no tanto sino más libre albedrío que en la sociedad entera [...]. La doctrina opuesta no es más, al cabo que la de Hegel y sus discípulos que hacen del Estado voz y brazo de la sociedad [...].

Quen segue estes principios, asegura Cánovas, incorre no panteísmo e conduce ao socialismo en política e economía, por iso “no puedo yo menos de contradecirla algún tanto aquí ahora”.

Ao criticar *Los problemas del socialismo*, a cuxa lectura reconece que asistiu no ano 1848 e da que di con ironía que contén “poéticas lecciones”, Cánovas é moi consciente de que a súa non é unha crítica individualizada e persoal; detrás da súa sinatura está presente a ortodoxia do partido moderado que ninguén mellor que el representa nese intre. Cánovas marca moi claramente as fronteiras: o partido moderado é un partido liberal non só por asumir a legalidade monárquica isabelina senón,

e sobre todo, por apoiarse na persoa, no individuo, como suxeito de dereitos sociais e calquera limitación deste dereito soberano está formada da ortodoxia do partido.

As posibles razóns da escasa repercusión da súa ideoloxía política

É un feito innegable que o seu pensamento político tivo moi escasa repercusión durante o século XIX e hoxe é xa un capítulo pechado, só entreaberto para os investigadores. E dicimos entreaberto porque o seu estilo literario e o feito de prescindir dunha conceptualización filosófica *ad usum* e comprensible, utilizando en troques unha conceptualización propia, dificultaba e aínda dificulta hoxe a comprensión da súa obra. A iso se refería Legaz Lacambra cando escribiu que a lectura de N. Pastor Díaz “resulta hoy un tanto fatigosa porque la exposición va envuelta en un tan abundoso ropaje teórico que cuesta trabajo poder llegar a la idea misma y presentarla en su desnudez”. E falamos de Legaz Lacambra, unha mente lúcida e habituada a ler este tipo de obras.

Permitímonos adiantar unha serie de hipóteses para explicar a escasa incidencia do seu pensamento político e a insuficiente atención prestada á súa obra en todo o século XIX e tamén no XX:

1. Todos os seus escritos xornalísticos, os discursos parlamentarios e os ensaios poñen de manifesto unha fonda vivencia relixiosa que se converte, ás veces, en arrebatado místico. Esta vivencia é o resultado ou é a causa dunha ideoloxía na que a Providencia constitúe o eixe central non só para explicar as leis polas que se rexe o cosmos, senón tamén para determinar as leis fundamentais que deben regular o comportamento humano, tanto na orde espiritual coma na temporal. Produce esta concepción unha diminución cualitativa da razón humana, á que se lle atribúe un papel puramente ancilar, e por conseguinte un rebaixamento da valoración do individuo ao que se lle nega toda posibilidade de construír unha sociedade de acordo cos seus intereses, xa que estes están predeterminados e regulados *a priori* pola Providencia. O rol, pois, do individuo é o de someterse a estas leis predeterminadas, colaborando na súa aplicación na sociedade. Para Pastor Díaz non é este un papel pasivo porque tamén a súa participación na construción da sociedade, de acordo coas leis da Providencia, require un esforzo e unha actividade constante.

A liberdade da que gozan os individuos pode estorbar e mesmo rebelarse contra o deseño providencial, pero neste caso o seu comportamento é revolucionario, é dicir, é perturbador para a orde social. Este pensamento providencialista parecía anacrónico a mediados do século XIX e só era compartido polo carlismo.

2. O lector da obra de Pastor Díaz atópase cunhas conviccións, cunha *doxa*, que non está apoiada en argumentación ningunha porque o símil empregado polo autor entre o comportamento do cosmos que se rexe polas leis propias e o comportamento social humano non ten validez por tratarse de termos non homologables. Se o individuo ten a racionalidade da que carecen os demais seres, o uso desa racionalidade pode alterar, cambiar, enriquecer a natureza e non só someterse pasivamente ás leis naturais. Dar por suposto que a intelixencia e a vontade humanas deben rexerse polas mesmas leis naturais que os seres desprovistos de racionalidade é, cando menos, unha *petitio principii*, dando por suposto o que hai que demostrar.

Por esta razón, toda a argumentación do seu discurso aparece sen apoios, sen ancoraxes e dá a sensación de que aboia nun magma de espiritualidade, no que a racionalidade apenas ten espazo.

3. Coñecendo a sociedade daquel tempo e a súa xerarquía de valores, temos que salientar a súa valentía, denodo e ata temeridade por manter este discurso espiritualista. Eran tempos de desvalemento da Igrexa e mesmo da espiritualidade. Estaba aínda moi recente a longa guerra carlista, alimentada pola maior parte do episcopado e que contou co apoio do Papa. A católica aristocracia española e a non menos católica alta burguesía fixeron caso omiso das leis eclesiásticas prohibíndolles mercar os bens eclesiásticos nacionalizados, e pretendían continuar coa almoeda sempre no seu beneficio. O propio partido moderado, no que sempre militou Pastor Díaz, desprezaba todo discurso teocrático para deixar moi claro que eles representaban a nova política liberal nacida da revolución e loitando contra o absolutismo clerical.

A pesar destes condicionantes, Pastor Díaz mantivo o seu discurso sempre e en todo momento, disputara nas Cortes, escribira nos xornais ou dera leccións no Ateneo, cunha coherencia que revelaba a fondura das súas crenzas e a afouteza do seu espírito. El ben sabía que a súa linguaxe e sobre todo os seus conceptos

non atopaban asentimento en parte do seu propio partido e, dende o carlismo, miraban de esguello a súa conduta porque el sempre se profesou liberal e, para a Igrexa e para o carlismo, ser liberal era ser herexe.

4. Aí atopamos unha primeira explicación da marxinación á que o someteron os seus contemporáneos. Pastor Díaz, por puritano, de conduta exemplar, era un perigo polas ideas que explicaba.

Cando na Restauración emerxeu a figura enciclopédica de Menéndez Pelayo, e na súa obra *Historia de los heterodoxos españoles* fixo o primeiro censo dos heterodoxos pero ao mesmo tempo dos apoloxistas da Igrexa, a intelectualidade española, especialmente a conservadora, contou cun repertorio de nomes que había que censurar ou enxalzar.

A partir da publicación desta obra verificase un cambio cualitativo no tratamento crítico de moitos autores, un tratamento que lamentablemente se fixo dende a perspectiva case exclusivamente censorial e eclesiástica.

O gran saber de Menéndez Pelayo, que coñecía e daba conta de obras rutineiras, como sermonarios, libros de piedade, novenarios se favorecían as súas teses, converteu a súa obra nunha referencia obrigada á que se acolleron cantos, con minguados recursos críticos, precisaban da sombra protectora da sabedoría do mestre. Seguindo a súa pegada na elección dos nomes pensaban que nunca se equivocaban.

Pois ben, Menéndez Pelayo vai ser un dos responsables do illamento ao que foi sometida a obra de Pastor Díaz, como imos ver.

Resulta máis que sorprendente, case escandaloso, que o Mestre non prestase atención a obra tan densamente espiritual, tan apoloxética da Igrexa e do pontificado, como a de Pastor Díaz. Só cita a obra *Italia y Roma. Roma sin el Papa*, co comentario “libro no fácilmente olvidable”, que tampouco sabemos que quere dicir.

Pero Pastor Díaz podería estar retratado (aínda que anonimamente) nalgunhas páxinas que Menéndez Pelayo dedica aos espiritualistas eclécticos. Vexamos as súas palabras:

Ha de añadirse que todos nuestros políticos conservadores y doctrinarios eran (y lo son todavía los que de aquella generación quedan), partidarios de ese espiritualismo recreativo, incoherente y vago, que parece nacido para solazar los ocios de ministros en desgracia y para dar barniz

filosófico a las exhibiciones parlamentarias; filosofía de fácil acceso, que hasta las mujeres cultas pueden leer sin tedio; filosofía de aparente facilidad, como toda filosofía que no lo es; incapaz de satisfacer las exigencias de ningún espíritu grave y lógico [...]. Mala y temible cosa son los filósofos metidos a políticos, porque aún suponiendo que sea buena su filosofía, llevarán siempre a la práctica de la vida lo absoluto, rígido e imperatorio de los principios universales, pero he llegado a pensar que no es menos grave el de los políticos que se introducen por sorpresa en el campo de la filosofía, trayendo a ella todas las ligerezas, distracciones y atropellos de su vida, absorta siempre en lo particular y limitado.

Estamos lonxe de pensar que Menéndez Pelayo tiña *in mente* ao escribir estas páxinas a Pastor Díaz, pero hai referencias moi coincidentes.

Menéndez Pelayo unicamente salva a Balmes e a Donoso Cortés lamentando “la pobreza y los vacíos de la escuela ecléctica, aún en los maestros más eminentes”.

5. Se no seu tempo a súa obra como pensador político mereceu escaso creto, é evidente que o seu pensamento político hoxe é un capítulo pechado e sen futuro. Pero é innegable que as súas obras manifestan un esforzo continuo en favor da *res publica*, que liderou un grupo que procurou sempre a conciliación entre a tradición e a modernidade, entre a revolución necesaria e a contrarrevolución perniciosa e sempre salvando a persoa e, por suposto, a transcendencia.

Galicia sempre o considerou un dos seus fillos máis egrexios. Viveiro devolveulle a gloria que noutros lugares lle negaban, A Coruña honrouno cunha homenaxe que debeu emocionalo e a Real Academia Galega contaxiouse do entusiasmo que irradiaba Murguía en favor do seu amigo Pastor Díaz, desprazándose a Viveiro en 1911 para renderlle o seu tributo.

Hoxe, e a medida que se vai esvaecendo no Estado a memoria de Pastor Díaz, Galicia asume a súa responsabilidade lembrando esta gran figura das Letras e da Política. E para honrar o segundo Centenario do seu nacemento, á parte doutras celebracións, a Sección de Historia da Real Academia Galega celebrou unha xornada académica que deu orixe a esta obra na que colaboramos.

Bibliografía

(Unicamente recensionamos as obras que fan referencia a Pastor Díaz como político).

Compilación da obra de Pastor Díaz

Edición da Real Academia Española. Preparada por D. Fermín de la Puente y Apezechea. Consta de 6 tomos. Madrid, 1866-1868.

Edición de José María Castro y Calvo. Consta de 3 tomos, Madrid, Ed. Atlas, 1970.

Edición de José Luis Preto Benavent, *Obras Políticas*, Madrid, Fundación Caja de Madrid e Anthropos, 1996.

Bibliografía sobre Pastor Díaz e a súa obra política

BALMES, J., *Escritos políticos*, Madrid, 1847.

BLANCO ECHAURI, X. e outros, *Nicomedes Pastor Díaz, unha existencia exemplar de Ramón Villar Ponte (XIX Premio Literario Ánxel Fole)*, Lugo, Fundación Caixa Galicia, 2006.

CANOSA, R., “Pastor Díaz y sus conferencias en el Ateneo de Madrid sobre el Socialismo”, *Arbor* 12 (1949), pp. 175-182.

CÁNOVAS DEL CASTILLO, A, “Introducción”, en Nicomedes Pastor Díaz, *Obras de Don Nicomedes-Pastor Díaz, de la Real Academia Española*, Madrid, Imp. de Manuel Tello, Tomo IV, Madrid, 1867, pp. VII-XL.

CÁNOVAS SÁNCHEZ, F., *El Partido Moderado*, Madrid, Centro de Estudios Constitucionales, 1982.

CASTRO GARCÍA, S., Vid. BLANCO ECHAURI.

CHAO ESPINA, E., *Pastor Díaz dentro del Romanticismo*, Madrid, Consejo Superior de Investigaciones Científicas, 1948.

COLMEIRO PENIDO, M., *Derecho Administrativo Español*, I, Madrid, 1850.

COMELLAS, J. L., *Los moderados en el poder (1844-1854)*, Madrid, Consejo Superior de Investigaciones Científicas, 1970.

COMELLAS, J. L., *Isabel II, una reina y su reinado*, Barcelona, Ed. Ariel, 1999.

DÍEZ DEL CORRAL, L., *El liberalismo doctrinario*, 2ª ed., Madrid, Instituto de Estudios Políticos, 1956.

ESCOSURA, P. de la, “Apéndice a diez años de controversia parlamentaria”, en Nicomedes Pastor Díaz, *Obras de Don Nicomedes-Pastor Díaz, de la Real Academia Española*, Madrid, Imp. de Manuel Tello, Tomo VI, pp. 347-372.

- ENTRENA CUESTA, R., *Curso de Derecho Administrativo*, I, Madrid, Editorial Tecnos, 1965.
- ELÍAS DE TEJADA SPINOLA, F., *La tradición gallega*, Madrid, 1944, pp. 115-119.
- FERNÁNDEZ ALMAGRO, M., *Cánovas, su vida y su política*, Madrid, Ed. Tebas, 1972.
- FERRER DEL RÍO, A., “Introducción”, en Nicomedes Pastor Díaz, *Obras de Don Nicomedes-Pastor Díaz, de la Real Academia Española*, Madrid, Imp. de Manuel Tello, Tomo III, 1867.
- FRAGA IRIBARNE, M., *El pensamiento conservador español*, Madrid, Ed. Planeta, 1981.
- GALINDO HERRERO, S., “Donoso Cortés y su paralelo con Balmes y Pastor Díaz”, *Revista de Estudios Políticos*, 69 (1953), pp. 111-139.
- GARCÍA NEGRO, M.ª P., Vid. BLANCO ECHAURI.
- GUAITA, A., “La división provincial y sus modificaciones”, *Actas del III Symposium de Historia de la Administración*, Madrid, Instituto de Estudios Administrativos, 1974.
- HARTZENBUSCH, J. E., Introducción ao T. II, *Obras Completas de D. Nicomedes Pastor Díaz*, Madrid, 1867.
- LEAL ÍNSUA, F., *Pastor Díaz, Príncipe del Romanticismo*, Lugo, Gráficas G. Castro, 1943.
- LEGAZ LACAMBRA, L., “El socialismo visto por Pastor Díaz”, *Estudios de Historia Social de España*, III, Consejo Superior de Investigaciones Científicas, Madrid, 1955, pp. 123-162.
- LÓPEZ MORÁN, B., *A comercialización histórica de Galicia*, Santiago de Compostela, EGAP (Xunta de Galicia), 1995.
- LÓPEZ PELÁEZ, A., *Pastor Díaz, sociólogo*, Lugo, 1917.
- MACÍAS GARCÍA, M., “Oración fúnebre que en el centenario del natalicio de D. Nicomedes Pastor Díaz pronunció el Doctor D. Marcelo Macías y García en la iglesia parroquial de Santiago de la ciudad de Vivero el 15 de septiembre de 1911”, *Boletín da Real Academia Galega* 51-52, (1911), pp. 85-99.
- MARTÍNEZ MARÍN, A., *Derecho Administrativo. La organización administrativa*, I, Madrid, Tecnos, 1986.
- MENÉNDEZ PELAYO, M., *Historia de los Heterodoxos Españoles*, T. III, Madrid, 1882.
- MIÑAMBRES, J., “Nicomedes Pastor Díaz en la crisis de 1848: una clave del pensamiento social de Antonio Cánovas del Castillo”, *Boletín de la Real Academia de la Historia*, T. 82, cuaderno 3 (1985), pp. 413-470.
- MURGUÍA, M., “Pastor Díaz”, *La Ilustración Gallega y Asturiana*, 6, (1880), pp. 75-76.

- MURGUÍA, M., “Discurso leído en la velada literaria celebrada en Vivero el 15 de septiembre de 1911 con motivo del centenario del nacimiento de D. Nicomedes Pastor Díaz”, *Boletín da Real Academia Galega*, 51-52, (1911), pp. 99-103.
- OTERO PEDRAYO, R., *Romanticismo, saudade, sentimento da raza e da terra en Pastor Díaz, Rosalía de Castro e Pondal*. Discurso de ingreso na Real Academia Galega, Santiago de Compostela, Ed. Nós, 1931.
- PUY MUÑOZ, F., “La Jurisprudencia doctrinal de Galicia”, en Proyecto Galicia de Hércules de Ediciones, T. LII, pp. 230-253.
- RÍOS ROSAS, A. De los, Introducción ao T. V., *Obras Completas de D. Nicomedes Pastor Díaz*, Madrid, 1867, pp. VII-XXII.
- ROCA DE TOGORES, M., Marqués de Molíns, Introducción ao T. I das *Obras Completas de D. Pastor Díaz*, Madrid, 1867.
- RODRÍGUEZ GONZÁLEZ, E., “Discurso del Secretario de la Real Academia Gallega en la velada necrológica celebrada en Vivero el día 13 de septiembre de 1923 en honor del glorioso literato”, *Boletín da Real Academia Galega*, 155-156 (1923), pp. 379-384.
- SÁNCHEZ PÉREZ, A., Vid. BLANCO ECHAURI.
- SANMARTÍN REI, G., Vid. BLANCO ECHAURI.
- SECO SERRANO, C., *Historia del conservadurismo español*, Madrid, Ed. Temas de Hoy, 2000, pp. 128-131.
- SUÁREZ VERDEGUER, F., *Vida y obra de Donoso Cortés*, Pamplona, EUNSA, 1997.
- VALERA, J., Introducción ao T. VI, *Obras Completas de D. Nicomedes Pastor Díaz*, Madrid, 1867, pp. VII-XXI.
- VALLE-MORÉ, J. del, *Pastor Díaz, su vida y su obra*, La Habana, 1911.
- VILLAR PONTE, R., *Nicomedes Pastor Díaz, unha existencia exemplar*, biografía de R. Villar Ponte, recuperada e publicada por Blanco Echaury e outros en: *Nicomedes Pastor Díaz, unha existencia exemplar de Ramón Villar Ponte (XIX Premio Literario Ánxel Fole)*, Lugo, Fundación Caixa Galicia, 2006.

Academ

Sección de Historia

“Un día retornou á nosa Terra un mozo galego que viña de Europa. Era un poeta do seu tempo, romántico, liberal. Quizais se chamase Nicomedes Pastor Díaz. E de súpeto descubriu na fala labrega e mariñeira do seu país un xeito insuperable de expresión literaria. Aquel día rompeuse o silencio literario de Galiza. Despois naceron Rosalía, Curros, Pondal.”

Castelao, *Sempre en Galiza*

ademia

REAL ACADEMIA GALEGA